

דורשות טוב 6

פירוש קבוצתי פמיניסטי לסוגיות על ביקור חולים וניחום אבלים בתלמוד הבבלי

(נדרים לח ע"ב - מא ע"ב; מועד קטן כז ע"א - כט ע"א וטקסטים נוספים)

עורכת: אליזבט גולדוין

כותבות:

איילה שוורץ, אילנה שמחון, אסתר אלכסנדר, דבורה ארקינד, הילה פלד, ורד אבידן,
לאה רייביץ, מאיה מלצר-גבע, מרים דנות, עינת לוצאטי, רונית דקל, רחלי קרן,
שולה אפרת, שיזף לרר, שלומית תורן-ארבל

הוצאת המדרשה באורנים - החלון

Elisabeth Goldwyn (Ed.)

Dorshot Tov 6

Collective and Feminist Interpretation to Babylonian Talmud
on “Bikur Holim” (visiting the sick people)
and “Nihum Avelim” (supporting the mourners)
(Nedarim 38b – 41b; Mo’ed Katan 27a – 29a and other texts)

עריכה לשונית: יורם ורטה

עריכה גרפית: אילת לין

הפצה: המדרשה באורנים - החלוץ

קרית טבעון 3600600

טל: 04-9838745

© כל הזכויות שמורות למדרשה באורנים - החלוץ

טבעון תשפ"ה 2024

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע, לשרר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר, כל חלק שהוא מספר זה. שימוש מסחרי, מכל סוג שהוא, בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מן המו"ל.

נדפס בישראל

דפוס "שורות", חיפה

תוכן העניינים

4	פתיחה
6	1. מבוא: בבא מציעא ל ע"ב: מצוות ביקור חולים
12	2. בבלי, נדרים, לח ע"ב – לט ע"ב: ביקור חולים בעמידה
19	3. דף לט ע"ב: רמז לביקור חולים מן התורה
22	4. דף לט ע"ב – מ ע"א: ביקור חולים אין לה שיעור
31	5. דף מ ע"א – מא ע"א: על ערש דווי
37	6. דף מא ע"א – מא ע"ב: צורכי החולה
43	7. דרכי התמודדות עם אבל במקרא
46	8. סיפורים ומקורות נוספים על ניחום אבלים
53	9. מועד קטן כז ע"א – כז ע"ב: כבודם של המתים והאבלים
58	10. כז ע"ב – כח ע"א: אבל הדרגתי
66	11. כח ע"א: משמעות המוות
74	12. כח ע"ב – כט ע"א: קינות ומוות מכובד
79	13. דף כח ע"ב – כט ע"א: עוד על ניחום אבלים
84	אחרית דבר

פתיחה

החיבור שלפניכם הוא פירוש נשי קבוצתי לשתי סוגיות בתלמוד הבבלי. כמו חיבורי "דורשות טוב" הקודמים, גם הוא נוצר בלימוד משותף של קבוצת נשים מכל הזרמים הנקראת "יוצרות ניגון" במדרשה באורנים. בשנת תשפ"ב (2021 - 2022) המשכנו ללמוד תלמוד ותיעדנו את תוצאות הלימוד בקבוצות קטנות (חברותות) ובמליאת הקבוצה, וגם כתבנו מדרשים משלנו על חלקים מן הטקסט התלמודי. לאחר מכן ניגשנו למלאכת הכתיבה, כך שהתוצאה תהיה רצף פרשני. אנחנו חלק ממהפכת לימוד התלמוד על-ידי נשים, הניכרת בכל העולם היהודי. התלמוד נכתב ונלמד לאורך השנים על-ידי גברים, וברור שכאשר נשים ניגשות לטקסט גברי זה, נקודת המבט שלהן שונה מנקודת המבט של כותבי הטקסט, לפעמים מתוך הערכה אך גם מתוך ביקורת.

כל פרק בפירושונו מכיל את הטקסט התלמודי עצמו, המוגש גם בתרגום מארמית לעברית; הסבר של הכתוב במילים אחרות; לאחר מכן מופיע מדרש הבית, שבו נמצאת התייחסותנו לטקסט; ולבסוף, מדרשי פסוק המובאים עם שמות יוצרותיהם. השתתפו בכתיבה: איילה שוורץ, אילנה שמחון, אליזבט גולדוויץ, אסתר אלכסנדר, דבורה ארקינד, הילה פלד, ורד אבידן, לאה רייביץ, מאיה מלצר-גבע, מרים דנות, עינת לוצאטי, רונית דקל, רחלי קרן, שולה אפרת, שיזף לרר, ושלומית תורן-ארבל.

פרקים 1-6 עוסקים במצוות ביקור חולים כפי שהיא נדונה במסכת נדרים לח ע"ב - מא ע"ב. פרקים 7-13 עוסקים במצוות ניחום אבלים כפי שהיא נדונה במסכת מועד קטן כז ע"א - כט ע"א. התייחסנו גם לסיפורים מן המקרא והתלמוד העוסקים בביקור חולים וניחום אבלים וגם במדרשים המנסים לעגן מצוות אלה במקרא.

שתי המצוות הללו הן חלק ממה שנקרא בלשון חז"ל "גמילות חסדים". הן אינן מופיעות מפורשות בתורה שבכתב, אבל התורה שבעל-פה מתייחסת אליהן כמצוות חשובות ומובנות מאליהן. שני הנושאים הללו פגשו אותנו עם ניסיון החיים שלנו. כחלק מן הרישות החברתי, שנשים עוסקות בו לא מעט, מצאנו שהדיון התלמודי נועד לעודד אנשים לקיים את המצוות הללו, ואולי הוא מכוון בעיקר לגברים שלהם אין הדברים הללו מובנים מאליהם. היחס הפורמלי למצוות נראה לנו לעיתים כמעט מנוכר. מצד שני, ניכר גם מאמץ לשים לב לאנשים שעבורם מתקיימות מצוות אלה: החולות, החולים, האבלות והאבלים. שתי המצוות הללו גם פוגשות את חששם ופחדיהם של העושים אותן: ביקור חולים מעורר את החשש מהמחלה עצמה ומהירבקות, וניחום אבלים מעורר את פחד המוות. לכן יש לעודד קיום מצוות אלה ולהתייחס לחששות שהן מעוררות. גם על חששות אלה דיברנו, בניסיון לעזור לעצמנו להתגבר עליהם. אנו מקוות שהשפעה דומה תהיה לקריאה בחיבורנו זה.

למדנו את הסוגיות הללו בהרבה סקרנות ועניין, ומתוך מעורבות רגשית גדולה. יש לציין, שגם הלימוד וגם הכתיבה נעשו לפני אירועי השבעה באוקטובר 2023, שטרפו את כל הקלפים והפכו נושאים אלה לאקוטיים. מצד אחד, התקשינו מאוד להמשיך

את תהליך ההוצאה לאור עקב המצב שפגע ביכולת הריכוז ובמוטיבציה לעסוק במה שאינו קיומי. ומצד שני, ריבוי הנרצחים, ההרוגים והפצועים הפך את הנושאים הללו לרלוונטיים מתמיד. אנחנו מקוות שיש בדברים הללו משום עידוד לקיום המצוות הללו ברגישות ובהתמדה.

בזמן כתיבת שורות אלה עדיין שבויים בעזה 134 נשים ואנשים, שאין לנו ודאות שעודם בחיים, ואנו מייחלות בכל רגע לחזרתם בשלום אל משפחותיהם הדואבות. ישנם גם עשרות אלפי גולים ממקומות מגוריהם מזה חודשים ארוכים, ואנו מייחלות לשובם הביתה בשלום. האם נכון להמשיך בשגרה כמצב הנוכחי? ואולי דווקא הדיון במצוות של ביקור חולים וניחום אבלים נעשה נחוץ מתמיד, לצערנו.

ברצוננו להודות לד"ר לוסיאן לזר, אשר אליזבט בתו מכינה עמו את הלימוד לקראת המפגשים של קבוצת "יצירות ניגון" ולהדס רון-זריז המדריכה שלה. תודה גם למדרשה באורנים - החלוץ, שהיא הבית שלנו ללימוד, ואשר תומכת באופן עקבי במפעל "דורשות טוב" מתחילתו ועד הנה.

יהיו לרצון אמרי פינו.

מארס 2024

1. מבוא: בבא מציעא ל ע"ב: מצוות ביקור חולים

נעיין תחילה במדרש שממנו נלמדת מצוות ביקור חולים. המדרש מסתמך על הפסוק הבא: "וְהוֹדַעְתָּה אֶתְהֶם אֶת הַחֻקִּים וְאֶת הַתּוֹרָה וְהוֹדַעְתָּ לָהֶם אֶת הַדְּבָרִךְ יִלְכוּ בָּהּ וְאֶת הַמַּעֲשֵׂה אֲשֶׁר יַעֲשׂוּן" (שמות יח, כ).

שלמד רב יוסף: "והודעת להם" (שמות יח, כ) זה בית חייהם, "את הדרך" (שם) זו גמילות חסדים, "אשר ילכו" (שם) זה ביקור חולים, "בה" (שם) זו קבורה, "ואת המעשה" (שם) זה הדין, "אשר יעשון" (שם) זו לפני משורת הדין.

אמר החכם: "אשר ילכו זה ביקור חולים", הרי זו גמילות חסדים. זה לא נחוץ אלא לבן גילו, שאמר החכם: בן גילו נוטל אחד משישים בחוליו, ואפילו כך צריך הוא ללכת אליו (לבקרו).

"בה זו קבורה", הרי זו גמילות חסדים. זה לא נחוץ אלא לחכם ואינו לפי כבודו. "לפנים משורת הדין", שאמר רבי יוחנן: לא חרבה ירושלים אלא על שדנו בה דין תורה. אלא לדיני גזילה שידונו? אלא אמור: שהעמידו דיניהם על דין תורה ולא עשו לפני משורת הדין.

דתני רב יוסף "והודעת להם" זה בית חייהם "את הדרך" זו גמילות חסדים "אשר ילכו" זה ביקור חולים "בה" זו קבורה "ואת המעשה" זה הדין "אשר יעשון" זו לפני משורת הדין.

אמר מר אשר ילכו זה ביקור חולים היינו גמילות חסדים לא נצרכה אלא לבן גילו דאמר מר בן גילו נוטל אחד משישים בחוליו ואפילו הכי מבעי ליה למיזל לגביה.

בה זו קבורה היינו גמילות חסדים לא נצרכה אלא לזקן ואינו לפי כבודו אשר יעשון זו לפני משורת הדין דאמר ר' יוחנן לא חרבה ירושלים אלא על שדנו בה דין תורה אלא דיני דמגזיתא לדינו אלא אימא שהעמידו דיניהם על דין תורה ולא עבדו לפני משורת הדין.

במילים אחרות

מצוות ביקור חולים אינה מוזכרת בפירוש בתורה. מדרש זה מוצא את המקור המקראי למצווה החשובה. הפסוק שממנו לומדים את מצוות ביקור חולים, נאמר בהקשרו המקורי על-ידי יתרו למשה, כשהוא מיעץ לו להאציל מסמכויותיו על "זקנים", מנהיגים זוטרים יותר, שיורדו ממנו חלק מעול ההנהגה של בני ישראל במדבר. יתרו ממליץ למשה ללמד את ישראל את מה שמפורט בפסוק, ורק אז להאציל סמכויות על נציגי השבטים שידונו אותם. המדרש לוקח כל מילה או צמד מילים בפסוק המקראי כדי ללמוד ממנו: "זה בית חייהם", מפרש רש"י: "ללמוד להם אומנות להתפרנס בו".

זו חובה ראשונה במעלה לכל אדם. משאר חלקי הפסוק לומד המדרש את חובת גמילות החסדים, מצוות ביקור החולים, מצוות קבורת המת, את החובה לנהוג לפי הדין ואף לפנים משורת הדין. הביטוי "לפנים משורת הדין" מציין התנהלות שחורגת משורת הדין לטובת הזולת. במילים אחרות, יישום חומל של הדין.

הרשימה המופיעה במדרש נדונה בהמשך: האזכור של ביקור חולים נראה מיותר שהרי מצווה זו היא חלק מגמילות חסדים, המוזכרת אף היא במדרש. התשובה הניתנת לכך היא שאזכור זה בא להדגיש שאפילו אם החולה הוא בן גילו של המבקר - וידוע שמבקר בן גילו נוטל אחד חלקי שישים ממחלת החולה - חובה לבקרו. כלומר, למרות החשש מהידבקות, יש לבקר את החולה. שאלה דומה נשאלת על קבורה, שגם היא חלק מגמילות חסדים. התשובה היא, שקבורה היא מצווה גם לחכם שמצווה לקבור אפילו את מי שאינו בדרגתו. מצוות קבורה גוברת על הכבוד.

האמירה הבאה מפתיעה: רבי יוחנן אומר שירושלים חרבה על שדנו בה דין תורה. וזה כמובן מעורר תהייה: איזה דין יכול לשמש במקום דין תורה? והתשובה הניתנת היא שלא דנו בירושלים לפנים משורת הדין, אלא רק יישמו את החוק ככתבו וכלשונו. היעדר חמלה הוא לדעת רבי יוחנן הסיבה לחורבן ירושלים.

מצוות ביקור חולים מוגדרת כמצווה ש"אדם אוכל פירותיהם בעולם הזה, והקרן קיימת לו לעולם הבא" (בבלי, שבת קכז ע"א, וראו גם בסידור התפילה לפני ברכות השחר); הווה אומר מצווה שיש לה שכר גם בעולם הזה וגם בעולם הבא. אמירה זו נועדה לעודד ולהמריץ אנשים לקיים את המצווה, אשר כפי שנראה בהמשך, אינה קלה לביצוע.

מדרש נוסף המעגן את מצוות ביקור חולים במקרא נמצא במסכת סוטה יד ע"א:

וְאָמַר רַבִּי חֲמָא בְּרַבִּי חֲנִינָא, מַאי דְכָתִיב: "אַחֲרֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם תֵּלְכוּ" (דברים יג, ה), וְכִי אֶפְשֶׁר לּוֹ לְאָדָם לְהֵלֵךְ אַחֵר שְׂכִינָה? וְהֲלֹא כָּבֵד נֶאֱמַר "כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ אֵשׁ אוֹכְלָהּ הוּא" (דברים ד, כד)! אֶלָּא, לְהֵלֵךְ אַחֵר מְדוּתֵי שֶׁל הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא: מָה הוּא מְלַבֵּשׁ עֲרוּמִים, דְּכָתִיב: "וַיַּעַשׂ ה' אֱלֹהִים לְאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ כְּתָנֹת עוֹר וַיַּלְבִּשֵׁם" (בראשית ג, כא) – אֵף אֶתְּהָ הַלְּבַשׁ עֲרוּמִים. הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא בְּקֶר חוֹלִים, דְּכָתִיב: "וַיֵּרָא אֵלָיו ה' בְּאֲלָנֵי מִמְרָא" (בראשית יח, א) – אֵף אֶתְּהָ בְּקֶר חוֹלִים. הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא נִיחָם אַבְלִים, דְּכָתִיב: "וַיְהִי אַחֲרֵי מוֹת אַבְרָהָם וַיְבָרֵךְ אֱלֹהִים אֶת יִצְחָק בְּנוֹ" (בראשית כה, יא) – אֵף אֶתְּהָ נִחָם אַבְלִים. הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא קָבֵר מֵתִים, דְּכָתִיב: "וַיִּקְבֹּר אוֹתוֹ בְּגִי" (דברים לד, ו) – אֵף אֶתְּהָ קָבֵר מֵתִים.

אם אלוהים בכבודו ובעצמו בא לבקר את אברהם לאחר ברית המילה, כשהיה חולה וכאוב, על האדם ללמוד ממנו ולעשות כמותו. זה מדרש על פסוק, שבפשוטו אינו מדבר על ביקור חולים. מצוות ניחום אבלים שבה נעסוק במחצית השנייה של חיבור זה, נלמדת אף היא מדרכו של הקדוש-ברוך-הוא.

מדרש הבית

שאלנו את עצמנו, מה מיוחד בביקור אצל בן גילו של אדם שמצריך ציון מיוחד של מצווה? יתכן שמחלה של בן גילו של אדם היא המעוררת הכי הרבה חרדה. או שמא בן גילו הוא אדם קרוב יותר, ודווקא אדם כזה, שקשה לראותו סובל, חובה לבקר.

כמו שיתרו המייעץ למשה, הוא אדם הבא מן החוץ ורואה מה חסר בחברה ובמנהיגות, כך המבקר הוא אדם מבחוץ שיכול לראות מה חסר לחולה ובמה אפשר להועיל לו. האם המחלה קשורה בכך שאדם נמצא בדיון עם עצמו, שהוא חסר חמלה כלפי עצמו? הדמיון בין המיילים מחלה לחמלה רומז לכך שיתכן שאדם חולה כאשר אינו נוהג לפני משורת הדין עם עצמו. ואולי ביקור חולים מאפשר לרכך את מידת הדין הזו, לפני משורת הדין.

דווקא שורת הדין, שנראית לכאורה דרך הפעולה הנכונה, מובילה לחורבן. פעולה לפני משורת הדין, בחמלה וברחמים, היא המקיימת את העולם ואת החברה. במדרשיהם חז"ל נוהגים עם הפסוקים לפני משורת הדין והמדרש שלפנינו הוא דוגמה מובהקת לכך. בלימודנו אנחנו נוהגות בטקסט של חז"ל לפני משורת הדין, כפי שהם עצמם נוהגים עם "דין תורה". ביקור חולים קשור לתחום ה"לפנים משורת הדין", אם עורכים אותו במלוא הכוונה והרצינות. יש מצווה, אך יש דרכים שונות לבצע אותה. מצוות ביקור חולים אינה מוזכרת בתורה, הדין אינו קובע אותה, אלא רק לפני משורת הדין.

האמירה הזאת על צורך ב"לפנים משורת הדין" ועל חשיבותו, עומדת בסתירה לפסוק המפורש האומר כך: "על פי התורה אשר ירווך ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל." (דברים יז, יא). אנו שואלות, מתי נכון לציית בצורה עיוורת ומתי יש להפעיל שיקול דעת ולפעול לפני משורת הדין, עוד לפני הדין? על כל פנים, נראה שביקור חולים מצריך יותר מאשר דין. יש לצעוד איתה לפני הדין.

מדרשי פסוק

"ואת המעשה" - זה דין. "אשר יעשון" - זו לפני משורת הדין (בכא מציעא ל ע"ב)

שורת הדין היא קשה וצדקנית

יש לה תמיד על מה לסמוך

חוק או תקנה.

הפנים שלפנים משורת הדין

הם רכים ומחייכים

ותמיד מוכנים לבדוק מה נמצא בצד השני.

אליזבט גולדוין

השורה אומרת לכולם לעמוד בשיירה,
כולם מצייתים ועומדים זה לצד זה
בשורה, כי זה הדין.
מישהו יוצא מן השורה ונעמד לפניה.
למה ובשל מה?
שואלת השורה.
עשיתי דין לעצמי, אומר זה שמלפנים,
כי לפעמים כדי לעשות את
הדברים החשובים - כמו גמילות חסדים - כשורה
צריך לקום ולצאת מהשורה.
שולה אפרת

אדם, נכדי, הגיע אלי יום אחד ממרר בככי. ישר מהכיתה לזרועותיה של סבתא.
אדם, על פי דרכו, חוצה גבולות או בודק את גמישותם. המורה הפנתה אותו
למנהלת והורתה לו לשבת שם עד סוף היום. ואדם אצלי.
מה עשית, אדם?
זרקתי על יובל כדור ספוג באמצע השיעור, סבתא, לא קרה כלום ליובל, זה רק
כדור ספוג.
למחרת בכוקר אדם התייצב בכיתי עם תרמיל על הגב ובקבוק מים ביד. הוא לא
מסכים ללכת לבית הספר ומצהיר: היום אני איתך.
הבנתי את סירובו, מבלי להיכנס לפרטים. אחרי דין ודברים עם ההורים, המחנכת,
המנהלת, אדם מבלה איתי. איזה כיף! כשהרוחות יידגעו הוא ישוב לספסל
הלימודים.
בינתיים, לפני משורת הדין, אנחנו יחד.
חנית דקל

השורה תמיד מסודרת וברורה, כל דבר בה נמצא בדיוק במקומו. בכל פעם
כותב משהו אחר באותה השורה. בתלמוד שורת הדין היא התורה המחייבת.
יש לי חיבה מיוחדת למושג "לפנים משורת הדין", כי הוא מאפשר פריצה של
המוכח מאליו, יציאה מהחוקים המקובלים והנוקשים, יציאה מהקווים. כמה טוב
שאפשר ללכת ולעמוד במין חוצפה כזאת, "לפנים משורת הדין". כמה טוב שיש
שורה כזאת שנקראת "דין", ולו רק כדי שאפשר יהיה להישיר אליה מבט ולעמוד
מלפניה, ואולי אפילו להוציא לה לשון ולומר לה: "הנה לך, גברת שורת הדין
הנכבדת".

שיף לרר

לימין שור עמוד דום

כולנו מסודרים שורות שורות

צבא של חיילים

צועדים בסך אלי קרב.

ומי שלא?

כולנו שווים בפני החוק

בבית הילדים אותם הבגדים

שעת ההשכבה אחידה

וגם התפריט ומה שמוכרחים לאכול!

ואם לי זה לא מתאים?

לפנים משורת הדין

המצאה גאונית

ממש גמילות חסדים

מאפשרת לי להישאר שייכת

ולא לרשת גיהינום.

יש לי מקום

מותר לצאת מהשורה

והדין לא ייקוב את ההר

וירושלים לא תיחרב

כי יש גם לה חסד ורחמים

שעוטפים את הדין,

שנותנים לו חיים.

ולא תמיד חייבים להיות כמו כולם

את פסל החירות אשא אל על

כי זה כל האדם.

אסתר אלכסנדר

דינה של שורה שהיא צפופה, רציפה, קצובה
רווחיה קצובים גם הם.
תפורים למידת הכללים, לכללי הדין.
אילו הייתה זו שורת הדינה, למשל,
הייתה היא פותחת זרועותיה לרווחה
ומקרכת פנימה, אל ליבה
והרווחים והרווחה היו מסתדרים מאליהם
ולא היה צריך לומר "לפנים משורת הדין".
לאה רייביץ

לפנים משורת הדין
אני מקבלת את כל מה
שעל פי הדין
היה משלחני
אל תהומות של כעס ועלבון.

אני חולפת על פני
השורה וסולחת
מגינה על חלקת אלוהים הקטנה
בה שוכנת ציפור נפשי פנימה
שקטה, בשליטה.

אני מוצאת תיקון
בויתור מעט על היקר לי
ומונעת חורבן.
דבורה ארקינד

מה כתוב בשורת הדין?
מהן המילים שיוצרות את השורה
שמהן נבנה הדין?

אני עוד כותבת, חושבת, מתלבטת,
נזהרת עם הדין
אך לא מפסיקה ליצור
את הבית, הדרך והמעשים
שבתוך השורות
וגם לפנים.

רחלי קרן

2. בבלי, נדרים, לח ע"ב – לט ע"ב: ביקור חולים בעמידה

נעבור לסוגייה ממסכת נדרים, העוסקת בביקור חולים בצורה מפורטת יותר.

משנה: הַמְדַר הַנְּאָה מַחְבְּרוּ וְנִכְנַס לְבִקְרוֹ, עוֹמֵד, אֲבָל לֹא יוֹשֵׁב. וּמְרַפָּאֵהוּ רְפוּאָת נֶפֶשׁ, אֲבָל לֹא רְפוּאָת מָמוֹן.

גמרא במאי עסקינן? אי בשנכסי מבקר אסורין על חולה – אפילו יושב נמי? אי בשנכסי חולה אסורין על המבקר – אפילו עומד נמי לא! לא.

גמרא במאי עסקינן? אי בשנכסי מבקר אסורין על חולה, ובמקום שנוטלין שְׂכָר עַל הַיְשִׁיבָה, וְאִין נוֹטְלִין שְׂכָר עַל הַעֲמִידָה.

אמר שמואל: לעולם בשנכסי מבקר אסורים על החולה, ובמקום שנוטלים שכר על הישיבה, ואין נוטלים שכר על העמידה.

אמר שמואל: לעולם בשנכסי מבקר אסורין על החולה, ובמקום שנוטלין שְׂכָר עַל הַיְשִׁיבָה, וְאִין נוֹטְלִין שְׂכָר עַל הַעֲמִידָה.

מה ההבדל? זה מלמד אותנו שאף במקום שנוטלים שכר על הישיבה, צריך לקחת. על העמידה לא צריך לקחת (שכר). ואם תרצה אמור: כדברי רבי שמעון בן אליקים, גזירה שמא ישהה בעמידה (יותר מן המותר), כאן גם גזירה שמא ישהה בישיבה (יותר מן המותר).

מאי פסקא? הא קא משמע לן דאף במקום שנוטלין שְׂכָר, עַל הַיְשִׁיבָה – בְּעֵי לְמַשְׁקַל, עַל הַעֲמִידָה – לֹא בְּעֵי לְמַשְׁקַל. וְאִיבְעִית אִימָא: פְּדִרְבִּי שְׂמַעוֹן בֶּן אֱלִיקִים, גְּזִירָה שְׂמָא יִשְׁהָא בַּעֲמִידָה. הֵכָא נְמִי גְזִירָה שְׂמָא יִשְׁהָא בַּיְשִׁיבָה.

עולא אמר: לעולם בשנכסי חולה אסורים על המבקר, וכגון שלא הדיר אותו (מדבר שנוגע) לחייו. אם כן, אפילו יושב, גם (מותר). הרי אפשר בעמידה. מקשים (מן הברייתא): "חלה הוא – נכנס לבקרו, חלה בנו – שואלו בשוק."

עולא אמר: לעולם בשנכסי חולה אסורין על המבקר, וכגון דלא אדריה מן חייתה. אי הכי, אפילו יושב נמי! הא אפשר בעמידה. מיתיבי: חלה הוא – נכנס לבקרו, חלה בנו – שואלו בשוק.

נניח לדברי עולא שאמר בשנכסי חולה אסורים על המבקר, וכגון שלא הדיר אותו (מדבר שנוגע) לחייו – יפה.

בשלמא לעולא דאמר בשנכסי חולה אסורין על המבקר, וכגון דלא אדריה מן חייתה – שפיר.

אָלֵא לְשִׁמוּאֵל דְּאָמַר בְּשִׁנְכָסִי מְבַקֵּר
אֲסוּרִין עַל הַחֹלָה, מֵאֵי שְׁנָא הוּא וּמֵאֵי
שְׁנָא בְּנֹ? אָמַר לָךְ: מִתְּנִיתִין בְּשִׁנְכָסִי
מְבַקֵּר אֲסוּרִין עַל הַחֹלָה, בְּרִייתָא
בְּשִׁנְכָסִי חוּלָה אֲסוּרִין עַל הַמְּבַקֵּר.
מֵאֵי פְּסָקָא? אָמַר רַבָּא: (אָמַר) שְׁמוּאֵל
מִתְּנִיתִין קְשִׁיתִיה; מֵאֵי אֵיךְיָא דְתַנִּי
עוּמַד אָבֵל לֹא יוֹשֵׁב? שְׁמַע מִינָה דְנַכְסֵי
מְבַקֵּר אֲסוּרִין עַל הַחֹלָה

אלא לשמואל שאמר בשנכסי מבקר
אסורים על החולה, מה שונה הוא
ומה השונה בנו? אמר לך: משנתנו
(עוסקת) בשנכסי מבקר אסורים על
החולה, והברייתא (עוסקת) בשנכסי
חולה אסורים על המבקר. מה ההבדל?
אמר רבא: אמר שמואל משנתנו היתה
קשה לו; מה הקשר שלמד "עומד אבל
לא יושב"? למד מכאן שנכסי מבקר
אסורים על החולה.

במילים אחרות

נדר הוא סוג של שבועה, המתנה אותו במצב דברים ספציפי. חכמים לא אהבו נדרים,
כפי שעולה ממסכת נדרים העוסקת כולה בנושא זה, ואולם כנראה שהיה זה חלק מן
המציאות. כאמור, הסוגייה שנלמד ממסכת זו עוסקת בביקור חולים.

המשנה קובעת, שאם אדם מודר הנאה מחברו - כלומר, הוא נדר שלא ליהנות מרכוש
חברו - מותר לו להיכנס לבקר ביקור חולים, אך רק בעמידה ולא בישיבה. מותר לו
גם להעניק לחולה תמיכה נפשית, אבל לא תמיכה כספית.

הגמרא שואלת מיד, מיהו המודר הנאה מחברו? כלומר: האם נכסי המבקר אסורים על
החולה, או שמא נכסי החולה אסורים על המבקר? מבין השורות עולה השאלה, מי נהנה
מן הביקור, החולה או המבקר?

ועוד נאמר שאם נכסי המבקר אסורים על החולה, היה הגיוני להתיר ביקור גם בישיבה,
שכן החולה הוא שנהנה מהביקור. אך אם נכסי החולה אסורים על המבקר, היה הגיוני
לאסור ביקור אפילו בעמידה, כי גם כך החולה נהנה. מכיוון שהמשנה קובעת שמותר
לבקר את החולה בעמידה, סימן שמי שנהנה מן הביקור הוא דווקא המבקר, וזה קצת
מפתיע. הרי מטרת ביקור החולים היא להקל את סבלו של החולה.

שאלה זו מעוררת מחלוקת בין שמואל לעולא: שמואל סבור שנכסי המבקר אסורים על
החולה, במקום שמקובל לשכור אדם שיטפל בחולה, כי כך המבקר חוסך מן החולה את
הוצאות הטיפול בו, וזה אסור על פי הנדר. הישיבה ליד החולה היא הטיפול; עמידה
ליד החולה אינה מחליפה טיפול בתשלום בחולה. הסבר אחר להיתר לעמוד ליד החולה
אך לא לשבת לידו, על פי דעת שמואל שנכסי המבקר אסורים על החולה הוא הסברו
של רבי שמעון בן אליקים, הקובע כי היושב עלול לשבת יותר זמן ליד החולה וכך
לגרם לו הנאה.

לדעת עולא כוונת המשנה היא שנכסי החולה אסורים על המבקר, אולם החולה לא הדיר את המבקר מעניינים הנוגעים לעצם חייו. לפי פירוש זה, היה צריך לקבוע שמוטר למבקר גם לשבת ליד החולה, שכן זהו עניין הנוגע לעצם חייו. התשובה לכך היא, שהאיסור על המבקר לשבת ליד החולה נועד למנוע ממנו הגזמה בעזרה לחולה, ובכך יפר את הנדר.

כדי להמשיך ולברר מי על פי המשנה מודר ממי, מובאת ברייתא הקובעת כי אם אדם חלה, יש לבקרו בכל מקרה (אם הוא מודר או מדיר), ואולם אם בנו חלה יש להסתפק בשאלה לשלומו בשוק; כלומר, ברשות הרבים, ולא לבוא לבקר את החולה. ברייתא זו מתאימה לדעת עולא, שהחולה הוא המדיר את המבקר כי אינו מדיר אותו ממה שנוגע בחייו. כאשר מדובר בבנו, אין הביקור נדרש כל כך. ואולם לדעת שמואל שהמבקר הוא המדיר את החולה מנכסיו, הרי שאין הברל ממשי אם המדובר במודר או בבנו. התשובה לעמדת שמואל יכולה להיות, שהמשנה מניחה שנכסי המבקר אסורים על החולה, ואילו הברייתא עוסקת במקרה שנכסי החולה אסורים על המבקר. שכן אם נכסי החולה אסורים על המבקר, אין זה משנה אם המבקר עומד או יושב. המסקנה היא, שהמשנה עוסקת במצב שנכסי המבקר אסורים על החולה.

מדרש הבית

המשנה, כדרכה, אינה מפרטת מה הביא לנדר איסור ההנאה. מי רב עם מי ומדוע? מה קרה בין האנשים הללו שהביא לכך? ברור שיש מטען שלילי מאוד בין האנשים האלה, ולאור זאת מפתיע שהמבקר מצווה לבקר את החולה למרות הנדר. נראה שהמשנה סבורה שיש רישות חברתי הגובר בחשיבותו על הנדר. הביקור מאפשר אולי לשני האנשים האלה, המכונים "חברים" בלשון המשנה, ליישר את ההדורים ביניהם, לסגור מעגל בצל המחלה. יש סיכוי שהמפגש יוביל ליישוב הסכסוך, או לפחות להידוש קשר שנותק. מה שנראה בבירור הוא, שמצוות ביקור חולים היא מובנת מאליה, וחשובה עד כדי כך, שהיא גוברת בתנאים מסוימים על נדר איסור הנאה.

עצם השאלה מי מודר ממי - כלומר, מי נהנה יותר מביקור החולים - היא מעניינת, שכן היא מניחה שלשני הצדדים יש תועלת מן הביקור. המבקר מקיים מצווה, והחולה נהנה מן התמיכה הנפשית המוענקת לו. ביקור חולים היא מצווה שנמנית עם המצוות החשובות ביותר שיש עליהן שכר הן בעולם הזה והן בעולם הבא. לחברה תקינה חשוב שיתקיים בה הרישות החברתי הזה. ברמה האישית ניתן להבין ואף לאפשר נדר של הדרה מהנאה בין שני אנשים, אולם החברה אינה יכולה לסבול שהסכסוך יגבר על המנגנונים החברתיים התקינים. המשנה כאילו אומרת לניצים, "קחו אוויר וקיימו את המצווה": למבקר - לך למרות רתיעתך, ולחולה - אִפְשֵׁר את הביקור הזה. המצווה גוברת על הנדר.

הביקור כה חשוב לחולה, שהוא מוכן לשלם לאדם שיישב עמו. זה רק מדגיש את

חשיבות המצווה. מעניינת ההבחנה בין רפואת נפש לרפואת ממון. יכולה להיות דאגה כלכלית לחולה מבלי להעניק לו "רפואת נפש", ולהיפך.

השפה של המשנה והדיון התלמודי עליה היא שפה גברית, שפה של הוראות לאובייקטים. במציאות, הרישות החברתי מקוים לעיתים קרובות על-ידי נשים, ואנחנו מניחות שאילו נשים ניסחו את הדברים, היה הדבר נעשה בשפה יותר אישית ורגשית. היה אז עיסוק גם בשאלת תוכן הביקור, ולא רק בצורתו, אם בעמידה או בישיבה. ואולי היו נשאלות גם שאלות על מה שהמבקרת מביאה איתה לחולה, שכן לעיתים קרובות נשים מביאות בביקוריהן תבשיל לחולה. אנחנו תמהות על הצורך בדיון כל כך טכני במחווה שנעשית על-ידי נשים במקרים רבים ללא צורך במצווה, פשוט כי כך ראוי.

מדרש כסוק

"ומרפאו רפואת הנפש אבל לא רפואת ממון" (נדרים לח ע"ב)

צריך היה לומר רפואת גוף במקום רפואת ממון.
בגוף בריא יש מנגנון הבוחר מה מזין ומה פסולת לגוף.
מכאן, נפש בריאה בגוף בריא.
אדם שנפשו אינה בריאה מתדרדר לחולי ולכאב,
לכן, המבקר חולה צריך לתמוך בו ולהקל עליו בנוכחותו, לרפא את נפשו, וכך יעודד אותו להבריא גם את גופו.
רונית דקל

את שלוש המבוקרות שלי, שאחת שונה מאוד מהשנייה, אני מרפאה רפואת נפש, והן גם מרפאות אותי.
אחת חולה ממש - מחוברת למכונת חמצן, השנייה מאוד קשת תנועה ומרותקת לביתה והשלישית, מבוגרת מאוד ומתניידת בקושי.
אינני מתייחסת אליהן כאל "חולות", ומעולם לא עלה בדעתי שבביקורי אני לוקחת אחד משישים מהמחלות שלהן. אני אוהבת אותן, נהנית איתן ומחכה לביקורים בדיוק כפי שהן לא שוכחות להגיד לי כמה הן מצפות לביקורי.
ביקורים אלה הם ללא ספק הצורך שלי, לא פחות מהצורך שלהן.

מרים דנות

אורי היה בימיו האחרונים. לפני שנכנס ל-coma אמר לי שהוא אוהב לשמוע את השירה שלי. שמעתי שאיבד כבר את הכרתו, כך קוראים לזה...
באתי פעמיים, ישבתי ליד מיטתו ושרתי. הוא לא זז, עיניו פקוחות. אחרי זמן מה יצאתי מהחדר וראיתי שהמטפלת ההודית בדמעות. היא ניגשה אלי, החזיקה בידי ואמרה לי באנגלית: לא מבינה את המילים. הרגשתי התעלות.
כעבור יומיים באתי שוב. התיישבתי ליד מיטתו, שמתתי ידי על ידו דרך השמיכה ושרתי. העיניים הלא נעצמות היו תקועות בעיני. נחנקתי והמשכתי לשיר. יצאתי משם. כעבור פחות משעתיים התקשרה אשתו לספר לי שנשימתו פסקה. היא הוסיפה: זה ששרת לו איפשר לו להרפות ולמות.
אולי זו רפואת הנפש? אולי עזרתי לו לשחרר את מה שעצר אותו וליוויתי אותו להמשך מסעו? ומי נרפא פה? כלילה הרגשתי עצב עמוק. אהבתי את אורי מאוד. בצד העצב, הרגשתי שזכיתי להיות האחרונה שליוותה את חייו אל המסע הבא. זכיתי שבחר בי לכך.
למחרת טלפן גיל: אבא כתב שיר בתקופת מחלתו. הוא ביקש שתקראי אותו בלוויה. אני? שוב זכיתי.
סוּאיה מלצר-גבע

כל לילה לפני השינה אני יוצאת לטיול קצר עם שתי כלבותיי. הן מחלצות עצמותיהן, עושות את צורכיהן, ואני הולכת לאיטי, גומעת את אוויר הלילה והשקט מהדהד באוזניי.
בדרכי אני חולפת על פני ביתה של פנינה, חברת קיבוץ, שהיה לי איתה קשר קרוב לפני מספר שנים, והיום אין כמעט. היא חולה, וזה מספר חודשים שהיא גרה בבית הסיעודי. לא ביקרתי אותה אף פעם. מחוץ לביתה יש עציצים רבים וצמח פוטוס ענקי משתרג על המרפסת.
כל הקיץ ראיתי איך העציצים הולכים ונובלים, מתכווצים, דועכים ומתייבשים - ואין מושיע.
ואז החלטתי לעשות מעשה. מצאתי את הברז המוסתר בתוך ענפי הפוטוס בגינה, ואליו מחובר צינור ארוך, והתחלתי להשקות את העציצים שמיד הראו סימני חיים. גם את המתים השקיתי, שיהיה...
ואז ביקרתי את פנינה, שישבה במרפסת הבית הסיעודי, וסיפרתי לה שאני משקה את עציצה, שינעימו לה את חזרתה לביתה. פניה אורו ונפשי התמלאה בשמחה. האם הבאתי לה מרפא? רפואת הנפש ודאי שכן...
שולה אפרת

לרפא את הנפש -
להרפות מהמציק לנפש
לשחרר את המחשבות
עד שיהיו רפויות, מרפרפות,
רפיון שיש בו כוח
שיש בו מרפא.
אני מסוגלת לכך,
יודעת את כוחה של ההרפיה
שמביאה איתה את המרחב
למציאת הדרך, לריפוי.
שולחת יכולת זו לילדי,
שיוכלו להפרות את דרכי התמודדותם
ובכך להרפות
ולרפא את יומם.
רחלי קרן

אמא אהובה שלי,

הרפואה האמיתית היא רפואת הנפש. היכולת להתקיים ולגעת. כשחלית השלתי מעצמי את רצונותיי, את תפיסותיי ואת צרכיי. נכנסתי לתוך הווייתך כדי לפעול על פי רצונותייך. בסביבתך היו שכעסו עליי על כך שהרחקתי ממך את כולם. זה מה שביקשת ממני לעשות כדי שתוכלי להתרכז רק במסע שלך, למנוע כאב מאחרים ולחסוך מעצמך את כאב הפרידות. כל כך קשה היה המסע להפרדת הנפש מהגוף, ואני כל כך גאה בכך שידעת לבקש ושהלכת בדרכך. רפואת הנפש היא הרפיית הנפש, ובמקרה שלנו זו היכולת לשחרר, ללוות, למנוע סבל ולהיטיב. אני מקווה שהצלחתי להקל ולו במעט על נפשך ועל גופך ולהעביר אלייך אהבה, פיוס וקבלה. אני מרגישה שבהרבה מאוד מובנים, אמא אהובה שלי, את זו שריפאה אותי כי נתת לי את היכולת לאהוב אותך ולהיות קרובה אלייך באופן טוטאלי כמו שלא הייתי מעולם. אני אוהבת אותך ומודה לך על הזכות ללוות אותך בדרכך אל הצד השני של הקיום.
שיזף לרר

לא ממון רב עולה לי
רפואת הנפש.
הרבה אוזן קשבת
סבלנות במידה
חיוך של קבלה
לפעמים סליחה על טעות ושגיאה.
חיבוק של חמלה
בדיחה מזדמנת
ודמעה משחררת.
מנגינת חליל מתרוננת
בחדרי הלב
ולפעמים יד ביד
שיש בה אחיזה
מן הנפילה אל תהום העצב.
טיול בשניים אל מול האגם
ספר טוב להשיח עמו קורותיי
וצחוק מתגלגל
של מי מנכדיי
בטלפון: "סבתא, מתי אפשר לישון אצלך?"
דבורה ארקינד

3. דף לט ע"ב: רמז לביקור חולים מן התורה

אמר ריש לקיש: רמז לביקור חולים מן התורה מניין? שנאמר: "אם כמות כל האדם ימתון אלה ופקדת כל האדם (יפקד עליהם לא ה' שלחני)" (במדבר טז, כט). מאי משמע? [מה המשמעות?] אמר רבא: "אם כמות כל האדם מותון אלה", שהן חולים ומוטלים בעריסתן, ובני אדם מבקרים אותן, מה הבריות אומרים – "לא ה' שלחני" (שם).

דרש רבא: "אם בריאה יברא ה'" (שם, ל), "אם בריאה גיהנם – מוטב תהיה, אם לאו – יברא ה'". איני [האמנם]? והא תניא [והרי למדנו]: שבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם, אלו הן: תורה, ותשובה, גן עדן, וגיהנם, כסא הכבוד, ובית המקדש, ושמו של משיח. תורה, דכתיב [שכתוב]: "ה' קנני ראשית דרכו" (קדם מפעליו מאד. משלי ח, כב). תשובה, דכתיב: "בטרתם הרים ילדו ותחולל [ארץ ותבל]... תשב אנוש עד דכא" (ותאמר שוכו בני אדם. תהילים צ, ב-ג). גן עדן, דכתיב "ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם וגו'" (בראשית ב, ח). גיהנם, דכתיב: "פי ערוך מאתמול תפתה" (ישעיה ל, ג). כסא כבוד, דכתיב: "נכון כסאך מאז [מעולם אתה]. תהילים צג, ב). בית המקדש, דכתיב: "כסא כבוד מרום מראשון" (מקום מקדשנו". ירמיה יז, יב). שמו של משיח, דכתיב: "יהי שמו לעולם" (לפני שמש ינון שמו". תהילים עב, יז).

אלא הכי קאמר: אי איברי ליה פומא – אלא כך אמר (משה): אם נברא לו מוטב, ואם לא – יברא ה'. והכתיב: "אין כל חדש תחת השמש" – איך כל חדש תחת השמש? אי קרב פומא – לא קרב ליקרב. לא קרוב הפה של הגיהנום – לכאן יקרב.

דרש רבא, ואמרי לה אמר רבי יצחק: מאי דכתיב "שמש ירח עמד זבלה". שמש ירח בזבול מאי בעיין? והא ברקיע קביעי! והרי ברקיע הם קבועים

מלמד שעלו שמש וירח מרקיע לזבול, ואמרו לפניו: רבונו של עולם, אם אתה עושה דין לכן עמדם – אנו מאירים, ואם לאו – אין אנו מאירין. באותה שעה ירה בהן חיצים וחניתות, אמר להם: בכל יום ויום משתחווים לכם ואתם מאירים. בכבודי לא מחיתם, בכבוד בשר ודם מחיתם! ובכל יום ויום יורין בהן חיצין וחניתות ומאירים, שנאמר: "לאור חציך יהלכו וגו'" (שם).

במילים אחרות

כפי שכבר צוין בפרק הראשון, מצוות ביקור חולים אינה מוזכרת בתורה, ובכל זאת החכמים רוצים לעגן אותה בתורה. הם מוצאים רמז, נוסף על המדרשים שראינו לעיל, בפרשת קורח ועדתו, אשר מדרו בסמכותו של משה. משה אומר להם, כי אם אכן הם צודקים והוא לקח לעצמו סמכות שלא בדבר ה', הם ימותו כדרך הטבע, ואנשים יבואו לבקרום בחוליים על ערש דווי. ואולם אם סמכותו של משה היא מאת ה' והמרד של קורח ועדתו אינו מוצדק, האדמה תפצה את פיה ותבלע אותם. זהו הרמז, הקלוש משהו, למצוות ביקור חולים. כלומר, אנשים המתים כדרך הטבע זוכים לכך שיבקרו אותם כשהם חולים על ערש דווי.

הדיון בביקור חולים מעורר פחדים: פחד להידבק ופחד מהמוות. לכן נראה בסוגייה זו הרבה חריגות מהדיון המרכזי לדיונים משניים שלא נראים קשורים אליו, לפחות במבט ראשון. במקרה שלנו הסוגייה מתעכבת על סיפור קורח ועדתו, והמוות המוזר שאירע להם, שכלל לא היה בדרך הטבע. נכתב בסיפור שהאדמה "פצתה את פיה ובלעה" אותם, והם "ירדו חיים שאולה" (במדבר טז, לב - לג). רבא אומר על כך, כי משה קיווה שקיים גיהינום שיבלע אותם אבל התפלל לה' שאם טרם נברא גיהינום, ייברא ברגע זה כדי לבלוע אותם. הסוגייה מתקשה עם ההסבר הזה, שכן קיימת ברייתא המונה שבעה דברים שנבראו לפני בריאת העולם, שגיהינום הוא אחד מהם. משה היה אמור לדעת שיש גיהינום, ושאינ צורך להתפלל לבריאתו. המענה לקושייה זו הוא, שמשה לא היה בטוח שלגיהינום יש פה, ולכן התפלל. גם על כך יש השגה, שכן פסוק בקהלת קובע: "אין קל חַדָּשׁ תַּחַת הַשָּׁמַשׁ" (קהלת א, ט). התשובה הניתנת לכך היא, שמשה התפלל שפיו של הגיהינום אכן יופיע במקום הנכון כדי לבלוע את קורח ועדתו. התוצאה של מהלך זה היא מדרש דחוק לפסוק "אם בְּרִיאָה יִבְרָא ה'" (במדבר טז, ל).

לגופה של הברייתא, המונה שבעה דברים שנבראו לפני בריאת העולם, מובא פסוק הנדרש כתומך בכך עבור כל אחד ממרכיבי הרשימה. ביקור חולים אינו אחד מהם, אבל כמו ביקור חולים, רוב מה שמוזכר בברייתא אינו מוזכר מפורשות בתורה, למרות הפסוקים הנדרשים מן הנביאים והכתובים. אין בתורה אזכור מפורש לא של התורה (המכונה "הדברים אלה", או "המצוות"), ולא של תשובה, גיהינום, כיסא הכבוד, בית המקדש (המכונה "המקום אשר יבחר ה' לשכן שמו שם") ושמו של משיח. רק גן עדן מוזכר בתורה, ונראה שזה אינו גן העדן שאליה מתכוונים כאן, אלא גן העדן שנברא אחרי בריאת האדם הראשון בסיפור הבריאה השני, בפרק ב של בראשית.

חכמים מעגנים את מושגיהם ואת הערכים שהם מקדמים בטענה שאלו נבראו עוד לפני בריאת העולם, כדי להעצים אותם, את חשיבותם ואת השפעתם. המהלך הזה הצליח, שכן כל הדברים הללו הפכו לחלק מעולם המושגים ותמונת העולם של יהודים באשר הם.

בהמשך מובא מדרש נוסף של רבא על פרשת קורח ועדתו. השמש והירח התגייסו

לתמיכה בתפילתו של משה שקורח ועדתו לא יזכו למוות טבעי. הם איימו, שאם הקב"ה לא יישמע לתפילת משה, הם יפסיקו להאיר. אלוהים כעס עליהם על שאינם מתגייסים כך לכבודו, שכן אין הם מוחים על עבודת אלילים המופנית אליהם - לשמש ולירח. על כן ירה בהם חיצים על מנת שיאירו, וכך הם ממשיכים להיענש בכל יום, כדברי הפסוק מחבקוק. מכאן תשוב הסוגייה לדון בביקור חולים.

מדרש הבית

כאמור, הקשר בין חלקי הסוגייה אינו מובן מאליו. הדגש הוא על כך שמחלה המובילה למוות - ולפני הרפואה המודרנית מחלות רבות הובילו למוות - מחייבת פעולה, מחייבת ביקור חולים. זו הדרך הטבעי. אדם זכאי לביקור חולים כאשר הוא על ערש דווי ואם זה לא קורה, אין זה מוות טבעי. מצוות ביקור חולים קיימת עוד מלפני שנברא העולם. זה לא נאמר במפורש, אך מבנה הסוגייה מוביל לכך. כמו כן, ביקור חולים מציל מגיהנום. גם זה רק נרמז כאן. הגיהנום נברא לפני העולם, אך יש מפלט ממנו בביקור חולים.

מצאנו הקבלה בין סיפור קורח ועדתו לבין הסיפור על השמש והירח המתמרדים כדי לתמוך במשה. בשני הסיפורים יש מרד, ובשניהם המורדים נענשים בחומרה. קורח ועדתו מערערים על מנהיגותו של משה, שהיא מינוי אלוהי. השמש והירח מאיימים שלא יאירו אם אלוהים לא יתמוך במשה, בניגוד לתפקידם הטבעי. העונשים בשני המקרים הם חמורים ביותר. על הבריאה להיענות לתפקיד שאלוהים ייעד לה. מצוות ביקור חולים היא תפקיד אנושי שאלוהים ייעד לבני האדם.

הרשימה של מה שנברא לפני העולם מתייחסת בעיקר אל רעיונות, אל עקרונות מכוננים. יוצא מן הכלל הוא בית המקדש שהוא פיזי. תורה ותשובה נועדו להוליך את האדם בדרך הישר. גן עדן וגיהנום הם הגמול להתנהגות האדם בעולם אחרי מותו. כיסא הכבוד מייצג את רעיון גדולתו של אלוהים, המנהיג את עולמו ובוחר את התנהגותו של כל אדם. בית המקדש הוא מקום הפולחן לאלוהים, ושמו של המשיח מייצג את האמונה בעתיד טוב יותר, מתוקן יותר, עבור כל בני האדם.

מה לכל זה ולביקור חולים? זהו אחד מתפקידי האדם בהתנהלות נכונה שעשויה להוביל אותו לגן עדן ולהוביל את העולם לעידן המשיח.

4. דף לט ע"ב – מ ע"א: ביקור חולים אין לה שיעור

תנאי: ביקור חולים אין לה שיעור. מאי "אין לה שיעור"? סבר רב יוסף למימר אין שיעור למתן שכרה. אמר ליה אביי: וכל מצות מי יש שיעור למתן שכרן? והא תנן: הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה, שאין אתה יודע מתן שכרן של מצוות! אלא אמר אביי: אפילו גדול אצל קטן. רבא אמר: אפילו מאה פעמים ביום. אמר רבי אחא בר חנינא: כל המבקר חולה, נוטל אחד משישים בצערו. אמרו לו: אם כן, שייכנסו שישים (אנשים) ויקימוהו (ממחלתו)! כמו העישורים של בית מדרשו של רבי, ובבן גילו, שלמדנו בברייתא, רבי אומר: בת הניזונית מנכסי אחים – נוטלת עישור נכסים. אמרו לו לרבי: לדבריך מי שיש לו עשר בנות וכן, אין לו לבן במקום בנות כלום! אמר להן: ראשונה נוטלת עישור נכסים, שנייה במה ששיירה, שלישית במה ששיירה, וחוזרות וחולקות בשוה. רב חלבו חלש, נפק אכריז רב פהנא: רב חלבו באיש. לא איכא דקא אתי. אמר להו: לא כך היה מעשה בתלמיד אחד מתלמידי רבי עקיבא שחלה. לא נכנסו חכמים לבקרו, ונכנס רבי עקיבא לבקרו, ובשביל שכיבדו וריבצו לפניו, חיה. אמר לו: רבי, החייתני.

יֵצֵא רַבִּי עֲקִיבָא וְדָרַשׁ: כָּל מִי שְׁאִין
מִבְּקַר חוֹלִים כְּאִילוֹ שׁוֹפֵךְ דָּמִים.
כִּי אָתָּא רַב דִּימִי, אָמַר: כָּל הַמְּבַקֵּר אֶת
הַחוּלָה גּוֹרֵם לוֹ שְׂיַחְיָה, וְכֹל שְׂאִינוּ
מִבְּקַר אֶת הַחוּלָה גּוֹרֵם לוֹ שְׂיַמּוֹת.
מֵאִי גְרַמָּא? אִילֵימָא כָּל הַמְּבַקֵּר אֶת
הַחוּלָה מְבַקֵּשׁ עָלָיו רַחֲמִים שְׂיַחְיָה,
וְכֹל שְׁאִין מְבַקֵּר אֶת הַחוּלָה מְבַקֵּשׁ
עָלָיו רַחֲמִים שְׂיַמּוֹת. שְׂיַמּוֹת סִלְקָא
דְּעֵתְךָ?! אֶלָּא: כָּל שְׁאִין מְבַקֵּר חוּלָה,
אֵין מְבַקֵּשׁ עָלָיו רַחֲמִים, לֹא שְׂיַחְיָה
וְלֹא שְׂיַמּוֹת.

יצא רבי עקיבא ודרש: כל מי שאין
מבקר חולים כאילו שופך דמים.
כאשר בא רב דימי (מארץ-ישראל),
אמר: כל המבקר את החולה גורם לו
שיחיה, וכל שאינו מבקר את החולה
גורם לו שימות. במה הוא גורם? אם
תאמר: כל המבקר את החולה מבקש
עליו רחמים שיחיה, וכל שאין מבקר
את החולה מבקש עליו רחמים שימות.
שימות, עולה על דעתך? אלא: כל שאין
מבקר חולה, אין מבקש עליו רחמים,
לא שיחיה ולא שימות.

רַבָּא, יוֹמָא קֳדָמָא דְּחֵלִישׁ אָמַר לְהוּן:
לֹא תִיגְלוּ לְאִינִישׁ, דְּלֹא לְתַרְעֵ מְזִלְיָה.
מִכָּאֵן וְאֵילַךְ אָמַר לְהוּן: פּוּקוּ וְאֶכְרִיזוּ
בְּשׁוּקָא, דְּכָל דְּסַנְיָ לִי לִיחְדִּי לִי, וְכֹתִיב:
"בְּנִפְלֵ אוֹיְבֶיךָ אֶל תִּשְׂמַח וְגו'", וְדִרְחִים
לִי לִיבְעֵי עָלַי רַחֲמִי.

רבא, ביום הראשון שהיה חולה אמר
להם: אל תגלו לאיש (שאני חולה),
שלא יורע מזלי. מכאן ואילך אמר להם:
צאו והכריזו בשוק שכל מי ששונא
אותי ישמח בי, וכתוב: "בנפלי אויביך
אל תשמח (פן יראה ה' ורע בעיניו והשיב מעליו
אפו". משלי כד, יז-יח) ומי שאוהב אותי יבקש
עלי רחמים.

אָמַר רַב: כָּל הַמְּבַקֵּר אֶת הַחוּלָה נִיצוֹל
מִדִּינָה שֶׁל גִּיהִנוּם, שְׁנַאֲמַר: "אֲשֶׁרִי
מְשִׁכִּיל אֶל דָּל בְּיוֹם רַעָה יִמְלֹטְהוּ ה'",
אֵין דָּל אֶלָּא חוּלָה, שְׁנַאֲמַר: "מִדְּלָה
יִבְצָעֵנִי",

אמר רב: כל המבקר חולה ניצל מדינה
של גיהינום, שנאמר: "אשרי משכיל
אל דל ביום רעה ימלטוהו ה'" (תהילים מא,
ב); אין דל אלא חולה, שנאמר "מדלה
יבצעני" (ישעיה לח, יב),

אִי נְמִי מִן הַדִּין קָרָא: "מִדּוּעַ אָתָּה
כְּכֹה דָל בְּן הַמֶּלֶךְ בְּבַקֵּר וְגו'".
אֵין רַעָה אֶלָּא גִיהִנוּם, שְׁנַאֲמַר: "כָּל
פְּעַל ה' לְמַעַנְהוּ וְגַם רָשָׁע לְיוֹם רַעָה".

או גם מהפסוק הזה: "מדוע אתה ככה
דל בן המלך בבקר בבקר וגו'" (שמואל ב
יג, ד). אין רעה אלא גיהינום, שנאמר:
"כל פעל ה' למענהו וגם רשע ליום
רעה" (משלי טז, ד).

וְאִם בִּיקַר מָה שְׁכָרוֹ?
מָה שְׁכָרוֹ?! כְּדָאֲמַר: נִיצוֹל מִדִּינָה שֶׁל
גִּיהִנוּם!

ואם ביקר מה שכרו?
מה שכרו?! כמו שנאמר: ניצל מדינה
של גיהינום!

אָלָא: מָה שְׁכָרוּ בְּעוֹלָם הַזֶּה –

”ה’ יִשְׁמְרֵהוּ וַיַּחֲיֵהוּ וְאֲשֶׁר בְּאָרְץ וְאֵל תַּתְּנֶהוּ בְּנַפְשׁ אֵיבִיו”.

”ה’ יִשְׁמְרֵהוּ” – מִיֵּצֵר הָרֶעַ, ”וַיַּחֲיֵהוּ” – מִן הַיְסוּרִין, ”וְאֲשֶׁר בְּאָרְץ” – שִׁיְהוּ הַכֹּל מִתְּכַבְּדִין בּוֹ, ”וְאֵל תַּתְּנֶהוּ בְּנַפְשׁ אֵיבִיו” – שִׁיִּזְדַּמְנוּ לוֹ רֵיעִים כְּנַעֲמָן שְׂרִיפּוֹ אֶת צַרְעָתוֹ, וְאֵל יִזְדַּמְנוּ לוֹ רֵיעִים כְּרַחֲבֵעַם שְׁחִילְקוֹ אֶת מְלֻכּוֹתוֹ. תְּנִיא, רַבִּי שְׁמַעוֹן בֶּן אֶלְעָזָר אָמַר: אִם יֵאמְרוּ לְךָ יְלָדִים ”בְּנֵה” וְזֻקְנִים ”סְתוֹר” – שְׁמַע לְזֻקְנִים וְאֵל תִּשְׁמַע לְיְלָדִים. שְׁבַנְיָן יְלָדִים סְתִירָה, וְסְתִירַת זֻקְנִים בְּנִין. וְסִימָן לְדַבָּר: רַחֲבֵעַם בֶּן שְׁלֹמֹה.

אָמַר רַב שִׁישָׁא בְּרִיהַ דְּרַב אִידִי: לֹא לְיִסְעוֹד אֵינִישׁ קְצִירָא לָא בְּתַלְתָּ שְׁעֵי קְדָמֵיתָא, וְלֹא בְּתַלְתָּ שְׁעֵי בְּתַרְיִיתָא דְיוֹמָא, כִּי הֵיכִי דְלֹא לְיִסַּח דְּעַתִּיהַ מִן רַחֲמֵי. תַּלְתָּ שְׁעֵי קְדָמֵיתָא – רְוּחָא דְּעַתִּיהַ. בְּתַרְיִיתָא – תְּקִיף חוֹלְשִׁיהַ.

אלָא: מָה שְׁכָרוּ בְּעוֹלָם הַזֶּה?

”ה’ יִשְׁמְרֵהוּ וַיַּחֲיֵהוּ וְאֲשֶׁר בְּאָרְץ וְאֵל תַּתְּנֶהוּ בְּנַפְשׁ אֵיבִיו” (יהנה יסְעָדְנוּ עַל עֶרְשׁ דְּרִי כָּל מִשְׁכְּבוֹ הַפְּכַת בְּחֵלְיוֹ. ”תהילים מא, ג – ד)

”ה’ יִשְׁמְרֵהוּ” – מִיֵּצֵר הָרֶעַ, ”וַיַּחֲיֵהוּ” – מִן הַיְסוּרִים, ”וְאֲשֶׁר בְּאָרְץ” – שִׁיְהוּ הַכֹּל מִתְּכַבְּדִים בּוֹ, ”וְאֵל תַּתְּנֶהוּ בְּנַפְשׁ אֵיבִיו” – שִׁיִּזְדַּמְנוּ לוֹ רֵעִים כְּנַעֲמָן שְׂרִיפּאוֹ אֶת צַרְעָתוֹ, וְאֵל יִזְדַּמְנוּ לוֹ רֵעִים כְּרַחֲבֵעַם שְׁחִילְקוֹ מְלֻכּוֹתוֹ.

לְמַדְנוּ בְּרִייתָא: רַבִּי שְׁמַעוֹן בֶּן אֶלְעָזָר אָמַר: אִם יֵאמְרוּ לְךָ יְלָדִים ”בְּנֵה” וְזֻקְנִים ”סְתוֹר” – שְׁמַע לְזֻקְנִים וְאֵל תִּשְׁמַע לְיְלָדִים. שְׁבַנְיָן יְלָדִים סְתִירָה, וְסְתִירַת זֻקְנִים בְּנִיין. וְסִימָן לְדַבָּר: רַחֲבֵעַם בֶּן שְׁלֹמֹה.

אָמַר רַב שִׁישָׁא בְּנוֹ שֶׁל רַב אִידִי: לֹא יִבְקַר אָדָם אֶת הַחוּלָה לֹא בְּשְׁלוֹשׁ שְׁעוֹת רֵאוֹנוֹת (שֶׁל הַיּוֹם) וְלֹא בְּשְׁלוֹשׁ שְׁעוֹת אַחֲרוֹנוֹת שֶׁל הַיּוֹם, כְּדִי שֶׁלֹּא יִסַּח דַּעְתּוֹ מִן (הַתְּפִילָה ל)רַחֲמִים. שְׁלוֹשׁ שְׁעוֹת רֵאוֹנוֹת, מְרוּוחַת דַּעְתּוֹ. אַחֲרוֹנוֹת, מִתְּגַבְּרַת חוּלְשָׁתוֹ.

במילים אחרות

הסוגייה שבה אל הנושא המרכזי שלה ומצטטת משנה שבה נאמר ש”ביקור חולים אין לה שיעור” (פאה א, א, ומופיע גם בסידור התפילה בברכות השחר הנאמרות בכל יום); כלומר, שאין מידה מדויקת לקיומה. נראה שהכוונה היא שאין מינימום ואין מקסימום לביצוע המצווה. אבל בכל זאת נשאלת השאלה בסוגייה, מה המשמעות של קביעת המשנה. רב יוסף אומר, שמדובר על שכר המצווה שאינו מוגבל. ואולם השערה זו נדחית על-ידי אביי המזכיר לרב יוסף שהשכר על כל המצוות אינו ידוע, כפי שנכתב במסכת אבות (ב, א). אביי מציע להבין זאת כך, שגם אדם חשוב וגדול בתורה צריך לבקר אצל מי שקטן ממנו בכבוד או בחוכמה. רבא מציע, שמדובר על החובה לבקר את החולה אפילו מאה פעמים ביום אם זה נחוץ.

רבי אחא בר חנינא קובע, כי מי שמבקר חולה נוטל אחד חלקי שישים מסבלו (כפי שראינו כבר בסוגייה בבבא מציעא). נשאלת השאלה, מדוע לא לארגן שישים אנשים שיבואו לבקר אותו כדי להבריאו לגמרי? התשובה הניתנת לוקחת אותנו להקשר אחר: בנות שאביהן מת והן מקבלות עשירית מרכוש האב. נשאלת השאלה, אם אדם נפטר ולו עשר בנות ובן, לפי חשבון זה לא נותר לבן דבר לרשת. התשובה של רבי יהודה הנשיא לקושייה זו היא, שכל בת מקבלת בתורה עשירית מן היתרה שהותרה אחותה, כך שהירושה לא נגמרת. לענייננו: כל אדם לוקח אחד משישים מן המחלה שנותרה לאדם, כך שאין המבקרים יכולים באמת לרפא את החולה, אלא רק להקל מעט את סבלו. מצוין גם, כי מי שמקל על החולה הוא בן גילו של החולה. הפרשנים מתקשים בהסבר הערה אחרונה זו. ההסבר העדיף בעיניי הוא פירושו של המאירי, שמדובר באדם קרוב שהחולה שמח בנוכחותו. ואולי חולה בן גילו של המבקר הוא המעורר בו הכי הרבה חרדה, ולמרות זאת חשוב לבקרו.

מסופר שרב חלבו חלה. רב כהנא הפיץ את הידיעה, אך איש לא בא לבקרו. רב כהנא נזף בתלמידי החכמים על כך, ומספר שרבי עקיבא בכבודו ובעצמו ביקר תלמיד חולה שלו, שאיש לא בא לבקרו. הוא דאג לצרכיו של החולה, שאמר לו שהוא החייה אותו. רבי עקיבא יוצא בהכרזה, כי מי שאינו מבקר חולה כאילו שופך דמים, הוא כמו רוצח. זו אמירה חמורה מאוד. רב דימי שבא מארץ-ישראל לבבל, מרכך מעט את האמירה הזו ואומר, כי מי שמבקר חולה גורם לו שיחיה, אך מי שנמנע מכך גורם לו שימות. הסוגייה מנסה להסביר אמירות אלה כך: מי שאינו מבקר חולה אינו מתפלל למענו ובכך אינו עוזר להחלמתו, ובעקיפין עלול לגרום למותו.

מסופר שכאשר רבא חלה, ביקש מקרוביו ביום הראשון למחלתו שלא יפיצו את השמועה על כך, כדי שלא "יורע מזלו". בימים הבאים ביקש להפיץ את השמועה ולהכריז על מחלתו בשוק, כדי ששונאיו ישמחו בסבלו ויענשו על כך, וכדי שאוהביו יתפללו להבראתו.

רב קובע, שהמבקר חולים ניצול מדין גיהינום. הוא מצטט פסוקים התומכים באמירה זו. אגב כך הוא מזכיר חולים מן המקרא: חזקיה המלך ואמנון בן דוד. ובכל זאת, נשאלת שאלת השכר למבקר החולה, בעולם הזה ולא רק בעולם הבא, ולשם כך מביאים מדרש על פסוק מתהילים: מבקר החולים זוכה לכך שה' שומר עליו מיצר הרע ומגן עליו מפני ייסורים, כל מכריו מתכבדים בקרבתו ויהיו לו חברים הנותנים לו עצות טובות. כאן סוטה הסוגייה כדי לברר מה פירוש חברים הנותנים עצות טובות. הדוגמה לחברים טובים היא הסיפור על נעמן, שר צבא ארם, שהיה חולה בצרעת והומלץ לו לפנות לאלישע, שאכן אמר לו כיצד ירפא והוא ונרפא (מלכים ב, ה). לעומתו, מובאת הדוגמה של רחבעם בן שלמה, שקיבל רעה מחבריו, עצה שהובילה לפיצול ממלכתו (מלכים א, יב). ומובאת ברייתא הלומדת מסיפור זה את ההמלצה להעדיף תמיד עצות של זקנים על פני עצות של צעירים.

רב שישא בן רב אידי ממליץ שלא לבוא לסעוד חולה בשעות הבוקר, שבהן החולה

מרגיש יחסית מאושש לאחר שנת הלילה, ולא בשעות הערב שבהן החולה מרגיש גרוע יותר, אלא בשעות הצהריים. בבוקר עלול להיווצר אצל המבקר רושם שהחולה אינו חולה במחלה חמורה, והוא לא יתייחס למצב ברצינות הדרושה ולא יתפלל להבראתו. בערב המבקר עלול לחשוב שמצב החולה הוא כלאחר ייאוש, ולכן אין טעם להתפלל להבראתו. רב שישא סבור, שעיקר מטרת הביקור היא תפילה להחלמת החולה.

מדרש הבית

בחלק זה של הסוגייה אין קושי של הבנה. המטרה היא לעודד ביקור חולים בכל דרך. מתברר שלא פשוט לבקר חולים ואנשים נוטים להתחמק מלעשות זאת. המצווה פועלת בניגוד לתחושות הטבעיות של חשש ורתיעה מהחולה ומן המחלה. לשם כך ניתנים תמריצים למי שכן מקיים את המצווה.

מה קורה כאשר "גדול" מבקר את ה"קטן"? מדוע יש לציין זאת במיוחד? אולי כדי לרמוז שמטרת ביקור החולים אינה רק כיבוד החולה, אלא יש לה תפקיד נוסף בעזרה לחולה, מבחינה פיזית ומבחינה נפשית. בראש וראשונה יש כאן רישות חברתי, שאנשים יידעו מה קורה לאחר, אבל יש למבקר גם תפקידים בסיפוק צורכי החולה ובהקלת סבלו. איש אינו פטור מן המצווה. לכל אדם יש אחריות אישית לביקור החולה, ולא משנה מה מעמדו.

"אחד משישים" הוא מספר טיפולוגי, כמו "בטל בשישים". זו דרך להגיד שהמבקר את החולה מקל עליו במידת מה, אבל, הוא אינו מרפא אותו. דרושה צניעות לנוכח המחלה והחולה.

המילים המציינות את החולה בסוגייה הן "חלש", "בְּאִישׁ" (חולה בארמית ונשמע קשור לבושה אולי), "דל". הוא נזקק.

מי מפרסם את המחלה? איך והיכן מפרסמים זאת? ומה מפרסמים בדיוק? אלה שאלות העולות מן הסיפורים השונים שמובאים כאן, ואלו שאלות גדולות גם בימינו. יש אנשים שאינם רוצים שיידעו כי הם חולים או שאינם רוצים שיראו אותם בחולשתם, ולכן הם מבקשים להימנע מביקור חולים. האם הם חוששים מכך שהשפה יוצרת מציאות, ושהצהרה בדבר מחלתם תגביר אותה? על כל פנים, זה יוצר מתח בין הציבורי הפרטי, וגם עלול להשאיר את החולה בכדידות גדולה. החשש שה"שונאים" ישמחו לאידו של החולה מובן, אך אולי חשוב מכך שאנשים יתמכו בחולה מעשית ורגשית. ואולי יש כאן הזמנה לחולה להכיר בחולשתו ובנצרכותו. יתכן שזה שלב חשוב בדרך להבראה. אם אנשים לא יודעים על מחלת החולה, הם אינם יכולים להתפלל להבראתו ולפעול כדי לעזור לו. חשבנו על זקנים עירייים בימינו, שאיש אינו מבקר אותם ואשר לעיתים מתים בבדידות קשה. מעניין שבשום מקום בסוגייה לא מופיע הרעיון שאם אדם חולה, סימן שאלוהים מעניש אותו על מעשיו. אין עוסקים כאן כלל בסיבות למחלה, אלא רק

באחריות של אנשי הקהילה כלפי החולה.

דוגמה לביקור חולים שהסתיים בצורה טרגית, מוזכרת פה בדרך אגב: תמר שבאה לבקר את אמנון אחיה החולה, נאנסה על ידו. הדוגמה לחולה שנרפא בזכות רעים טובים, היא של נעמן שר צבא ארם שחבריו יעצו לו לפנות לאלישע, שרפא אותו. האם רק חברים זקנים מועילים, לעומת הנזק שעושים החברים הצעירים של רחבעם? אולי דרוש ניסיון חיים וביטחון עצמי כדי להועיל לחולה. יש פה שרשור אסוציאטיבי: רעה היא גיהינום, רע הוא יצר הרע, ורע הם רעים רעים. המבקר את החולה מונע מעצמו את כל הרעות הללו.

עיתוי הביקור גם הוא נדון כאן. לא כל שעה מתאימה לביקור ונראה שהמלצת רב שישא נובעת ממצאות מוכרת, שהחולה מרגיש מאושש יותר בבוקר וגרוע יותר בערב, וכדי להיווכח במצבו יש לבוא באמצע היום דווקא.

לאורך כל הסוגייה, המבטיחה כל כך הרבה גמול למבקרי החולים, אנו מרגישות שאנחנו לא זקוקות לכל התמריצים הללו. הרישות החברתי נעשה על-ידי נשים בלי חשבון. הרגשנו שזו סוגייה גברית מאוד, שהאישה היחידה המופיעה בה ברמז היא תמר שנאנסה. חשבנו גם שההתמקדות בצורך להתפלל עבור החולה מחמיצה את כל שאר הצרכים של החולה, בעיקר תמיכה במטלות היומיום, כמו ניקיון ובישול ותמיכה רגשית. לא די להתפלל עבור החולה. יש שם מה לעשות! אנחנו מיומנות בכך.

מדרשי פסוק

”כל מי שאין מבקר חולים כאילו שופך דמים” (נדרים לט ע”ב)

שופך דמים - צירוף כל כך גברי ואלים בעיניי

המצלול מעביר בי רעד

וממלא אותי בפחד וברתיעה.

אני מסתייגת מהצירוף הזה.

האוזן, רבי עקיבא, מתרגלת לנימה המאיימת

ונימה זו מחלישה את הרוח ומצמצמת אותה.

אפשר היה להרחיב בשבח ביקור החולים

זה היה מחלחל טוב יותר:

כל מי שמבקר חולה

מעניק לזולתו מרפואת הגוף והנפש,

ולעצמו - הוקרת הטוב והוקרת היש,

ולילדיו - דוגמא ודרך ארץ.

אין צורך לשפוך דמים כדי להבין את זה.

שיף לרר

רבי עקיבא אומר לתלמידים שלו:
"כל מי שאין מבקר חולים כאילו שופך דמים"
וואו!!
איזו תמונה נוראה.
חולים רובצים במיטת חוליים
ואותם אלו - תלמידים, חכמים, שלא ביקרו, כלומר שאינם נוכחים - האם זה
מעשה של מאגיה שחורה.
הם כן נוכחים שם!
נוכחים ועושים מעשה נורא כזה - (איזה מעשה? לא ברור)
אבל הדם נשפך
דם החולים
ולא דם - אלא דמים!
גלים אדומים נשפכים וממלאים את החדר.
איזו תמונה נוראה.
אבל אני, מה אני, מי אני, איפה אני? (שר אריאל זילבר)
אני אישה.
ולא תלמידה ולא חכמה ולא מסתובבת עם רבי עקיבא.
הוא לא דיבר אלי!
אבקר או לא אבקר...
אטפל או לא אטפל...
עלי לא תפעל אותה מאגיה,
ואני - לא אשפוך שום דמים.
כי דיבר אליהם ולא אלי. דיבר בלשון זכר.
הדיר אותי ושכמותי - כמו שנהוג להדיר.
איזה מזל!
(אמרה ופתחה קבוצת ווטסאפ ונרשמה בלייק לסירי הלידה של אישה זרה, יולדת
טרייה שגרה באזור).
ורד אבידן

ביקרתי חוֹלָה, ביקרתי חוֹלָה
אמרתי בדרכי אתם לא לבד
נוכחותי שידרה שלי זה איכפת
מקווה שעזרתי ולו במקצת.

האם לקחתי מהם אחד חלקי שישים?
האם הצלתי את חייהם?
לא יודעת - קטונתי!

לא הגזמת רבי עקיבא
שופך דמים?
מה שמת על הכתפיים שלי?
למה שארגיש אשמה?
מדוע שארגיש מצילה?
די לי שתאמר שזה חשוב
שזה מלמד על אכפתיות
וערבות הדדית.

תגיד שצריך לפעמים להתגבר על אי נעימות
ואולי בסוף גם לי זה יעשה טוב.
אין צורך ללכת עד הסוף!
אסתר אלכסנדר

מתקשרת שוב למימי
לברוק מה שלומה.
כשאינה עונה, שולחת הודעה.
כשהיא מרגישה קצת יותר טוב
היא מזמינה אותי אליה.
כל מפגש איתה, בסלון או לצד מיטתה,
גורם לי שמחה על הרגע לצידה
וצער גדול לקראת הפרידה שממתינה.
כל ביקור ממלא את הדמעות,
הכאב על הפרידה,
על תחושת האין -
מגבירה את דמעותיי.
אין "כאילו" - זה אמיתי.
רחלי קרן

הגזמתם חכמים יקרים!

לעתים אנשים נמנעים מביקור חולים כדי להישמר ולהגן על עצמם, וחושבים שאם יבקרו חולה, זה לא יהיה לטובתו. אישה שלא הסכימה להישמע לעצת רופאה לקבל טיפולים רפואיים נגד סרטן ובחרה ערוצים אחרים, סיפרה שחברה שלה, שקיבלה טיפולים – נפטרה. היא שיתפה שלא היתה מסוגלת לבקר את החברה בחולייה, לא יכלה ללוות אותה אל קברה וגם לא הלכה לנחם את המשפחה. כשנשאלה האם זה בא מתוך הפקפוק שלה בדרך בה בחרה, מתוך פחד שמא לא בחרה בדרך הנכונה, היא ענתה שכן.

היא גם פחדה שטיפול בלשונה ותביע ביקורת כלפי החברה כדי לצרף אותה לדרך שלה. מבחינתה, החברה נפטרה כי הטיפולים הכימותראפיים הרגו אותה. לכן – אין לדון אדם עד שתגיע למקומו. אין במה שאני כותבת שמץ מהפחתת החשיבות של ביקור חולים. עם זאת, איש באמונתו יחיה, ואישה – בפחדיה. יותר נכון: איש ואישה באמונתם ובפחדיהם יחיו.

טוב שכתוב "כאילו". ההקבלה בין ביקור חולים ושפיכות דמים בכל זאת רופפת. אחד מפירושי המילה "כאילו" הוא "לא באמת, לא ממש, מדומה".

מואיה מלצר-גבע

"כל המבקר את החולה גורם לו שיחיה, וכל שאינו מבקר את החולה גורם לו שימות".

חכמים למי אתם מפנים משפט זה במסכת נדרים?

לגברים שבקהילה?

בוודאי! משום שיש בהם את ההבנה השכלית לחשיבות המעשה.

לנשים שבקהילה?

לא! אישה מטבע בריאתה היא אישה סועדת וחשה את חשיבות המעשה.

"כל המבקר חולה נוטל חלק אחד משישים בצערו".

בנים את זה ידעתם? אנחנו יודעות!

ידיעה מתוך ניסיון מצטבר, עתיק ימים של מיליוני דקות, שעות, ימים ולילות של ביקור חולים.

אין צורך להזכיר לנו את זה.

עכשיו ניתנת לכם הזדמנות להלל, לשבח ולפאר את היכולת המולדת הזו שבנו.

חכמים יקרים, הקשיבו! "כל מי שאין מבקר חולים כאילו שופך דמים".

חולים, הקרובים אליכם, אלו הקרובים הרחוקים, האחרים הרחוקים ואוהבים, או חולים רחוקים ושונאים, או שונאים ואויבים.

ביקור חולים זו ההזדמנות שלכם לשיחה, לאומר, להקשבה ולהבנה.

לכו צחצחו כישורים אלו בכל מקום בו מצוי חולה.

איילה שורץ

5. דף מ ע"א – מא ע"א: על ערש דווי

אמר רבין אמר רב: מניין שהקדוש ברוך הוא זן את החולה? שנאמר: "ה' יסעדנו על ערש דוי וגו'" (תהלים מא, ד). ואמר רבין אמר רב: מניין שהשכינה שרויה למעלה ממטתו של החולה? שנאמר: "ה' יסעדנו על ערש דוי" (שם). תניא נמי הכי ולמדנו ברייתא גם כן: הנכנס לבקר את החולה, לא ישב לא על גבי מטה ולא על גבי ספסל ולא על גבי כסא, אלא מתעטף וישוב על גבי קרקע, מפני שהשכינה שרויה למעלה ממטתו של חולה, שנאמר: "ה' יסעדנו על ערש דוי" (שם).

ואמר רבין אמר רב: מטרא במערבא – סהדא רבה פרת. ופליגא דשמואל, דאמר שמואל: נהרא מכיפיה מתבריך. ופליגא דשמואל אדשמואל, דאמר שמואל: אין המים מטהרין בזוחלין אלא פרת ביומי תשרי בלבד. אבוי דשמואל עבד להון מקוואות לבנתיה ביומי ניסן, ומפצי ביומי תשרי.

ואמר רבין אמר רב: כשיורד גשם בארץ-ישראל, עד גדול (נהר) פרת. וחלוקה (דעה זו על דעת) שמואל, שאמר שמואל: הנהר מגדותיו מתברך. וחלוקה (דעה זו) של שמואל על (משהו אחר) של שמואל, שאמר שמואל: אין המים מטהרים בזוחלים אלא פרת בימי תשרי בלבד. אבי שמואל עשה להן מקוואות לבנותיו בימי ניסן ומחצלות (לרגליהן) בימי תשרי.

אמר רבי אמי אמר רב: מאי דכתיב ומהו שכתוב] "ואתה בן אדם עשה לך כלי גולה" (יחזקאל יב, א) – זו נר וקערה ושטיח. (ויעברת את איביך אשר ישלחנו יהוה בך ברעב ובצמא ובעירם) בחסר כל" (דברים כח, מח), אמר רבי אמי אמר רב: בלא נר ובלא שלחן. רב חסדא אמר: בלא אשה. רב ששת אמר: בלא שמש. רב נחמן אמר: בלא דעה. תנא ולמדו (בברייתא): בלא מלח ובלא רבב.

אמר אביי: נקטינן – אין עני אלא בדעה. במערבא אמרי: דדא ביה – כולא ביה, דלא דא ביה – מה ביה. דא קני – מה חסר, דא לא קני – מה קני.

אמר אביי: אנו תופסים שאין עני בלא בדעה. בארץ-ישראל אומרים שזו (הדעה) בו - הכול בו. שאין זו בו, מה יש בו? את זו קנה, מה חסר (לו)? את זו לא קנה, מה קנה?

אמר רבי אלכסנדר אמר רבי חייא בר אבא: אין החולה עומד מקליו עד שמוחלין לו על כל עונותיו, שנאמר: "הסלח לכל עונכי הרפא לכל תחלואיכי" (תהלים קג, א). רב המנונא אמר: חוזר לימי עלומיו, שנאמר: "רטפש בשרו מנער ישוב לימי עלומיו" (איוב לג, כה). "כל משכבו הפכת בחליו" (תהלים מא, ד), אמר רב יוסף: לומר דמשכח (שנשכח) תלמודו.

רב יוסף ח'לש, א'יעקר ל'יה תלמוד'יה, אהד'ריה אב'יי קמ'יה. היינו דבכל דוכתא אמרינן, אמר רב יוסף: לא שמי'ע לי הדא שמע'תא, אמר ל'יה אב'יי: את אמר'ית'ה נ'יהלן, ומ'הא מתני'תא אמר'ית'ה נ'יהלן.

רב יוסף ח'לה, נעקר (נשכח) ממנו תלמודו. החזיר אותו אב'יי לפניו. והוא שבכל מקום (ש)אנו אומרים, אמר רב יוסף: לא שמעתי את השמועה הזו, אמר לו אב'יי: אתה אמרת אותה לנו ומברייתא זו אמרת לנו.

כי הנה גמיר רבי תלת עשרי אפי הילכתא, אגמריה לרבי חי'א שב'עה מנהון. לסוף ח'לש רבי, אהדר רבי חי'א קמ'יה הנהו שב'עה אפי דאגמריה, שיתא אודו. הנה ההוא קצרא, הנה שמי'ע ל'יה לרבי פ'דהנה גריס להו. אזל רבי חי'א וגמר יתהון קמי קצרא ואתא ו'אהדר יתהון קמי רבי. כד הנה חזי ל'יה רבי ל'ההוא קצרא אמר ל'יה רבי: אתה עשית אותי ואת חי'א. איפא דאמר'י, הכי קאמר ל'יה: אתה עשית את חי'א, וחי'א עשה אותי.

כאשר היה לומד רבי שלוש-עשרה פנים בהלכה, לימדו את רבי חי'א שבעה מהם. בסוף ח'לה רבי, החזיר לו חי'א אותם שבעה פנים שלימדו, אבל שש הלכו. היה אותו כובס שהיה שומע אותו את רבי כשהיה לומד אותו. הלך רבי חי'א ולמד אותן מן הכובס ובא והחזיר אותן לרבי. כאשר היה רואה רבי את אותו הכובס, אמר לו רבי: אתה עשית אותי ואת חי'א. יש אומרים שכך היה אומר לו: אתה עשית את חי'א, וחי'א עשה אותי.

במילים אחרות

כעת עוברת הסוגייה לחולי סופני, לחולה שהוא על ערש דווי. לפי רבין בשם רב, במצב זה ניכרת נוכחותו של הקדוש-ברוך-הוא. החולה כבר לא אוכל, הוא יותר רוח מחומר. אבל אלוהים הוא שזן אותו או נמצא מעליו. לכן, לחולה במצב זה יש לבוא מעמדה של צניעות ולשבת על הקרקע. המוות הצפוי מעורר יראה, ובקרבת המוות אנשים נעשים מודעים יותר לקטנות האדם אל מול כוחות חזקים ממנו.

ושוב "בורחת" הסוגייה מן הנושא המרכזי שלה, כאילו הדיבור על ערש דווי מבהיל או קשה מדי. מובאות אמירות נוספות שמוסר רבין בשם רב, וזה מזכיר מהלך קודם בסוגייה שבו השתדרשו אמירות של רבא.¹ רב ושמואל חלוקים כאן בשאלות של היטהרות במי נהר הפרת. השאלה היא האם הפרת מתמלא מן הגשם היורד בארץ-ישראל או ממעיינותיו. וזה נוגע בשאלה, האם מי הפרת מטהרים או שיש לטבול לשם טהרה במקווה. מי מעיין מטהרים גם אם אינם נקווים למקום אחד ("זוחלים") והשאלה היא, עד כמה אפשר לסמוך על כך שרוב מי הפרת הם אכן ממעיינות, ולכן אינם

1 ראו לעיל, פרק 3.

צריכים להיקוות למקום אחד. רב סבור, שמי הפרת מקורם בגשמי ארץ-ישראל ולכן הם מטהרים. שמואל סבור, שהנהר מתמלא ממעיניו. אבל זה סותר דברים אחרים שאמר שמואל שהפרת מטהר רק בתקופת חודש תשרי (כלומר, כשאין מקורות מים זורמים אחרים ורחוקים למי הנהר פרט למעיניו). אביו של שמואל נהג בהתאם לעמדה השנייה המבוטאת על-ידי שמואל: בנה מקוואות טהרה לבנותיו לחודשי הקיץ, ובסתיו אפשר לבנותיו לטבול בפרת, ולשם כך עשה להן מחצלות, כדי שרגליהן לא יתלכלכו בטיט וכך תיפסל הטבילה.

שרשור נוסף לדברי רב, שלכאורה אינו קשור לנושא ביקור החולים עוסק ביציאה לגולה. כלי גולה הם נר, קערה ושטיח. ומצב הגולה הוא "בחוסר כל". חכמים שונים מפרשים ביטוי זה כחוסר בנר ובשולחן, כחוסר באישה או בשמש, או במלח ושומן לשם טבילת הלחם, או בלא דעה. ומצוטטת אמירה ארץ-ישראלית לפיה אין עוני אמיתי אלא מחסור בדעה, כלומר בחוכמה. נראה שהמוות מדומה כאן לגולה. האדם יוצא למסע אל הלא-נודע והוא "בחוסר כל".

הסוגייה חוזרת לנושא החולי וביקור חולים; רבי אלכסנדר אמר בשם רבי חייא בר אבא, שהחולה אינו מבריא עד שכל חטאיו נמחלים לו. זה מזכיר את העמדה ש"חביבין ייסורים"; כלומר, שיש לסבל ולמחלה תפקיד ממרק. נאמר גם, שיש במחלה משהו שגורם לאדם לחזור לנעוריו (המילה "רטפש" היא יחידאית ולא ברורה משמעותה). רב יוסף סבור, לעומת זאת שהמחלה פוגעת בזיכרון. ואכן מסופר על מחלתו של רב יוסף ששכח את ידיעותיו ותלמודו. אביו, תלמידו, היה מזכיר לו באופן מכבד את מה שלמד ממנו. גם זו צורה של טיפול בחולה.

מסופר גם על רבי יהודה הנשיא שידע שלוש-עשרה דרכים שונות ללמוד הלכה. יש לזכור שזו היתה תורה שבעל-פה כך שמשמעות השכחה היתה הרת אסון. הוא לימד שבע מתוכן לרבי חייא. כשחלה, שכח את תלמודו. רבי חייא שיחזר בפניו את כל מה שידע, אבל עדיין היו חסרות שש דרכים נוספות. למרבה המזל, נמצא כובס שהיה שומע את רבי יהודה הנשיא בשעה שהיה משנן את ידיעותיו, וכך הוא הצליח לשחזר את שש דרכי הלימוד הנוספות. כובס נחשב בזמנו כמקצוע פשוט, שלא לומר בזוי. מי שנמצא בתחתית הסולם החברתי משחזר את ידיעותיו של רבי יהודה הנשיא! רבי יהודה הנשיא מכיר לו תודה ומשבח אותו מאוד על כך.

מדרש הבית

קרבת המוות מעוררת שאלות תיאולוגיות: האם הגיע זמנו של האדם למות ובשל מה? האם הוא נענש על מעשים שעשה? האם המחלה באה על מעשה שאין לו מחילה? הרצון להבין את סיבת המחלה והמוות הוא אוניברסלי ומתעורר לנוכח המוות. המחלה גם מעוררת יראה, ולכן יש לשבת קרוב לחולה הסופני, אבל גם מתחתיו. הוא כרגע במדרגה רוחנית גבוהה יותר, מתקרב אל השכינה. בשלב הזה כבר לא מדובר על טיפול

או היענות לצרכיו של החולה, אלא על ישיבה על ידו. צריך גם לדעת מתי "לשחרר" אדם הנוטה למות ולאפשר לו להשלים את המסע הבלתי נמנע הזה. האחריות של המבקר מסתיימת בנוכחותו. מישהו אחר זן אותו. זה לא הזמן לנחם אותו באמירות סרק. "ערש דווי" מזכיר לנו אסוציאטיבית את העריסה: שני שלבי המעבר האולטימטיביים של החיים - הלידה והמוות - הנקשרים על-ידי השפה, הם גם השלבים הכי מעוררים מבחינה תיאולוגית. אלה רגעי הקרבה לאלוהים.

השרשור אל שאלת הטהרה בפרת, הנראית לא קשורה לנושא, היא אולי אסוציאציה לטהרה שיש לעשות לאדם עם מותו. באילו מים אפשר להשתמש לשם טהרת המת? החולה על ערש דווי עדיין אינו טמא, אך ברגע מותו הוא הופך לטמא ומטמא, שיש לטהרו בטרם קבורה. אולי יש פה גם דיון סמוי בנוכחות השכינה גם בבבל, לא רק בארץ-ישראל, כך שהמים המטהרים בארץ-ישראל מגיעים לבבל כדי לטהר שם את המתים ואת הנידות (אחיותיו של שמואל, שאביו סועד אותן ומטפל בהן).

כאמור, המוות מדומה כאן לגלות. המת, כמו המהגר, מאבד את עולמו. מה מסמלים כלי הגולה? הנר מסמל את הנשמה, הקערה היא המיכל ממנו ניוזנים, והשטיח מסמל את הגווייה. הקיום מצטמצם לקראת המעבר מן החיים אל המוות ולקראת הגולה. יש לקחת את המינימום ההכרחי לחיים החדשים. החכמים חלוקים בשאלה, מהו מינימום הכרחי זה (האישה היא רק עוד אחד מן הדברים השייכים לאדם, שהוא עלול לאבדם). הסברה שהצידה החשובה ביותר לאדם היא "דעת", ידיעותיו, מעוררת את החרדה מן השכחה העולה בהמשך הסוגייה. המחלה עלולה להוביל את האדם לאובדן היקר לו ביותר.

האם מחלה היא הזדמנות לחשבון נפש? הזדמנות לתיקון? אולי זו המשמעות של קרבת השכינה אל הנוטה למות. אולי זו גם משמעות האמירה שאדם אינו מבריא עד שנמחלים לו עוונותיו. ואולי מדובר בגישה הקלאסית האומרת "חביבין ייסורים", שהסבל ממרק מחטאים. בהקשר זה למדנו את הסיפורים מהתלמוד הבבלי, ברכות ה ע"ב, שנביא אותם כאן עם תרגומם לעברית:

רבי חייא בר אבא חלש [חלה].

על לגביה ר' יוחנן [בא אליו (לבקרו) ר' יוחנן].

אמר ליה [לו]: חביבין עליך יסוריך?

אמר ליה: לא הן ולא שכרן.

אמר ליה: הב [תן] לי ירך.

יהב ליה ידיה ואוקמיה [נתן לו ידו והקימו (מן המחלה, ריפא אותו)].

ר' יוחנן חלש [חלה].

על לגביה ר' חנינא [בא אליו (לבקרו) ר' חנינא].

אמר ליה: חביבין עליך יסוריך?

אמר ליה: לא הן ולא שכרן.

אמר ליה: הב [תן] לי ירך.

יהב ליה ידיה ואוקמיה [נתן לו ידו והקימו (מן המחלה, ריפא אותו)].
אמאי לוקים ר' יוחנן לנפשיה? [למה שלא יקים ר' יוחנן את עצמו?]
אמרי [אומרים]: אין חבוש [אסיר] מתיר עצמו מבית האסורים [מהכלא].

מופיעים כאן שני חכמים שייסורים אינם חביבים עליהם, וגם לא היתרונות שהם אמורים להביא עימם. ומעניין שיש הכרח בנוכחותו של מי שמבקר את החולה כדי להבריאו אותו. ר' יוחנן אינו יכול לרפא את עצמו, למרות שהוא יכול לרפא את רבי חייא בר אבא. ביקור חולים משתקף פה כקריטי לחולה.

חרדת השכחה היא חלק מן הקיום האנושי, אך יש לזכור שבימי רבי יהודה הנשיא ורב יוסף התורה היא בעל-פה, והחשש מאובדן הזיכרון והתורה הוא ממש. תפקיד הסביבה במקרה כזה הוא להחזיר את מה שנשכח, אבל מעמדה של כבוד למקור הידע, על אף אובדן הזיכרון.

הכובס, למרות מעמדו הנחות, מטהר את הבגדים. הוא גם זוכר את מה שנדמה היה שנשכח ואבר. המחלה מקרבת לטומאה ולשכחה. דווקא הכובס הוא שמחזיר את הסדר על כנו בפעולותיו ובמילותיו.

מדרשי פסוק

”אָתָּה עֲשִׂיתָ אוֹתִי וְאֵת תְּחִיָּא, וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁכַּךְ אָמַר לוֹ: אַתָּה עֲשִׂיתָ אֶת חֵיִי וְחֵיִיא עָשָׂה אוֹתִי” (נדרים מא ע”א).

ללמוד מהכובס:

לחיות חיים מלאי עשייה

ליצור, ללמד, להחיות,

לאהוב,

מבלי לחלות, מבלי לשבש.

וגם לחלות ולשבש ולאהוב.

לדעת שיש כובס

שישמור עלי

שישמור על דעתי

כמו שהייתי הכובסת

של הורי.

רחל' קרן

אתה שעשית.

שמכרת אוטו

וקנית אותי

ועשית אותי

מאושרת.

שישבת שנים

באותו הכיסא

ועשית אותי

למה שאני.

שלומית תורן-ארבל

לעמוד ליד מיטתו של נוטה למות

זה סוג של רגע אמת.

אתה החי, והוא עוד מעט קט

יהיה מת.

הוא שוכב על מיטתו, עיניו עצומות,

צבע עורו כצבע הקיר

ונשימותיו האחרונות ככרות.

ויש איזה חיץ בלתי נראה

בינך ובינו.

לא להוציא מילה,

לא לגעת.

רק לעמוד בשקט ולחוש

את הרגע הזה בו נשמתו

שואפת למקום שהוא אינו שלך,

רק שלו.

וקול דממה דקה

מלווה את פרידתו מכאן

ואתה, שהיית שם באותה שעה,

יודע שעשית את הדבר הנכון

ונשמתך זכה.

שולה אפרת

6. דף מא ע"א – מא ע"ב: צורכי החולה

ואמר רבי אלכסנדר רבי אמר רבי חייה בר אבא: גדול נס שנעשה לחולה יותר מן הנס שנעשה לחנניה מישאל ועזריה. של חנניה מישאל ועזריה אש של הדיוט, והכל יכולים לכבותה. וזו של חולה – של שמים היא, ומי יכול לכבותה? ואמר רבי אלכסנדר רבי אמר רבי חייה בר אבא ואמרי לה (ויש אומרים) אמר רבי יהושע בן לוי: כיון שהגיע קיצו של אדם הכל מושלים בו, שנאמר: "והיה כל מצאי יהרגני" (בראשית ד, יד). רב אמר מן הדיו קרא (מפסוק זה): "למשפטיך עמדו היום כי הכל עבדיך" (תהלים קיט, צא).

רבה בר שילא אמרו ליה: שכיב גברא. גבוה הנה, רכיב גירדונא זוטרא, מטא תיתורא איסתויט, שדייה וקא שכיב. קרי על נפשיה: "למשפטיך עמדו היום". שמואל חזייה לההוא קרוקיתא דעקרבא יתיבא על אקרוקתא ועברה נהרא טרא גברא ומיית. קרי עליה "למשפטיך עמדו היום".

אמר שמואל: אין מבקרין את החולה אלא למי שחלצתו חמה. לאפוקי מאי? לאפוקי הא דתניא, רבי יוסי בן פרטא אומר משום רבי אליעזר: אין מבקרין לא חולי מעיים ולא חולי העין ולא מחושי הראש. בשלמא חולי מעיים – משום כיוסופא. אלא חולי העין ומחושי הראש מאי טעמא? משום דרב יהודה, דאמר רב יהודה: דיבורא קשיא לעינא ומעלי לאישתא.

אמר רבא: האי אישתא, אי לאו דפרוונקא דמלאכא דמותא, מעלי כחיוזרא לדיקלי, חד לתלתין יומין, וכי תיריקי לגופא. רב נחמן בר יצחק אמר: לא היא ולא תיריקה.

אמר רבה בר יונתן אמר רב יחיאל: ערסן יפה לחולה לרפואתו.

רבה בר שילא אמרו לו: מת אדם. גבוה היה, רכוב על פרד קטן. הגיע לגשר, נבהל, השליכו ומת. קרא על עצמו "למשפטיך עמדו היום" (שם). שמואל ראה עקרב אחד יושב על צפרדע ועובר את הנהר, עקץ אדם ומת. קרא עליו: "למשפטיך עמדו היום" (שם).

אמר שמואל: אין מבקרין את החולה אלא למי שחלצתו חמה. להוציא מה? להוציא זו שלמדנו בכרייתא: אין מבקרין לא חולי מעיים ולא חולי העין ולא מחושי הראש. נניח חולה מעיים, משום בושה. אלא חולה העין ומחושי הראש, מדוע (אין מבקרים אותם?) משום (מה שאמר) רב יהודה, שאמר רב יהודה: הדיבור קשה לעין ומועיל לקדחת.

אמר רבא: קדחת זו, אילו לא שליחה של מלאך המוות (היתה), היא מעולה כמו קוצים לדקל. אחת לשלושים יום כמו סם רפואה לגוף. רב נחמן בר יצחק אמר: לא היא ולא רפואתה.

אמר רבה בר יונתן אמר רב יחיאל: ערסן יפה לחולה לרפואתו.

מהו ערסן? אמר רבי יונתן: שעורים ישנות קלופות שמתחילת הניפוי. אמר אביי: צריכות בישול כמו בשר שור. רב יוסף אמר: סולת של שעורים ישנות שמתחילת הניפוי. אמר אביי: צריכות בישול כמו בשר שור. אמר רבי יוחנן: בורדס (שם מחלה) - אין מבקרים ואין מזכירים שמו. מדוע? אמר רבי אלעזר: מפני שהוא כמעין הנובע. ואמר רבי אלעזר: למה נקרא שמו "בורדס"? שהוא כמעין הנובע. ומרפאהו רפואת הנפש וכו'. איך למדנו? אם תאמר שרפואת נפש היא חינוס ורפואת ממון בשכר, שילמד כך: מרפאהו בחינוס, אבל לא בשכר! אלא: רפואת נפש - גופו, רפואת ממון - בבהמתו. אמר רבי זוטרא בר טוביה אמר רב: אבל אומר לו "סם פלוני יפה לה, סם פלוני רע לה".

מאי ערסן? אמר רבי יונתן: חושל'א דשערי עתיקתא דריש נפ'א, אמר אביי: בעיין בישול'א כעין בישול'א דתורא. רב יוסף אמר: סמידי דשערי עתיקתא דריש נפ'א, אמר אביי: בעיין בישול'א כבשול'א דתורא. אמר רבי יוחנן: בורדס, אין מבקרים ואין מזכירין שמו. מאי טעמא? אמר רבי אלעזר: מפני שהוא כמעין הנובע. ואמר רבי אלעזר: למה נקרא שמו "בורדס" - שהוא כמעין הנובע. ומרפאהו רפואת הנפש כו'. היכי קתני? אילימא דרפואת נפש בחנם, רפואת ממון בשכר, ליתני הכי: מרפאהו בחנם, אבל לא בשכר! אלא: רפואת נפש - גופו, רפואת ממון - בהמתו. אמר רבי זוטרא בר טוביה אמר רב: אבל אומר לו "סם פלוני יפה לה, סם פלוני רע לה".

במילים אחרות

שרשור דברי רבי אלכסנדר בשם רבי חייא בר אבא ממשיך הפעם את העיסוק בביקור חולים. לאחר שאמר (בפרק הקודם) שהחולה מבריא רק משנסלחים לו כל עונותיו, כאן הוא אומר שלהבריא ממחלה זה נס עצום, אפילו יותר מהנס שנעשה לחנניה, מישאל ועזריה, שניצלו בנס מן המוקד אליו נזרקו (דניאל ג); שכן הם ניצלו מאש אנושית בעוד שחום החולה הוא כביכול אש אלוהית. ועוד הוא קובע שאם נגזר דינו של אדם למות, הרי שתימצא הדרך לכך. הפסוק הראשון המובא לתמיכה ברעיון זה הוא מדברי קין לאחר שנענש על רצח הבל. הוא חושש שהגיע זמנו למות, ולכן כל מי שיפגוש בו יהרוג אותו. הפסוק השני הוא מתהלים קיט (הפרק ממנו לוקחים פסוקים לאזכרות), שאומר זאת מפורשות. לתמיכה ברעיון זה מובאים גם שני סיפורי מקרה על מוות שנראה אבסורדי: האחד של איש גבוה הנזרק מפרד נמוך. לפי הבדלי הגבהים, אדם זה לא היה אמור למות, אך כנראה שהגיע יומו. הסיפור האחר מספר על עקרב שחצה נהר על גבי צפרדע רק כדי להכיש למוות אדם בגדה השנייה של הנהר. זה אכן נשמע צירוף מקרים תמוה, אך נקבע כאן שאין זו יד המקרה, אלא מימוש קיצו של

האדם שהגיע זמנו למות.

שמואל קובע, שאין לבקר חולה אלא את מי שיש לו חוס. זה עומד בניגוד לחולה מעיים, "חולה העין" ו"מחושי הראש". ומנסים להבין, מדוע אין לבקר חולים במחלות אלה. חולה מעיים מתבייש בצורך התכוף שלו לרוץ לשירותים. זה מובן. לגבי חולי העין והראש קובע רב יהודה, שדיבור קשה לעיניים ו"מועיל" לקדחת. ביקור מאלץ את החולה לנהל שיחה עם המבקר, וזה עלול להזיק לעיניו או לראשו. רבא מבחין בין סוגי קדחת: הקדחת הממיתה, וקדחת שמופיעה אחת לשלושים יום ומחשלת את הגוף, כמו שקוצים של דקל מגינים עליו. רב נחמן בר יצחק כופר בסגולותיו של החוס הגבוה ומעדיף להימנע מכל קדחת. בהמשך נידון מזון שאמור לעזור לריפוי החולים ששמו ערסן. מנסים לברר מה זה, והתשובות הניתנות הן שני מרכיבים של גרעיני שעורה ישנים המצריכים בישול ארוך מאוד. לסיום קטע זה קובע רבי יוחנן, כי לא רק שאין לבקר חולה בכורדם, אלא גם אין להזכיר את מחלתו. בורדם הוא ככל הנראה שלשול חריף מלווה בדם (לפי פרשנים רבים, על פי חלוקת המילה "בור" - "דם"). כנראה שמחלה זו משפילה במיוחד, אפילו יותר ממחלת מעיים אחרת.

לסיום סוגייה זו על ביקור חולים חוזר התלמוד לסוף המשנה המפורשת. נאמר בה שהמורד הנאה מחברו מרפאו רפואת הנפש, אבל לא רפואת ממון. לכאורה, הבנת משפט זה פשוטה: אדם מורד (או מדיר?) יכול לבוא בעצמו לבקר את החולה, אך לא לממן את הוצאותיו בגין המחלה. הפירוש הניתן כאן שונה: "רפואת הנפש" היא כל מה שנוגע לחולה עצמו, ואילו "רפואת ממון" היא מה שנוגע לממונו של החולה, כגון בהמתו. רבי זוטרא בר טוביה אף מתיר לייעץ עצות להבראת הבהמה.

מדרש הבית

האם להבריא זה נס? יש לזכור שהדברים נכתבו הרבה לפני שהרפואה המודרנית הגיעה להישגים מרשימים במאה האחרונה. אנשים מתו ממחלות שהיום נרפאים מהן כדבר יום ביומו. כל זיהום יכול היה להוביל למוות, ולאור זאת, אפשר להבין יותר את התפיסה שריפוי הוא נס גדול. אולם אמירה זו גם מתחברת לגישתו הדטרמיניסטית של רבי חייא בר אבא, כפי שנמסרת מפיו של רבי אלכסנדר. הוא שאמר שאדם אינו מבריא עד שנסלחים לו עוונותיו, אומר כאן שאדם מבריא רק בנס; ועוד הוא אומר שאם נגזר על אדם למוות, תימצא הדרך לכך. כל אמצעי עלול לממש את גזר הדין הזה. האם יש משהו מרגיע בידיעה שהכל נגזר מראש, או שמא זה עלול דווקא להגביר את חרדת המוות? זו שאלה שאין עליה תשובה פשוטה. מדוע דווקא בעלי חיים הם שליחיו של הקדוש-ברוך-הוא כביצוע גזר הדין? זה אולי מבליט את שרירותיות האמצעים המביאים את המוות.

מהו תפקידו של ביקור החולים אם גורלו של החולה נגזר מראש? האם יש בכך יציאה נגד הדטרמיניזם האמור, או שמא, בלי קשר, תפקיד המבקרים להקל על החולה כל עוד

הוא חולה? האם עצם הביקור וההקלה שהוא מביא עוזרים לחולל את נס ההבראה? יש מתח בסוגייה בין התפיסה הדטרמיניסטית האומרת שנגזר דינו של אדם, לבין החובה לבקרו כדי לעורר את נס ההבראה.

על כל פנים, מודגש בסוגייתנו שיש לשים לב לצרכים האמיתיים של החולה ולא לבקר אותו בכל מחיר ובכל זמן. יש מחלות המצריכות שקט או מרחב שבו החולה פטור מבושה במצבו. הביטוי "שחלצתו חמה" רומז לחום שתופס את האדם כחלוץ. כאשר יש לאדם חום, חובה לבקרו. מחלות אחרות מצריכות רגישות מסוג אחר. עיינו גם ב"ערוך השולחן", חיבור הלכתי חשוב של הרב יחיאל מיכל הלוי אפשטיין מהמאה התשע-עשרה מליטא. מודגש בו הצורך לשים לב לצרכי החולה ולהתחשב בהם בקיום מצוות ביקור חולים. נביא פה רק מעט ממה שנכתב שם ב"יורה דעה" סימן שלה:

ג) עיקר מצות ביקור חולים הוא לעיין בצרכי החולה ולעשות לו מה שצריך [...] ומה יפו החברות בכמה ערים הנקראים "חברה לינה", שלנים אצל החולים כל הלילה לראות מה שהם צריכים. דביום על פי רוב משמשים לו אנשי ביתו, מה שאין כן בלילה דאנשי ביתו עמלים מעבודת היום ונשקעים בשינה באונס. על כן גדול שכרם מאוד מאוד של "חברי לינה". [...]

ד) יש לזהר בביקור חולים שלא יהיה המבקר למשא על החולה. דלפעמים יש שקשה עליו הדיבור, ומפני כבוד המבקר מוכרח לדבר. וגם יש שצריך לצרכיו והוא בוש לומר לו. ולכן צריך להיות זהיר וחכם ומבין בזה.

ומטעם זה אמרו חכמינו ז"ל (שם מא א): אין מבקרין לא לחולי מעיים, ולא לחולי העין, ולא לחולי הראש, דהדיבור קשה להן. וחולי מעיים, משום שמא יבוש לומר שצריך לצרכיו. וכיצד יעשו? נכנסים בבית החיצון, לא בהחדר שהחולה שוכב שם, ושואלים ודורשים מבני הבית אולי צריך דבר מה. ושומעין צערו, ומבקשים רחמים ומתפללים עליו.

ו) כתב רבינו הרמ"א בסעיף ב: יש אומרים דשונא יכול לילך לבקר חולה, ולא נראה לי. אלא לא יבקר חולה, ולא ינחם אבל, מי שהוא שונאו, שלא יחשוב ששמח לאידו, ואינו לו אלא צער. עד כאן לשונו.

ומיהו הכל לפי מה שהיא השנאה, ולפי מה שהם השונאים (ש"ך סעיף קטן ב). אבל שונא שמת - יכול ללוותו, דבזה לא שייך שמח לאידו, כאשר הוא סוף כל האדם (שם).

וכן אם השונא שולח לו מקודם שרוצה לבקרו או לנחמו, והוא נותן לו

רשות - מותר. ואדרבא מצד זה נעשה שלום ביניהם. ולכן יש שכתבו שעכשיו נוהגין שהולך השונא, דמביא לידי שלום (באר היטב בשם בה"י וספר החיים, עיין שם).

יא) מבקר איש לאשה, ואשה לאיש, ובלבד שלא יתייחדו הם לבדם. ומבקרים חולי כותים מפני דרכי שלום [...]

ניכרת בטקסט הזה רגישות גדולה לצורכי החולה, לתחושות הקשות שהמחלה עלולה לעורר בו, והזמנה לצאת מאזור הנוחות אל עבר החולה וצרכיו הייחודיים. הצורך לבקרו, גם אם לא ממש בפניו אלא בחדר אחר, מדגישה לחולה את התעניינותו של המבקר בשלומו, מפגינה אולי מעט את בדידותו בתוך מחלתו, למרות הבושה או הקושי לקבל ביקורים.

החום עשוי להועיל לגוף, אם הוא קורה אחת לחודש. זה מזכיר לנו את המחזור החדשי או את מחזור הירח. יש מחזוריות שדווקא שומרת על הבריאות ועל האיזון.

דיברנו על כך שנשים אינן חולות ביומיום. אין להן פנאי לכך. יש תמיד יותר מדי משימות לבצע, אחריות כבדה מדי לסביבתן, שאינן מאפשרות להיות חולה. ביקור חולים הוא אחת מן המשימות האלה והוא יוצר קרבה ורישות. מצוות ביקור החולים מפגישה נשים וגברים, יהודים ושאינם יהודים (כותים), מלכדת את החברה והקהילה. זו הזדמנות לפיוס גם במקרים של עוינות.

מה משמעות הפירוש המשונה של המשנה בסוף הסוגייה? זהו פירוש שלמעשה מרחיב את ההיתר לביקור חולים ולעזרה של המדיר הנאה מחברו. כל מה שקשור בו עצמו מותר למדיר (או למודר) ההנאה, בעוד שעל פי פשט המשנה היינו חושבים שרק מה שאינו כרוך בהוצאה כספית מותר. המדרש הזה על המשנה מתיר כל עזרה, כולל עזרה הכרוכה בהוצאה, למודר או למדיר ההנאה מן החולה. הוא חוזר ומדגיש את חשיבות ביקור החולים והתועלת שהוא מביא.

לסיכום לימודנו על ביקור חולים קראנו סיפורים שונים מהתלמוד הבבלי בעניין זה.² ראינו בסיפורים קושי של המבקרים להגיד את הדבר הנכון, המנחם, לחולים. בחלק מן הסיפורים ביקור החולים הוא הזדמנות של המורה להגיד דברים אחרונים, עקרוניים ומרכזיים, לתלמידיו; כמעט בכל הסיפורים החולה או מבקריו בוכים. ביקור חולים על ערש דווי הוא חוויה קשה. דרך הסיפורים נראה שהדרך בה מתים אמורה להשפיע על הנתורים בחיים ועל בחירותיהם. ביקור חולים הוא סיטואציה טעונה ולא פשוטה, ובכל זאת לחשיבותה אין שיעור.

2 ראו: עבודה זרה יח ע"א; ברכות כח ע"ב; כתובות קג ע"ב; סנהדרין קא ע"א-ע"ב.

מדרשי פסוק

"למדני אלוהי ברך והתפלל" (לאה גולדברג, שירי סוף הדרך)

למדתי, אלוהי לברך על
רפואת הנפש - עם לידת ילדי
רפואת הגוף - אחרי כל חולי מעיים, על מחושי הראש
ביקורים - שהיו במידה, ובמידה שהיו...
התפלל למעני ש -
ילדי יידעו מרפא לנפשותיהם
שאדע לשתוק כי ידוע ש"דיבורא קשיא - ומעלי לאשתא"
(הדיבור קשה ומועיל לקדחת...)
שימשיכו לבקר (גם כשלא אבשל, אציע מיטות, אשטוף
כלים, אזום שיחות, אעסיק נכדים וכו' וכו'),
שאבין כי הסוף הוא אולי התחלה
ואור באפלה.
לאה רייביץ

למדני אלוהי ברך

תמיד לברך!
תמיד לברך?
אוצר גנוז
ברכות קטנות
ברכות גדולות
ניסים של יום יום
הן אתה כל יכול

ומתי אני,
מתי יגיע קיצי
והנס?
אש הזקנה
הכל יכולים לכבותה
הכל יכולים לחבוט בה
אורך ימים
רק בידך
מפתח החיים
רגע המוות
למדני אלוהים!

אסתר אלכסנדר

7. דרכי התמודדות עם אבל במקרא

לפתיחת הלימוד שלנו על מצוות ניהום אבלים למדנו שלושה סיפורים ידועים מן המקרא על התמודדות עם אבל: אבל יעקב על יוסף לאחר שנאמר לו שנטרף, אבל אהרון על שני בניו שנשרפו במשכן כשהקריבו "אש זרה", ואבל איוב על בניו ובנותיו לאחר שהתבשר על מותם הפתאומי.

אבל יעקב – בראשית לו

לב וישלחו את-כתנת הפסים ויביאו אל-אביהם ויאמרו זאת מצאנו הכר-נא הכתנת בנך הוא אם-לא. לג ויפירה ויאמר כתנת בני חיה רעה אכלתהו טרף טרף יוסף. לד ויקרע יעקב שמלתיו וישם שק במתניו ויתאבל על בנו ימים רבים. לה ויקמו כל בניו וכל בנתיו לנחמו וימאן להתנחם ויאמר כי ארד אל בני אבל שאלה ויבך אתו אביו.

אבל אהרון – ויקרא י

א ויקחו בני-אהרן נדב ואביהוא איש מחתתו ויתנו בהן אש וישמו עליה קטרת ויקריבו לפני יהוה אש זרה אשר לא צוה אתם. ב ותצא אש מלפני יהוה ותאכל אותם וימתו לפני יהוה. ג ויאמר משה אל אהרן הוא אשר דבר יהוה לאמר בקרבי אקדש ועל פני כל העם אכבד וידם אהרן. ד ויקרא משה אל מישאל ואל אלצפן בני עזיאל דד אהרן ויאמר אליהם קרבו שאו את אחיכם מאת פני הקדש אל מחוץ למחנה. ה ויקרבו וישאם בכתנתם אל מחוץ למחנה כאשר דבר משה. ו ויאמר משה אל אהרן ולא לעזר ולאיתמר בניו ראשיכם אל תפרעו וכגדיכם לא תפרמו ולא תמתו ועל כל העדה יקצף ואחיכם כל בית ישראל יבכו את השרפה אשר שרף יהוה. ז ומפתח אהל מועד לא תצאו פן תמתו כי שמן משחת יהוה עליכם ויעשו כדבר משה.

איוב – איוב א-ב

כ ויקם איוב ויקרע את מעלו ויגז את ראשו ויפל ארצה וישתחו. כא ויאמר ערם יצתי מבטן אמי וערם אשוב שמה יהוה נתן ויהוה לקח יהי שם יהוה מברך. כב בכל זאת לא חטא איוב ולא נתן תפלה לאלהים... יא וישמעו שלשת רעי איוב את כל הרעה הזאת הבאה עליו ויבאו איש ממקומו אליפו התימני ובלדד השוחי וצופר הנעמתי ויועדו יחדו לבוא לנוד לו ולנחמו. יב וישאו את עיניהם מרחוק ולא הפירהו וישאו קולם ויבכו ויקרעו איש מעלו ויזרקו עפר על ראשיהם השמימה. יג וישבו אתו לארץ שבעת ימים ושבעת לילות ואין דבר אליו דבר כי ראו כי גדל הכאב מאד.

במילים אחרות

יעקב עוטה על עצמו את סימני האבל: הוא קורע את בגדיו, שם על עצמו שק ואפר ובוכה זמן רב. הוא ממאן להינחם ולחזור לחיים, למרות שמשפחתו מתאמצת לנחם אותו. הבכי לא נפסק. יעקב אינו משלים עם מות בנו. למשפחה נועד תפקיד של ניחום, אשר במקרה זה אינו צולח.

לעומת יעקב, אהרון מצווה להימנע מכל סממן של אבל וגם מבכי על מות שני בניו. שתיתו זועקת. אלוהים לא מאפשר לו להתאבל כלל ואף לא לקבור את בניו. עליו להישאר במשכן ולהימנע אפילו מבכי. בשונה מכך, כל ישראל רשאים לככות. הגזירה הזו מנומקת בתפקידים של אהרון ובניו כמשרתים בקודש, ובכל זאת נראה שהגזירה להידום ולא לקבל תנחומים היא קשה מאין כמותה.

איוב מרשה לעצמו להתאבל ולכאוב את כאבו הנורא על מות בניו ובנותיו בקריעת בגדיו, תלישת שערוותיו (כך מפרשים כל הפרשנים את הפועל "ויגזו") ונפילה ארצה. הוא בוכה ומתאבל, אך גם אומר דברי השלמה: "ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך". בשונה מיעקב, הוא נראה כמשלים עם אבלו, אך לא נמנע מלבטא אותו. ובכל זאת, הוא שותק ביחד עם שלושת רעיו במשך שבוע שלם. שבוע של בכי ואבל ללא מילים. המילים באות אחר כך. המנחמים קודם כל שותקים עם האבל, ונראה כי בשלב הראשון הם מזדהים עם כאבו.

האם זה מקרה ששלושת הסיפורים הללו מדברים על מות בנים ובנות?³ בנים הקוברים את הוריהם מתאבלים, אבל אין תיאור מפורט של האבל על מות האב או האם. זו דרכו של עולם. זה עצוב ויש מקום לאבל, אבל זה פחות דרמטי וכואב. למשל, בפסוק מבראשית כד, סז: "וַיִּבְאֶה יַצְחָק הָאֵהָלָה שָׂרָה אִמּוֹ וַיִּקַּח אֶת רַבְּקָה וַתְּהִי לוֹ לְאִשָּׁה וַיֵּאדָבֶה וַיִּנָּחַם יַצְחָק אֶחָרֵי אִמּוֹ". אנו למדים מן הפסוק שיצחק היה זקוק לנחמה על מות אמו, מה שלא מנע ממנו להמשיך בחייו. אברהם קבר את שרה, ספד לה ובוכה על מותה (בראשית כג, ב), אך גם זה נראה אבל שאינו מונע ממנו להמשיך את החיים, לקנות את מערת המכפלה, לדאוג ל"שידוך" לבנו ואף לשאת אישה נוספת. שני בניו יצחק וישמעאל, קוברים אותו (בראשית כה, ט), אך מלבד דאגה לקבורתו לא מתואר אבל שלהם. יוסף בוכה על אביו שנפטר (בראשית נ, א), אך גם הוא פונה לפעולה, דואג לחניטת אביו ולהבאתו לקבורה בכנען על פי בקשתו.

סקירה בלתי ממצה זו מראה שיש דרכי אבל שונות, עוצמות אבל שונות ואף דרכי ניחום מגוונות. סביר להניח, שעוצמת הכאב והאבל מושפעת מן היחס שבין הנפטר לאבל. נראה ברור, שמות בנים ובנות הוא טרגי וגורם לתגובות עוצמתיות הרבה יותר ממות הורים בשיבה טובה. אולי בשל כך יש לומר קדיש על הורה שנפטר במשך אחד-עשר חודשים, לעומת קרובים אחרים מדרגה ראשונה עליהם אומרים קדיש במשך חודש אחד בלבד.

3 על אבלו של דוד המלך על בניו אמנון (שמואל ב, יג) ואבשלום (שם יט) לא דיברנו, למרות שגם אלה דוגמאות לאבל כבד של אב על בנו ולצורך בסביבה מנחמת.

ולפני פנייתנו לסוגייה המרכזית שתעסיק אותנו, ממסכת מועד קטן כזו ע"א, מצאנו מימרא מעניינת מאוד:

"בכו לאבלים ולא לאבירה שהיא למנוחה ואנו לאבירה" (בבלי, מועד קטן כה ע"ב).

ניחום אבלים נועד לאבלים ולא למת. הקושי שאנו נפנים ונפנות אליו וברצוננו להקל או לפחות לעזור להכיל אותו, הוא של האבלים הנותרים מאחור לאחר הפטירה. עיקר תשומת הלב צריכה להיות למשפחת הנפטר, ולא למת עצמו.

מדרש הבית

כמו מצוות ביקור חולים, גם ניחום אבלים אינו מופיע כמצווה בתורה. בסידור התפילה ובמדרש שראינו לעיל בפרק 1, מופיעה לווית המת כאחד הדברים ש"אדם אוכל פירותיהם בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא". אך לא מדובר שם על ניחום אבלים. האם ניחום אבלים כלול ב"גמילות חסדים"? על כל פנים, כפי שנראה בלימודנו להלן, ישנה הסכמה שזו מצווה ושהיא חשובה.

מן הסיפורים המקראיים עולה, שניחום אבלים נהג כבר בתקופות קדומות ביותר. האם גם נשים זכו לניחום אבלים? הסיפורים שראינו מתייחסים לאבל אבות על בניהם. לא מצאנו סיפור על ניחום נשים. האם להניח שאחות נשים והשותפות שהתקימה ביניהן לשם ביצוע משימות הבית והמשפחה, גרמו לכך שאישה אבלה בלאו הכי לא היתה לבדה עם אבלה? או שמא אבלי נשים, כמו תופעות רבות אחרות, הן שטח אשר הגברים כתבו את הטקסטים האלה היו עיוורים אליו? ייתכן ששני הדברים נכונים.

8. סיפורים ומקורות נוספים על ניחום אבלים

אבות רבי נתן ידו

כשמת בנו של רבן יוחנן בן זכאי נכנסו תלמידיו לנחמו. נכנס רבי אליעזר וישב לפניו ואמר לו: רבי, רצונך אומר דבר אחד לפניך? אמר לו: אמור. אמר לו: אדם הראשון היה לו בן ומת וקיבל עליו תנחומין. ומניין שקיבל עליו תנחומין? שנאמר: "וידע אדם עוד את אשתו" (בראשית ד, כה). אף אתה קבל תנחומין. אמר לו: לא די לי שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרת לי צערו של אדם הראשון.

נכנס ר' יהושע ואמר לו: רצונך אומר דבר אחד לפניך? אמר לו: אמור. אמר לו: איוב היו לו בנים ובנות ומתו כולם ביום אחד, וקיבל עליהם תנחומין. אף אתה קבל תנחומין. ומניין שקבל איוב תנחומין? שנאמר: "ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך" (איוב א, כא). אמר לו: לא די לי שאני מצטער בעצמי, אלא שהזכרת לי צערו של איוב.

נכנס ר' יוסי וישב לפניו. אמר לו: רבי, רצונך אומר דבר אחד לפניך? אמר לו: אמור. אמר לו: אהרן היו לו שני בנים גדולים, ומתו שניהם ביום אחד, וקיבל עליהם תנחומין. שנאמר: "וידם אהרן" (ויקרא י, ג). אין שתיקה אלא תנחומין. ואף אתה קבל תנחומין. אמר לו: לא די לי שאני מצטער בעצמי, אלא שהזכרתני צערו של אהרן.

נכנס רבי שמעון ואמר לו: רבי, רצונך אומר דבר אחד לפניך? אמר לו: אמור. אמר לו: דוד המלך היה לו בן ומת, וקיבל עליו תנחומין. ואף אתה קבל תנחומין. ומניין שקיבל דוד תנחומין? שנאמר: "וינחם דוד את בת שבע אשתו ויבא אליה וישכב עמה ותלד בן ויקרא את שמו שלמה" (שמואל ב יב, כד). אף אתה רבי קבל תנחומין. אמר לו: לא די לי שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתני צערו של דוד המלך.

נכנס רבי אלעזר בן עזריה. כיון שראהו, אמר לשמשו: טול לפני כלי, ולך אחרי לבית המרחץ, לפי שאדם גדול הוא ואיני יכול לעמוד בו. נכנס וישב לפניו ואמר לו: אמשול לך משל, למה הדבר דומה? לאדם שהפקיד אצלו המלך פיקדון. בכל יום ויום היה בוכה וצוּעק ואומר, אוי לי, אימתי אצא מן הפיקדון הזה בשלום. אף אתה רבי, היה לך בן. קרא תורה מקרא נביאים וכתובים משנה הלכות ואגדות, ונפטר מן העולם בלא חטא. ויש לך לקבל עליך תנחומים כשהחזרת פקדונך שלם. אמר לו: ר' אלעזר בני ניחמתני, כדרך שבני אדם מנחמין.

במילים אחרות

ארבעה מבין חמשת תלמידיו הידועים של רבן יוחנן בן זכאי (ראו מסכת אבות פרק ב) מנסים לנחם אותו על מות בנו ונכשלים בכך. כל אחד מהם מזכיר מקרה אחר של מות בן או בנים מן המקרא, ובכך מנסה לנחם את האב האבל. הם אינם מתייחסים אל המת, ואפילו לא אל מורם האבל. אולי חשוב להם להראות לו שהם למדו ממנו ולכן בקיאים בסיפורים המקראיים. נוסף לכך, חוץ מבני ובנות איוב, כל הסיפורים קשורים בחטא: אדם הראשון שאיבד את בנו הבל בגלל רצח אחיו, בני אהרון שהקריבו אש זרה ורוד שחטא עם בת שבע כשהיתה עוד נשואה ואיבד את בנו בגלל יחסים אלה. האם הם מרמזים שגם הבן של רבן יוחנן בן זכאי או אביו חטאו? צרת רבים אינה חצי נחמה בסיפור הזה.

רבי אלעזר בן עזריה, שאינו נמנה עם חמשת תלמידיו המובחרים של רבן יוחנן בן זכאי והוא אף צעיר מהם, מתכוונן לפגישה אתו והולך תחילה לבית המרחץ. הוא ירא מפני המפגש עם האבל ומתכוונן היטב, כמו שמתכווננים למעמד קדוש. שלא כמו המנחמים הקודמים, הוא מדבר על הבן הנפטר וחולק לו ולאביו שחינכו מחמאות גדולות. באמצעות המשל הוא מדגיש עד כמה הבן היה שלם, ומציא נחמה מסוימת בכך שבן זה נפטר בלי חטא. הפעם רבן יוחנן בן זכאי מתרצה ומתנחם. יש בסיפור הזה לקח על האופן הראוי לניחום האבלים: עדיף לדבר על הנפטר ועל יחסיו עם האבל מאשר לנסות להסיח את דעתו בדיבור על אסונות אחרים.

מדרש הבית

היחיד מבין המנחמים שמראה כי הוא מוכן להזדהות עם הכאב של רבן יוחנן בן זכאי ולדבר עליו, הוא ר' אלעזר בן עזריה. זו אינה משימה קלה להזדהות עם כאב הזולת, אבל זה כנראה מה שנחוץ לאבלים. רבן יוחנן בן זכאי אכן משיב לו בצורה נוגעת ללב ומכנה אותו "בני". הבן האמיתי שלו נפטר אבל יש לו בן רוחני, אדם שיש בו חוכמה רגשית, ולא רק ידע מקיף במקורות.

האם זה מקרה שמי שמצליח לנחם אל האבל הוא רק החמישי שנכנס אליו? האם נחוץ גם זמן מסוים כדי לקבל תנחומים? אולי גם לעיתוי יש משמעות חשובה. ואולי לא פחות מכך חשובה גם הדרך הדידקטית שבה נוקט רבי אלעזר בן עזריה כשהוא משתמש במשל שמבהיר היטב את כוונתו.

הדיבור על המת ועל יחסיו עם האבל אולי מאפשר להמשיך לחיות, למרות הכאב ותחושת הכיליון שמביא עמו מוות של אדם קרוב, ובעיקר של בן (או בת).

בבא קמא לח ע"א

רב שמואל בר יהודה שכיבא ליה ברתא אמרו ליה רבנן לעולא קום ניזיל נינחמיה אמר להו מאי אית לי גבי נחמתא דכבלאי דגידופא הוא דאמרי מאי אפשר למיעבד הא אפשר למיעבד עבדי.

רב שמואל בן יהודה מתה לו בת. אמרו לו רבנן לעולא: עמוד, נלך וננחמנו. אמר להם: מה יש לי לעשות אצל נחמה של הבבלים, שהיא בעצם גידוף (כלפי מעלה), שהם אומרים: "מה אפשר לעשות?" ומכאן שאם היה אפשר לעשות היו עושים (ונלחמים נגד דין שמיים)?

במילים אחרות

עולא (אמורא ארץ-ישראל בדור השני והשלישי) הוא "נחותי", כלומר, אחד מחכמי ארץ-ישראל שהירבו לבקר בישיבות בבל ולהעביר מידע ולימוד בין מרכז התורה הארץ-ישראלי למרכזי התורה הבבליים. הוא יוצא נגד הנוהג הבבלי לומר דברי נחמה לאבלים, כגון: "מה אפשר לעשות?", כאילו יש בכך גידוף כלפי השמיים: שאילו היה אפשר לעשות משהו כנגד גזירת שמיים, היו עושים זאת. הוא כל כך נחרץ בעמדתו, שהוא מסרב לקיים מצוות ניחום אבלים, ביחד עם חכמים אחרים, לרב שמואל בר יהודה הבבלי שכתו נפטרה.

מדרש הבית

ניחום אבלים נעשה לעיתים קרובות באמצעות נוסחים קבועים מראש האמורים לעזור למנחמים להתגבר על המבוכה שבמעמד הזה. קשה להזדהות עם כאבו של אדם, וההימנעות מכך היא מנגנון הגנה מובן. מה בכל זאת מאפשר לאנשים לחרוג מהנוסחים המקובלים? זוהי שאלה חשובה למי שמבקש באמת לנחם אבלים. עד כמה אנחנו מוכנות ומסוגלות לחרוג מהנוסחים המקובלים?

לדעת עולא, הנוסח המקובל בבבל הוא נוסח מתריס, כאילו קיימים מקרים שבהם ניתן למנוע מוות שנגזר על אדם. לנו נראה שיש בכך דווקא קבלת הדין.

בסיפור זה מדובר על פטירה של בת. נדיר שמוזכר בסיפורי חז"ל מוות של בת ולא של בן.

וְאָמַר רַבִּי יִצְחָק: קָשָׁה רִימָה לְמַת כְּמַחַט בְּבֶשֶׂר הַחַי, שְׁנֵאמַר: "אֵךְ בְּשָׂרוֹ עָלָיו יִכָּאֵב" (איוב יד, כב). אָמַר רַב חֲסֵדָא: נִפְשׁוּ שְׁל אַדָּם מִתְאַבְּלַת עָלָיו כָּל שְׂבָעָה, שְׁנֵאמַר: "וְנִפְשׁוּ עָלָיו תְּאַבְּל" (שם), וְכַתִּיב: "וַיַּעַשׂ לְאָבִיו אֵבֶל שְׂבַעַת יָמִים" (בראשית נ, ז). אָמַר רַב יְהוּדָה: מֵת שָׁאִין לוֹ מִנְחָמִין – הוֹלְכִין עֲשָׂרָה בְּנֵי אָדָם וְיוֹשְׁבֵין בְּמִקְוָמוֹ.

אותו האיש שמת בשכנותו של רב יהודה, לא היו לו מנחמים. כל יום היה מביא רב יהודה יחד עשרה אנשים והיו יושבים במקומו. לאחר שבעה ימים נראה לו בחלום של רב יהודה ואמר לו: תנוח דעתך שהנחת דעתי. אמר רבי אבהו: כל שאומרים בפני המת, יודע, עד שייסתם הגולל. חלוקים בה רבי חייה ורבי שמעון בן רבי. אחד אמר: עד שייסתם הגולל ואחד אמר: עד שיתעכל הבשר. זה שאמר עד שיתעכל הבשר, שכתוב: "אֵךְ בְּשָׂרוֹ עָלָיו יִכָּאֵב וְנִפְשׁוּ עָלָיו תְּאַבְּל" (איוב יד, כב). זה שאמר עד שייסתם הגולל, שכתוב: "וַיֵּשׁוּב הָעֶפֶר עַל הָאָרֶץ כְּשֶׁהָיָה וְגו'" (קהלת יב, ז).

ההוא דשכיב בשכבותיה דרב יהודה, לא היו לו מנחמין, כל יומא הנה דבר רב יהודה בי עשרה, ויתבי בדוכתיה. לאחר שבעה ימים איתחזי ליה בחילמיה דרב יהודה, ואמר ליה: תנווח דעתך שהנחת את דעתי. אמר רבי אבהו: כל שאומרים בפני המת, יודע, עד שייסתם הגולל. פליגי בה רבי חייה ורבי שמעון ברבי. חד אמר: עד שייסתם הגולל, וחד אמר: עד שיתעכל הבשר. מאן דאמר עד שיתעכל הבשר, דכתיב: "אֵךְ בְּשָׂרוֹ עָלָיו יִכָּאֵב וְנִפְשׁוּ עָלָיו תְּאַבְּל". מאן דאמר עד שייסתם הגולל, דכתיב: "וַיֵּשׁוּב הָעֶפֶר עַל הָאָרֶץ כְּשֶׁהָיָה וְגו'".

במילים אחרות

הפסקה הזו עוסקת דווקא במת עצמו ובמה שקורה לו לאחר מותו. ראשית נכתב, שהמת חש כאב גם לאחר מותו, וגם שנפשו מתאבלת עליו במשך שבעה ימים. רב יהודה אומר, שכאשר נפטר אדם בלי להשאיר אחריו אבלים, יש להביא עשרה מנחמים אל ביתו. וכך עשה רב יהודה בעצמו כאשר נפטר שכנו בלא להשאיר אבלים; הוא כינס עשרה אנשים שישבו עליו שבעה ימים. ואמנם הנפטר נראה לרב יהודה בחלומו לאחר שבעה ימים והודה לו על כך. לא משאירים אדם למות בלא להשאיר חותם של אבל על הקהילה שבה חי, גם אם היה ערירי.

רבי אבהו אומר שהמת עצמו שומע את כל מה שנאמר עליו גם לאחר מותו עד שייסתם הגולל, כלומר, עד שמסתיימת קבורתו. בכך הוא מכריע מחלוקת מוקדמת לזמנו בין

רבי חייא שסבר שהמת אכן שומע את מה שנאמר עליו עד לסתימת הגולל, ובין רבי שמעון ברכי שסבר שהמת שומע את הנאמר עליו עד שיתעכל הבשר, כלומר, בשלב הרבה יותר מאוחר.

מדרש הבית

כאן נראה, שהמנחמים מנחמים גם את המת, ולא רק את מי שנשארו אחריו. זה שונה ממה שראינו עד עכשיו. יש כאן ביטוי לתפיסה של הפרדת גוף ונפש, לפיה כאשר גופו של אדם מת, עדיין נשארת נפשו להתאבל עליו ולשמוע את שנאמר עליו לאחר מות הגוף. ואולי נועד הדבר להדגיש בפני החיים, בפני הקהילה, שמותו של אדם הוא אירוע חשוב לכל הקהילה, שיש לה אחריות על עיצוב זכרונו, ושלא יקרה שאדם נפטר בלא התייחסות מספקת לכך.

המחלוקת בין רבי חייא לרבי שמעון ברכי מבטאת שוני בתפיסת משך האבל הנחוץ. האם די בשבעה ימים או שיש לשמור על מנהגי אבלות עוד ימים רבים אחר כך, אפילו שנה? בימי חז"ל נהגו לאסוף את עצמות המת להטמנה בגלוסקמאות לאחר שנה ממותו, בהנחה שבשלב הזה לא נותר בשר על הגופה אלא רק העצמות. והמחלוקת מבטאת גם שוני בתפיסת תפקיד המוות בתוך חיי הקהילה. ישנה הדרגתיות בעוצמת מנהגי האבלות ככל שמתרחקים מרגע הפטירה, כפי שנראה להלן; השאלה היא, עד כמה יש "להחזיק" באבל?

מדרש פסוק

"רצונך אומר דבר אחד לפניך?" (אבות דר' נתן יד, ו)

צערך של היחיד זוכה לנחמה חלקית

כשמדובר באותה צרה שלה שותפים האחרים:

אדם הראשון, אהרון הכהן, דוד ואיוב.

המנחמים ניסו לנחם את רבן יוחנן על ידי אבלם של גדולים וחשובים כאילו אמרו לו: "הדמות המקראית השכולה קיבלה על עצמה ניחומים, אז למה שאתה לא תקבל אותם?"

רבן יוחנן איננו מעוניין לשמוע על צרת הרבים ועל אבלם.

תלמידיו נכשלים ברצונם לנחם אותו.

איזה אדם יתנחם בכך שישמע שאנשים בעלי מעמד כמוהו קברו את בניהם לפניו?

הם מנסים להצדיק, להסביר, לסדר את העולם בכך, שמפורסמים עברו טרגדיה ובכל זאת מצאו דרך להתנחם ולהמשיך את החיים.

רונית דקל

רצונך אומר רק דבר אחד לפניך

רק דבר אחד

אל תיקח

נתת

אל תיקח

רק כך תהיה מבורך

אסתר אלכסנדר

רצונך, אומר דבר אחד לפניך.

אם הייתי יכולה לומר דבר אחד. רק דבר אחד כדי להחזיק אותך חי.

אם הייתי יכולה לומר איזה דבר שייקח את הכאב שמפלח את החזה,

דבר אחד שישקיט את הבטן הנהפכת מרוב אימה,

או את הייאוש הפושט בעצמות -

מה הייתי אומרת?

מה הייתי אומרת לך כדי שתרצה לחיות? כדי שתתאהב שוב בחיים ובאלוהים

ובמעשה ידיך בגלגול הזה?

כדי שתתמלא תשוקה להיות אוהב ונאהב,

להיות אבא למישהו וסבא למישהי,

להיות אדם השוכב באחו ירקרק, צף במי ים המלח או טועם גלידה?

איזה דבר אומר כדי לגרום לך לחשוב שגם לך יש מתנות לתת לעולם, ושחובה

עליך להמשיך ולתת אותן?

עוד לא סיימת גלגול חביבי! עוד לא תמו כל פלאיך.

ברצונך אני אומר דבר אחד לפניך -

אני אוהבת אותך,

בבקשה תקבל טיפול.

ובשלב הזה נגמרות המילים ויש רק חיבוק.

ורד אבידן

יש מי שמזדמן לו לומר דבר כי זה הרצון, הבקשה של השומע - שיאמרו לו ו/או לאחריים, דבר.

אורי כתב שיר בתקופה בה היה חולה סופני, לא הרבה לפני מותו. זה השיר היחיד שכתב, יחד עם חבר שתמך בו בתקופה זו.

הוא ביקש שאקרא את השיר בלוויה שלו.

זכיתי להשמיע בקולי למלווים אותו, ואולי ליקום כולו, את היכולת של אורי לראות כיצד "כרא בחסדו השם" אור שהצפין "כבור חושך", "בעומק מצולות", "בעוני אכזר".

מאיה מלצר-גבע

לפעמים לא צריך לשאול

"רצונך אומר דבר לפניך?"

צריך פשוט לומר את מה שצריך להיאמר.

ולפעמים צריך לשתוק.

אליזבט גולדוין

רצונך אומר דבר אחד לפנייך?

כל קושי הוא כאן לא כדי להישאר, אלא כדי לעבור.
את לא לבד.

לא אומר דבר לפנייך.

אני כאן איתך. קחי את ידי.

שיזף לרר

רצונך וברשותך אדבר לפניך.

בעצם, לא.

אין מילים.

קשה האבדה ואין מצוות השבתה...

אווה!

לאה רייביץ

9. מועד קטן כז ע"א - כז ע"ב: כבודם של המתים והאבלים

משנה: אין מוליכין לבית האבל, לא בטבלא (שולחן קטן), ולא באסקוטלא (קערה), ולא בקנון (סוג של סל שראשו אחד צר), אלא בסלים. ואין אומרים ברכת אבלים במועד, אבל עומדין בשורה ומנחמין, ופוטרין את הרבים. אין מניחין את המטה ברחוב, שלא להרגיל את ההספד. ולא של נשים לעולם, מפני הכבוד.

גמרא: תנו רבנן (למדו חכמים): בראשונה היו מוליכין בבית האבל, עשירים – בקלתות של כסף ושל זהב, ועניים – בסלי נצרים של ערבה קלופה, והיו עניים מתביישים. התקינו שיהו הכל מביאין בסלי נצרים של ערבה קלופה, מפני כבודן של עניים. תנו רבנן: בראשונה היו משקין בבית האבל, עשירים – בזכוכית לבנה, ועניים – בזכוכית צבועה, והיו עניים מתביישים. התקינו שיהו הכל משקין בזכוכית צבועה, מפני כבודן של עניים. בראשונה היו מגלין פני עשירים ומכסין פני עניים, מפני שהיו מושחרין פניהן מפני בצורת, והיו עניים מתביישים. התקינו שיהו מכסין פני הכל, מפני כבודן של עניים. בראשונה היו מוציאין עשירים בדרגש, ועניים בכליכה (סוג של אלונקה), והיו עניים מתביישים. התקינו שיהו הכל מוציאין בכליכה, מפני כבודן של עניים. בראשונה היו מניחין את המוגמר (קטורת) תחת חולי מעים מתים, והיו חולי מעים חיים מתביישים. התקינו שיהו מניחין תחת הכל, מפני כבודן של חולי מעים חיים. בראשונה היו מטבילין את הכלים על גבי נדות מתות, והיו נדות חיות מתביישות. התקינו שיהו מטבילין על גבי כל הנשים, מפני כבודן של נדות חיות. בראשונה מטבילין על גבי זבין מתים, והיו זבין חיים מתביישים. התקינו שיהו מטבילין על גב הכל, מפני כבודן של זבין חיים. בראשונה היתה הוצאת המת קשה לקרוביו יותר ממיתתו, עד שהיו קרוביו מניחין אותו ובורחין. עד שבא רבן גמליאל ונהג קלות ראש בעצמו, ויצא בכלי פשתן, ונהגו העם אחריו לצאת בכלי פשתן. אמר רב פפא: והאידינא (וכעת) נהוג עלמא (נוהגים כולם) אפילו בצרדא בר זוזא (כבד קנבס פשוט העולה זוו אחד).

"אין מניחין את המטה ברחוב". אמר רב פפא: אין מועד בפני תלמיד חכם, וכל שכן חנוכה ופורים. והני מילי (ומילים אלה מתייחסות ל) בפניו, אבל שלא בפניו – לא. איני (האמנם)?! והא (והרי) רב כהנא ספדיה (ספד) לרב זביד מנהרדעא בפום נהרא! אמר רב פפי: יום שמועה הוה (היה), וכבפניו דמי (זה דומה).

אמר עולא: הספד על לב, דכתיב: "על שרדים סופדים" (ישעיהו לב, יב). טיפוח ביד. קילוס ברגל. תנו רבנן: המקלס – לא יקלס בסנדל, אלא במנעל, מפני הסכנה. אמר רבי יוחנן: אבל, פיון שניענע ראשו – שוב אין מנחמין רשאין לישב אצלו. ואמר רבי יוחנן: הכל חייבין לעמוד מפני נשיא, חוץ מאבל וחולה. ואמר רבי יוחנן: לכל אומרים להם "שבו", חוץ מאבל וחולה. אמר רב יהודה אמר רב: אבל, יום ראשון אסור לאכול לחם משלו, מדאמר ליה רחמנא (משאמר לו הרחמן) ליחזקאל: "ולחם אנשים לא תאכל" (יחזקאל כד, יז). רבה ורב יוסף מחלפי סעודתיהו להדדי (היו מחליפים סעודתם זה לזה). ואמר רב יהודה אמר רב: מת בעיר – כל בני העיר אסורין בעשיית מלאכה.

רב המנונא איקלע לדרו מתא, שמע קול שיפורא דשכבא. חזא הנך אינשי דקא עבדי עבדתא, אמר להו: ליהו הנך אינשי בשמתא. לא שכבא איכא במתא?! אמרו ליה: חבורתא איכא במתא. אמר להו: אי הכי, שריא לכו.

רב המנונא נקלע לעיר (ששמה) דרו, שמע קול שופר (שמודיע שיש) מת. ראה אנשים אלה שעובדים עבודה. אמר להם: שיהיו אנשים אלה בנידוי, האם אין מת בעיר?! אמרו לו: יש חבורות בעיר (שמטפלות במתים). אמר להם: אם כך מותר לכם (לעבוד).

במילים אחרות

כדרכה של המשנה, אין כאן הקדמה או הגדרה של נושא הדיון. מה שמולייכים לבית האבל בסלים הוא ככל הנראה סעודת ההבראה, הסעודה שלאחר ההלוויה, שבה האבלים צריכים לאכול אוכל ששייך ושהוכן על-ידי אנשים אחרים שאינם האבלים עצמם. היו כל מיני שיטות להבאת המזון לבית האבלים, עד שנקבע שיש לעשות זאת בסלים. מן המשנה לא ברור מהי סיבת הקביעה הזו. מן הברייתא המובאת בתלמוד מיד בפתיחת הסוגייה, ניתן ללמוד שיש לכך קשר לכבוד המת והאבלים: שכולם יקבלו סעודת הבראה בסלים, ללא קשר למעמדם הכלכלי.

המשפט השני עוסק במוות שאירע בחול המועד של סוכות או פסח, "מועד קטן" בשפת המשנה. במקרה כזה אין יושבים שבעה מפני שמחת המועד, אבל האבלים יכולים לקבל תנחומים ביציאה מבית העלמין כשהם עומדים בשורה והמנחמים עוברים על פניהם ואחר כך שבים למקומם. כמו כן, אין מניחים את מיטת המת ברחוב להספדים; כלומר, שאין לשאת הספדים בחול המועד. את מיטתיהן של נשים מתות אין מניחים ברחוב להספדים אף פעם, "מפני הכבוד", ומפרש רש"י, שזה משום שיש נשים שזכות דם בשעת פטירתן, ואין זה מכובד לראות זאת. יוצא אפוא, שלפי המשנה אין להספיד נשים כלל (!).

הברייתות המופיעות בסוגייה התלמודית מתארות תהליך התפתחות של דיני אבלות שנועד ליצור שוויון בנוהגי האבל בין עניים לעשירים ובין המתים שמתו בהיותם בריאים למתים שמתו מפאת מחלה. במוות כולם שווים, והקהילה אחראית לדאוג לכך. סעודת ההבראה מובאת בסלי נצרים פשוטים, מגישים שתייה בכוסות זכוכית צבועה ולא בזכוכית לבנה, שכנראה היתה יקרה יותר. גם כיסוי פני המת בשעה שמוציאים את הגופה נקבע כנורמה, כדי שלא לבייש עניים (חיים או מתים או גם וגם?), שפניהם היו מושחרות בשל רעב. גם המשכב עליו מונחת הגופה נקבע כנורמה, אף הוא לפי מה שעניים יכלו להרשות לעצמם. הוחלט שתונח קטורת לכל המתים, שלא לבייש חולי מעיים שנפטרו, שכנראה הדיפו ריח לא נעים.

אישה במחזור מטמאה את מה שהיא נוגעת בו, וכל עוד נהגו מנהגי טומאה וטהרה (בזמן שבית המקדש היה קיים), היה צורך לטהר את כל הכלים שהאישה נגעה בהם לפני שנפטרה. בדומה לכך היה מצבו של הזב (שסבל ממחלת מין, שגרמה להפרשות מאיבר המין). מסופר בברייתא, שכאשר טיהרו את הכלים של נפטרת נידה, זה גרם לנידות חיות להתבייש, וכן הזב הנפטר לגבי זבים חיים, ומשום כך, כדי שאנשים לא יצטרכו להתבייש במצבם, נקבע שיטהרו את חפציהם של כל הנפטרים.

בסיום קטע זה נאמר שמשפחות עניות היו בורחות מאחירתן לקבורת קרוביהן הנפטרים בגלל העלות הגבוהה של התכריכים. מצוקה זו נחשבה קשה אף יותר מעצם הפטירה של המת. רבן גמליאל, הנשיא לאחר חורבן בית המקדש, נקבר בתכריכים פשוטים, מפשתן, כדי לתת דוגמה אישית, וכך היה. רב פפא, אמורא בבלי בדור הרביעי, מעיד שבימיו נהוג לקבור מתים אף בבגדי קנבס העולים זזו אחד; כלומר, תכריכים זולים מאוד.

אותו רב פפא קובע שתלמידי חכמים מוחרגים מן האיסור לספור למתים במועד, בחנוכה ובפורים. להם מותר לספור גם בזמנים אלה, כתנאי שזה בנוכחות הגופה. אבל יש מי שמעיד ששמע את רב כהנא מספיד את רב זכיר מהעיר נהרדעא בעיר פום נהרא בחול המועד. רב פפי (אמורא בבלי בדור החמישי) מסביר, שהשמועה הגיעה אל רב כהנא באותו היום, וזה נחשב כאילו הספיד אותו "בפניו", כלומר, בפני גופתו. יוצא אפוא, שמותר לספור לתלמידי חכמים בחול המועד, בפניהם או שלא בפניהם - בשונה מכל אדם שאינו תלמיד חכם.

עולא (אמורא ארץ-ישראלית בדור השני) מסביר דרכי התאבלות שונות: "הספד" הוא טפיחות על הלב, "טיפוח" הוא טפיחות על היד (השנייה), ו"קילוס" הוא טפיחות ברגליים. יש לאבל ביטויים פיזיים שונים. המילה "הספד" מציינת כנראה גם דברים הנאמרים לזכר המת וגם מחוות של טפיחה על בית החזה כאות לאבל.

טפיחות הרגליים צריכות להיעשות על-ידי מי שנועל נעליים ולא סנדלים, מפני סכנה. רש"י מפרש, שהסנדל עלול להתהפך ולגרם לפציעה ברגל.

רבי יוחנן (האמורא הארץ-ישראלית המפורסם בדור הראשון) קובע, שיש לגלות רגישות

גדולה לאבלים: מחווה של הראש עשויה לרמוז שדי לאבל בדברי הניחומים ושיש להניח לו. על כל האנשים לעמוד בפני הנשיא, לשם כבוד, מלבד חולים ואבלים; ואם כבר קמו, הם רשאים לשבת כרצונם, ולא רק משנאמר להם שמותר להם לשבת. ההנחה היא שהאבל אינו פנוי רגשית למחווה של כבוד, ובכלל להתנהגות נורמטיבית.

כאן אנו מוצאים את המקור לסעודת ההבראה: רב יהודה (אמורא בבלי ברור השני) מצטט מפי מורו רב, את המדרש לפסוק מיחזקאל, שבו הוא מצווה שלא להתאבל על מות אשתו במגפה, ואף שלא לאכול מזון של אחרים. מכאן לומד רב, שאבלים רגילים אינם אוכלים מזון שלהם ביום הפטירה של יקירם, אלא מזון של אחרים. מסופר שרבה ורב יוסף (אמוראים בבליים ברור השלישי) היו מחליפים ביניהם ארוחות; כלומר, האחד היה דואג לסעודת ההבראה של רעהו. זו אמירה שאינה לגמרי מובנת, שכן מי שמת לא יכול להביא סעודת הבראה למי שמת אחריו.

רב יהודה מוסר בשם רב וקובע, שכאשר יש מת ביישוב ("עיר" בשפת חכמים היא גם כפר), אסור לבני העיר לעשות מלאכה, כדי שיהיו פנויים ללוות את המת. מסופר על רב המנונא (אמורא בבלי ברור השני או השלישי), שהודמן לעיר בשם דרומתא. שמע קול שופר שנפטר אדם, וראה אנשים שהמשיכו לעבוד. הוא רצה לנדות אותם על כך, אבל הסבירו לו שיש בעיר זו חבורות שונות שכל אחת מהן אחראית על מתים שונים. רב המנונא מתרצה ונמנע מלנדות אותם. אנו לומדים מכאן עד כמה עניין הקבורה עומד בראש סדר העדיפויות של הקהילה, וגם שבערים גדולות יותר נוצרו חבורות לשם לוויית המת, כך שלא כל העיר תצטרך לשבות ממלאכה עם כל פטירה.

מדרש הבית

הקביעה שאין להספיד את המת בימי חול המועד אינה מובנת מאליה, וכך נוהגים עד היום. בהנחה שמנהגי האבלות חשובים לקרובי הנפטר, ההימנעות מהם בימי חול המועד עלולה להיות גזירה קשה מאוד על האבלים. על נפטרים שמתו בחול המועד עצמו אמנם אפשר לשבת שבעה לאחר תום חג הפסח או חג הסוכות, אבל על מי שנפטר מעט לפני החג - אין שבעה כלל. גם להספדים יש תפקיד חשוב בפרידה מהמת, והימנעות מהם עלולה להקשות מאוד על קרובי הנפטר.

היום מספידים נשים, ואין נוהגים על פי המשנה הזו; היום נשים גם מספידות, וזה חידוש של הדורות האחרונים (נשים מקוננות היו מקדמת דנא, כפי שנראה בהמשך הסוגייה).

בשלב זה של הדיון אין עוסקים ברגשות שמעורר האבל, אלא בתחושת הכבוד של הנותרים בחיים. יש פה דאגה מרחיקת לכת לכבוד האנשים המתאבלים, שלא יתביישו במצבם ולא יחששו שיפגעו בכבודם לכשימותו. המת הרי כבר לא מתבייש. פתיחת הסוגייה אכן מתנהלת ברוח "בכו לאבלים ולא לאבידה" (מועד קטן כה ע"ב), שראינו

בסוף הפרק הקודם.

ניכרת כאן שאיפה לשוויון בין המעמדות בפני המוות. אין מאפשרים ביטויי אינדיבידואליות במנהגי האבלות.

דרך סוגייה זו אפשר לראות את התפתחות מנהגי האבלות, החל מבחירת הבד לתכריכים והעמדת הגופה ברחוב העיר, עבור דרך סעודת ההבראה, ועד ליחס מיוחד לו זוכה האבל בהיתר שלא לעמוד בפני נשיא, ובתשומת הלב הרבה למצבו ולכל ניד ראש שלו.

מותו של אדם הוא עניינה של כלל הקהילה שלו. אין להשאיר את האבל לברו, לא בעניין הקבורה, שהרי נאסר על אנשי העיר לעבוד עד לאחר הקבורה, ולא בהמשך, בזמן השבעה. יש להביא לו מזון וגם לשבת אתו ולהיות אתו.

השוויון בפני המוות אינו נוגע לתלמידי חכמים, שמותר להספידם ברחוב גם בימי חול המועד, חנוכה ופורים. כאן נעצר השוויון. את ההיררכיה לא קובע רכוש או ממון, אלא השכלה ומעמד תורני. אבדת החכם נחשבת חמורה יותר לקהילה ממותו של כל אדם אחר.

מצד אחד, הספד תלמידי חכמים מוחרג מן האיסור להספיד בחול המועד. מותר, ואולי אף חובה, להספיד תלמיד חכם כל עוד הגופה נוכחת ("בפניו"). מצד שני, נקבע באבות דרבי נתן נוסח א, פרק ד, א: "שני תלמידי חכמים שיושבים ועוסקים בתורה, ועברה לפניהם כלה או מיטה של מת, אם בידן כדי צרכן אל יבטלו ממשנתן. ואם לאו, יעמדו וישנו ויקלסו לכלה וילוו למת". כלומר, אם אין די אנשים ללוות את המת, חובה על תלמידי חכמים להפסיק את לימודם ולהצטרף ללוויה. במקרה כזה החובה לדאוג לכבוד המת, ואולי בעיקר לכבוד האבלים, גוברת על חשיבות לימוד התורה.

מן הסיפור על רב המנונא ניתן להסיק שהחיים גוברים על התקנות, ובעיר גדולה אין היגיון להפסיק את מלאכתם של כל תושבי העיר לשם קבורת מת. די בחבורה שתעשה זאת. המציאות חזקה מן התקנות. ובכל זאת, רב המנונא לא היה מתרצה אלמלא סבר שהחבורה שעליה סיפרו בני העיר אכן יכולה למלא את משימת קבורתו של המת כראוי.

10. כז ע"ב – כח ע"א: אבל הדרגתי

ואמר רב יהודה אומר רב: כל המתקשה על מתו יותר מדאי, על מת אחר הוא בוכה.

אישה אחת שהיתה בשכנותו של רב הונא, היו לה שבעה בנים. מת אחד מהם. היתה בוכה עליו ביותר. שלח לה רב הונא: אל תעשי כך. לא השגיחה בו. שלח לה: אם את מציינת מוטב, ואם לא, הכיני תכריכים למת אחר. ומתו כולם. לסוף אמר לה: הכיני תכריכים לעצמך. ומתה.

"אל תבכו למת ואל תנודו לו" (ירמיהו כב, ט). "אל תבכו למת" – יותר מדי, "ואל תנודו לו" – יותר מכשיעור. כיצד? שלושה ימים לבכי, ושבעה להספד, ושלושים לגיהוץ ולתספורת. מכאן ואילך – אמר הקדוש ברוך הוא: אין אתם רחמנים בו יותר ממני. "בכו ככו להולך" (ס), אמר רב יהודה: להולך בלא בנים. רבי יהושע בן לוי לא הלך לבית האבל אלא למי שמת בלי בנים, שכתוב: "בכו ככו להולך פי לא ישוב עוד וראה את ארץ מולדתו" (ס). רב הונא אמר: זה שעבר עבירה ושנה בה. רב הונא לשיטתו, שאמר רב הונא: כיוון שעבר אדם עבירה ושנה בה – הותרה לו. הותרה לו, עולה על דעתך?! אלא אמור: נעשית לו כהיתר.

ההיא איתתא דהות בשיבבתייה דרב הונא, הוו לה שבעה בני, מית חד מיניהו, הוות קא בכיא ביתרתא עליה. שלח לה רב הונא: לא תעבדי הכי! לא אשגחה ביה. שלח לה: אי ציינת – מוטב, ואי לא – צבית ונודתא לאידך מית, ומיתו כולהו. לסוף אמר לה: תימוש ונודתא לנפשיך, ומיתא.

"אל תבכו למת ואל תנודו לו". "אל תבכו למת" – יותר מדאי, "ואל תנודו לו" – יותר מכשיעור. הא כיצד? שלשה ימים לבכי, ושבעה להספד, ושלושים לגיהוץ ולתספורת. מכאן ואילך – אמר הקדוש ברוך הוא: אי אתם רחמנים בו יותר ממני. "בכו ככו להולך", אמר רב יהודה: להולך בלא בנים. רבי יהושע בן לוי לא אצל לבי אבלא אלא למאן דאזיל בלא בני, דכתיב: "בכו ככו להולך פי לא ישוב עוד וראה את ארץ מולדתו". רב הונא אמר: זה שעבר עבירה ושנה בה. רב הונא לטעמיה, דאמר רב הונא: כיוון שעבר אדם עבירה ושנה בה – הותרה לו. הותרה לו סלקא דעתך?! אלא אימא: נעשית לו כהיתר.

אמר רבי לוי: אבל, שלשה ימים הראשונים יראה את עצמו כאילו חרב מונחת לו בין שתי יריכותיו. משלשה עד שבעה – כאילו מונחת לו כנגדו בקרן זווית, מכאן ואילך – כאילו עוברת כנגדו בשוק. "ולא של נשים לעולם מפני הכבוד". אמרי נהרדעי (אמרו נהרדעים): לא שנו אלא חיה (יולדת). אבל שאר נשים – מניחין. רבי אלעזר אמר: אפילו שאר הנשים, דכתיב (שכתוב):

”וַתָּמַת שָׁם מְרִים וַתִּקְבֹּר שָׁם” – סְמוּךְ לְמִיתָה קְבוּרָה. וְאָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר: אָף מְרִים בְּנִשְׁיָקָה מָתָה. אֶתְיָא (בא) ”שָׁם” ”שָׁם” מְמַשָּׁה. וּמִפְּנֵי מָה לֹא נֶאֱמַר בְּהָ “עַל פִּי הִ” – מִפְּנֵי שְׁגָנְאֵי הַדְּבָר לְאוּמְרוּ. אָמַר רַבִּי אֲמִי: לָמָּה נִסְמְכָה מִיתַת מְרִים לְפָרְשַׁת פְּרָה אֲדוּמָה? לֹאמַר לָךְ: מָה פְּרָה אֲדוּמָה מְכַפֶּרֶת – אָף מִיתַתְן שֶׁל צְדִיקִים מְכַפֶּרֶת. אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר: לָמָּה נִסְמְכָה מִיתַת אַהֲרֹן לְבִגְדֵי כְהוֹנָה? מָה בִגְדֵי כְהוֹנָה מְכַפְרִין – אָף מִיתַתְן שֶׁל צְדִיקִים מְכַפֶּרֶת.

במילים אחרות

הסוגייה פותחת באמירה קשה: מי שמתאבל על מתו יותר מדי, ייאלץ בסופו של דבר להתאבל על אנשים נוספים. הסוגייה אינה מפרשת מהי המידה הנכונה לאבל, ונשאלת השאלה איך קובעים זאת ומי קובע. ואולי זו מטאפורה האומרת שהעדר תשומת לב לחיים גורמת לתפיסה של מוות כללי, להעדר טעם לחיים. הבנה כזו מתחזקת באמצעות הסיפור המובא בהמשך: אחד מבניה של שכנתו של רב הונא נפטר, והיא מתאבלת עליו מאוד. רב הונא מזהיר אותה שלא תעשה זאת, אך משהיא אינה שומעת לו, הוא מזהיר אותה, שאם תמשיך להתאבל כל כך על בנה, תיאלץ לקבור עוד מתים קרובים. ואכן, כל שבעת בניה נפטרים. בסופו של דבר האישה אינה מפסיקה להתאבל, והיא מתה בעצמה.

הסוגייה עצמה שואלת, מהי המידה הנכונה לאבל, ועונה שיש הדרגתיות באבל: שלושת הימים הראשונים הם ימי בכי, שבעת הימים הראשונים הם להספד, ולאחר מכן מנהגי אבלות של איסור גיהוץ ותספורת. לאחר שלושים יום יש לחזור לשגרת חיים מלאה (מלבד אמירת קדיש על מות הורים, שנמשכת שנה). מנהגי האבלות המדורגים נועדו לאפשר את האבל, אך גם לאפשר חזרה הדרגתית לחיים מלאים ורגילים. הדרגתיות זו עונה על צורכי אבלים רבים, וכך נהוג עד היום. כל זה נלמד ממדרש על פסוק מירמיהו כב, י, שהמשכו נדרש כאן: האבל החמור ביותר הוא על מי שנפטר בלי בנים, מי שאין לו המשכיות. אבל קיים מדרש אחר לפסוק הזה המדבר על הקושי או אי האפשרות לשוב בתשובה על עבירה שמתרגלים לעשותה. זו מעין הערה בסוגריים על פסוק זה.

חזרה לעניין הדרגתיות האבל: רבי לוי אומר, שבשלושת הימים הראשונים לאחר הפטירה האבל נמצא במצב של יראה גדולה, כאילו חרב מונחת לו בין ירכיו; בהמשך השבעה, כאילו החרב מונחת מולו, אבל בקרן זווית; ולאחר מכן, כאילו אותה חרב נמצאת עוברת מולו בשוק, בקרבה פחותה. האם מטאפורה זו נועדה להסביר את מצבו הרגשי של האבל? שמא מדובר בתחושת חידלון, הנלווית לאבל ומתעמעמת בהדרגה.

השאלה האם בכלל מניחים גופת אישה ברחוב לשם הספדים, כשם שכתוב במשנה המתפרשת בסוגייה זו, נדונה כאן שוב. ישנה מחלוקת בין חכמי נהרדעא הסבורים שכלל זה תקף רק לגבי נשים שנפטרו בלידתן, לבין רבי אלעזר (אמורא ארץ-ישראלית בדור השלישי), שדעתו כדעת המשנה, שאין מספידים נשים כלל. לדעתו, הקבורה

סמוכה לפטירה בלי שלב ביניים. הוא לומד זאת מן הפסוק על מות מרים: "ותמת שם מרים ותיקבר שם" (במדבר כ, א). רבי אלעזר מוסיף עוד פרשנות לפסוק הזה, שמרים מתה מות נשיקה, בדומה למשה, אלא שזה לא מצוין לגביה כי לא נאה לנשק אישה (האם אלוהים הוא גבר?). ועוד בעניין פטירתה של מרים מוסיף רבי אמי (אמורא ארץ-ישראל בדור השלישי), כי מות צדיקים מכפר על חטאים כמו אפר פרה אדומה, והוא לומד זאת מכך שפרשת פרה סמוכה לסיפור מותה של מרים בתורה. רבי אלעזר מוסיף, כי מות אהרון גם הוא מוות של צדיק המכפר על חטאים, כמו בגדי הכהונה, הנדונים בפרשה הסמוכה לסיפור מותו. צדיקים מתים כמו כל אדם, אך מותם מכפר על עוונות של כלל העם.

משמעות המוות של מרים ואהרון מובילה לדיון במשמעות המוות בכלל. בכך יעסוק הפרק הבא.

מדרש הבית

מהו משך הזמן הנכון לאבל? כמה מותר להתאבל ומתי הופך הדבר להרסני? מי מחליט על כך? מהי הדרך לעזור לאבלים לחזור לחיים? אלה השאלות הגדולות שסוגיינו מעלה.

אבל עלול להפוך להרסני אם הוא נותר טוטלי, אם אינו מאפשר לחזור בהדרגה לחיים נורמטיביים, אבל ברור לכול שנחוצ לך זמן. הפסיכולוגיה עוסקת הרבה בתהליך הזה. ידועים חמשת שלבי האבל שאבחנה אליזבת קובלר-רוס (1969): הכחשה, כעס, מיקוח, דיכאון וקבלה. ישנה גם תיאוריית "המורל-הרו-מסלולי" של שמשון רובין (1981), המבחינ בין רמת התפקוד והחזרה לחברה מחד גיסא, ובין היחסים עם הנפטר מאידך גיסא, כשני גורמים מרכזיים ליכולת לחיות עם האבל. בכל מקרה, השאלה איך מאפשרים לאבל לחיות את כאבו ולהמשיך בחייו למרות הכאב, אינה שאלה קלה ופשוטה. תהליך האבל גם קשור במערכת היחסים שהיתה לאבל עם הנפטר. ככל שהיו יחסים מורכבים יותר והרמוניים פחות, האבל עלול להיות ממושך יותר ולהקשות על חזרה לחיים.

האמירה של רב אולי מבטאת צורך של הקהילה לחזור לחיים לאחר פטירה, ולא להתעכב יותר מדי על המוות. אולי יש כאן יותר ביטוי חברתי מאשר פרטי. החברה רוצה לראות את האדם חוזר למסלול כמה שיותר מהר, אבל לכל אדם יש קצב משלו בעניין זה. ויש כאן גם אמירה, שאל לו לאדם להתאבל יותר מן האל, בחינת "אי אתם רחמנים בו יותר ממני".

הסיפור על אם שבעת הבנים שלא הצליחה להתמודד עם אבלה על בנה, אמנם מזעזע, אבל מבטא כנראה אמת פסיכולוגית עמוקה, שסירוב לחזור לחיים למרות האבל עלול לגרום למוות נוסף, להיעדר יכולת להמשיך בחיים בכלל. לעומת זאת, מי שבוחר

להמשיך לחיות, מקיים את המת בזכרונו, וכך הנפטר לא נעלם לחלוטין.

אולם מהו תפקידו של רב הונא ש"שלח לה" הודעה? אולי היה עליו להטריח עצמו, להקשיב לאם ולעזור ולתמוך בה בתהליך? האיום נראה אכזרי. רב הונא בהודעותיו החוזרות ונשנות אינו מגלה אמפתיה, ולכן לא באמת עוזר לאם האבלה.

ההדרגתיות במנהגי האבלות מקבילה לתהליך שהאָבל עובר ומשקפת אותו: מחוסר תפקוד ובכי, להספד ודיבור על המת, ועד לסימנים חיצוניים לאָבל. אמירת קדיש יתום אינה מוזכרת פה, אבל גם היא חלק מן התהליך ההדרגתי: על כל הקרובים אומרים קדיש זה במשך שלושים יום, למעט הורים שעליהם אומרים קדיש במשך אחד-עשר או שנים-עשר חודשים (תלוי במנהג). ואולי משום כך נכתב כאן שהאבל על מי שאין לו בנים שיאמרו עליו קדיש, מוטל על הקהילה. מצד אחד עושים מקום לתהליך, מצד שני מחייבים חזרה הדרגתית לשיגרה.

אמירתו של רב הונא על המעשה הרע שהופך בנקל להרגל רע, נראית קשורה לגישתו אל האם השכולה בסיפור שלעיל. אולי גם האָבל הופך להרגל.

היראה המבוטאת בדימוי של חרב מונחת לו בין ירכיו ממחישה את תחושת השבריריות של האדם האבל לנוכח המוות. ככל שהזמן עובר, תחושה אקוטית זו מתעמעמת.

בנהרדעא מספידים נשים, אבל רבי אלעזר מתנגד לכך. גישתו כנראה לא התקבלה להלכה, ומוטב שכך. תהליך האבל על נשים דומה לתהליך האבל על גברים. על כל פנים, מיתת מרים ומיתת אהרון, שני מנהיגי ישראל במדבר ביחד עם משה, מכפרות על חטאי עם ישראל.

מדרשי פסוק

"אף מרים בנשיקה מתה" (מועד קטן כח ע"א)

כמה רחוק מעשה האהבה מהמוות!

כמה קרוב.

כרחוק מזרח ממערב,

קצוות שנפגשים בסוף,

בראשית.

לא קווים מקבילים

עומק המוות כרוחב האהבה

מיתה לשניהם.

הילה פלד

אמי לא נפטרה בנשיקה, אלא בסבל רב.

ואני לא הייתי לצידה בשעת מותה.

בימים שמתה אמי לא נהגו לשבת שבעה בקיבוצי השומר הצעיר. ואני חייתי בקיבוץ אחר. כך, לאחר ההלוויה חזרתי באוטובוס לביתי בצפון. כל הדרך בכיתי. למחרת יצאתי לכמה ימים לטיול במדבר. כלילה שכבתי על האדמה המדברית בשק השינה שלי, הסתכלתי על הכוכבים והתמזגתי עם אמה-אדמה ואמי שלי.

אבי נפטר שש שנים אחריה, ואז הייתי כבר איתו, בקיבוץ שלי. ליוויתי אותו בחוליו וסעדתי אותו בימיו האחרונים. נפרדתי ממנו בבוקר בנשיקה. ידעתי שהסוף קרב מאוד, אך נאלצתי ללכת כדי לחזור אחרי כשעה.

אבל הוא כבר לא היה עימנו. שכב במיטתו נקי ומסודר כשאינ רוח באפו, אך פניו שלווים.

גם עליו לא ישבתי שבעה, אך נחמתי הייתה שהוא מת בנשיקה. שלי.

שולה אפרת

אֱלֹהִים בְּקֶשׁ לְחַנֵּךְ אֶת בְּנִי, נִשֶּׁק לְמַרְרִים לְפָנַי מוֹתָה.

נָשִׁים כְּגַבְרִים רְאוּיֹת לְמִיתַת נְשִׁיקָה;

נָשִׁים כְּמוֹ גַבְרִים רְאוּיֹת לְמִתַּת נְשִׁיקָתוֹ;

אֱלֹהִים עָשָׂה תְקוּנָה, חֲכָמִים נִבְהָלוּ הַיְמָנָה.

מַרְרִים כְּמוֹ אֶהְרֵן רְאוּיָה בְּמוֹתָה לְכַבֹּד שֶׁל מְנַהֲיָגִים;

מַרְרִים כְּמוֹ אֶהְרֵן רְאוּיָה לְכַפְרָה עַל חִלְשׁוֹתֶיהָ;

חֲכָמִים בְּקֶשׁוֹ שְׁלֵא לְהַבִּין אֶת הַמָּסָר, אֱלֹהִים הִתְעַקֵּשׁ לְהִנְכִיחוֹ.

אוֹמְרִים בְּפִרְקֵי אֲבוֹת: "עַל שְׁלוֹשָׁה דְבָרִים הָעוֹלָם עוֹמֵד:

עַל הַתּוֹרָה, עַל הָעֲבוּדָה וְעַל גְּמִילוּת חַסְדִּים".

גְּמִילוּת חַסְדִּים מַהִי? הֲיֵא לְוֵי כָּלָה וְחָתָן מֵתָה וְנָמַת

אֲחֵרֵי מוֹת קְדוֹשׁוֹת אָמַר.

איילה שורץ

”ישקני מנשיקות פיהו”

כמה חלמתי, כמה
רציתי בה בנעורי.
ידעתי
נשיקה שווה
אהבה, רומנטיקה
לכך ציפיתי וייחלתי.

בגרתי
חיבקתי
נישקתי ילדיי
למדתי
נשיקה שווה
אהבה, משפחה,
רוך וקרבה.

אסונות ילדיי
פקדו את חיי
חיבקוני כולם
ונישקו לחיי
למדתי
נשיקה שווה
אהבה, נחמה,
עידוד ותקווה.

אמר רבי אלעזר
נשיקת הקב”ה
שווה מיתה
מיתת צדיקים
מרים אהרון ומשה
אכן זכות גדולה
כשהיא באה לעת זְקָנָה.

נשיקות כל אוהביי
נותנות בי חיים
כך מאלוהים
שנכנס לחיי
מבקשת אני
נשיקות של חיים
של נפש חפצה
ונשיקות המוות
תידחה לְזַמְנָה.

אסתר אלכסנדר

אמא שלי אומרת תמיד
"אני רוצה שהקדוש ברוך הוא
(במבטא הנכון)
ייקח אותי על הרגליים".
היא לא רוצה ממנו נשיקה
רק שיקל עליה את הדרך.
אני איתה, מאחלת לה
שהקדוש ברוך הוא (במבטא הנכון)
יקשיב לה.
שלומית תורן-ארבל

כשחלית הבעת משאלת לב -
"שהמסע יהיה סוגה בשושנים".
כך אמרת.
"נצחק, נכאב, נהיה, נתמסטל, ויהיה בסדר".
כך אמרת.
צחקנו המון, כל יום... בעיקר במקומות לא מקובלים.
התפוצצנו מצחוק מול הרופאים שהיו חמורי סבר
ואחת מול השנייה במצבים מביכים שהשתיקה יפה להם.
אוי כמה צחקנו וגם כשכבר לא היו לך מילים בכלל
השמעת נהימות של צחוק.
בכינו המון ורבנו המון וצרחנו המון אבל
את הצחוק לא אשכח לעולם.
זה היה רחוק מלהיות סוגה בשושנים.
לא. זה לא היה מות נשיקה...
לא... לא... רחוק מזה.
וגם לא מות צדיקים..
אבל הרשית לי לנשק אותך כמו שאף פעם
בחיים לא יכולתי ובכל הזדמנות כיסיתי את פניך
בנשיקות.. בלי סוף... עוד אחת ועוד אחת ועוד...
כך זכיתי שתהיי שלי.
לך לא היה מות נשיקה
אבל צחוקך הביא לי את היקר מפזו - אותך.
שיזף לרר

מרים, זאת ששמרה על משה
שסייעה בהנהגת העם,
שהצילה חיים פרטיים וחיי רבים
בהשפיעה מים בלכתם במדבר
לא זכתה לנשיקה מפי אלוהים.
(מפאת כבודה?! מפאת כבודו?! איזה אבסורד!)
היא כן זכתה בנשיקה במותה. נשיקה שונה.
אל תקרי "אף מרים בנשיקה מתה".
תקרי "מרים בנשיקת אף מתה".
הוא שקוראים לה הגויים מצפון: נשיקה אסקימואית.
לאה רייביץ

"אף מרים בנשיקה מתה"

אף מרים מתה
בנשיקה מתוקה
לא מרה
לא חולה
לא רכלנית
צדקנית
אף אני כמרים
רוצה
נשיקה ולמות
כפרה

עינת לוצאטי

הנפטרת מה איתה?

משוחררת
משוחררת
משוחררת
בשלום
לשלום
ויאללה
ביי

עינת לוצאטי

11. כח ע"א: משמעות המוות

תנו רבנן: מת פתאום – זו היא מיתה חטופה, חלה יום אחד ומת – זו היא מיתה דחופה. רבי חנניא בן גמליאל אומר: זו היא מיתה מגפה, שנאמר: "בן אדם הנני לוקח ממך את מחמד עיניך במגפה" (יחזקאל כד טז), וכתיב (וכתוב): "ואדרבך אל העם בבקר ותמת אשתי בערב" (שם יח). שני ימים ומת – זו היא מיתה דחופה. שלשה – גערה. ארבעה – נזיפה. חמשה – זו היא מיתה כל אדם. אמר רבי חנין, מאי קרא (מהו הפסוק המלמד זאת?): "הן קרבו ימך למוות" (דברים לא, יד). "הן" – חד (אחד), "קרבו" – תרי (שניים), "ימך" – תרי (שניים), הא (הרי) חמשה. "הן" חד (אחד), שפן בלשון יוני קורין לאחת הן".

מת בחמשים שנה – זו היא מיתה כרת. חמשים ושתים שנה – זו היא מיתתו של שמואל הרמתי. ששים – זו היא מיתה בידי שמים. אמר ר' זוטרא: מאי קרא – (מהו הפסוק המלמד זאת?) דכתיב (שכתוב): "תבא בכלח אלי קבר" (איוב ה, כו), "בכלח" בגימטריא שיתין הו (שישים הם). שבעים – שיבה. שמונים – גבורות, דכתיב (שכתוב): "ימי שנותינו בהם שבעים שנה ואם בגבורות שמונים שנה" (תהלים ז, י). אמר רבה: מחמשים ועד ששים שנה – זו היא מיתה כרת.

ומה שלא מנה אותו, משום כבודו של שמואל הרמתי. רב יוסף כאשר נעשה בן שישים עשה להם יום טוב לחכמים. אמר: יצאתי מכרת. אמר לו אביי: אם אמנם יצא אדוני מכרת של שנים, מכרת של ימים האם יצא אדוני? אמר לו: החזק לך על כל פנים חצי בידך.

רב הונא נח נפשיה פתאום, הו קא דייגי רבנן, תנא להו זוגא דמהדייב: לא שנו אלא שלא הגיע לגבורות, אבל הגיע לגבורות – זו היא מיתה נשיקה.

אמר רבא: חיי, בני ומזוני, לא בזכותא תליא מילתא, אלא במזלא תליא מילתא. הדבר.

רב הונא נח נפשיה פתאום, הו קא דייגי רבנן, תנא להו זוגא דמהדייב: לא שנו אלא שלא הגיע לגבורות, אבל הגיע לגבורות – זו היא מיתה נשיקה. אמר רבא: חיי, בני ומזוני, לא בזכותא תליא מילתא, אלא במזלא תליא מילתא.

שהרי רבה ורב חסדא שניהם חכמים צדיקים היו. אחד התפלל ובא הגשם ואחד התפלל ובא הגשם. רב חסדא חי תשעים ושתיים שנים. רבה חי ארבעים. בבית רב חסדא היו שישים חתונות, ובבית רבה שישים אסונות. בבית רב חסדא היתה סולת לכלבים ולא מתבקשת. בבית רבה לחם שעורים לאנשים לא נמצא.

ואמר רבא: שלושה דברים ביקשתי מן השמיים. שניים נתנו לי ואחד לא ניתן לי. חוכמתו של רב הונא ועושרו של רב חסדא נתנו לי. ענוותנותו של רבה בר רב הונא לא נתנו לי.

רב שעורים, אחיו של רבא, היה יושב לפני רבא. ראה שהוא גוסס. אמר לו (רבא): יאמר לו אדוני (למלאך המוות) שלא יצערני. אמר לו: האם אין אדוני חברו? אמר לו: כיוון שנמסר המזל, אינו משגיח עלי. אמר לו (רב שעורים): ייראה לי אדוני (לאחר מותו). נראה לו. אמר לו (לרבא): היה לו לאדוני צער? אמר לו: כמו דקירה של הקזת דם.

רבא היה יושב לפני רב נחמן. ראה שהוא גוסס. אמר לו (רב נחמן): יאמר לו אדוני (למלאך המוות) שלא יצערני. אמר לו: האם אין אדוני אדם חשוב? אמר לו: מי חשוב, מי נכבד, מי מתוקן?! אמר לו (רבא): ייראה לי אדוני (לאחר מותו). נראה לו.

דָּהָא רַבָּה וְרַב חֲסֵדָא תְּרוּוּיָהּוּ רַבְּנָן צְדִיקֵי הוּוּ, מֶר מְצַלִּי וְאֲתִי מִיִּטְרָא וּמֶר מְצַלִּי וְאֲתִי מִיִּטְרָא, רַב חֲסֵדָא חָיָה תְּשַׁעִין וְתַרְתִּין שְׁנִין, רַבָּה חָיָה אַרְבַּעִין. בֵּי רַב חֲסֵדָא שִׁיתִין הִלּוּלִי, בֵּי רַבָּה שִׁיתִין תִּיכְלִי. בֵּי רַב חֲסֵדָא סְמִידָא לְכֻלְבֵּי וְלֹא מִתְבַּעֵי, בֵּי רַבָּה נִהְמָא דְשַׁעְרֵי לְאִינְשֵׁי וְלֹא מִשְׁתַּכַּח.

ואמר רבא: הני תלת מילי בעאי קמי שמיא, תרתין יהבו לי, חדא לא יהבו לי: חוכמתיה דרב הונא, ועותריה דרב חסדא, ויהבו לי. ענוותנותיה דרבה בר רב הונא, לא יהבו לי.

רב שעורים אחוה דרבא הוה יתיב קמיה דרבא, חזייה דהוה קא מנמנם. אמר ליה: לימא ליה מר דלא לצערן. אמר ליה: מר לאו שושביניה הוא? אמר ליה: פיון דאימסר מזלא, לא אשגח בי. אמר ליה: ליתחזי לי מר. איתחזי ליה. אמר ליה: הוה ליה למר צערך? אמר ליה: כי ריבדא דכוסילתא.

רבא הוה יתיב קמיה דרב נחמן, חזייה דקא מנמנם. אמר ליה: לימא ליה מר דלא לצערן. אמר ליה: מר לאו אדם חשוב הוא? אמר ליה: מאן חשיב, מאן ספיון, מאן רקיע! אמר ליה: ליתחזי לי מר. איתחזי ליה.

אמר ליה: הנה ליה למר צערא? אמר ליה: כמישחל בניתא מחלבא, ואי אמר לי הקדוש ברוך הוא זיל בכהוא עלמא כד הוית – לא בעינא, דנפיש ביעתותיה.

אמר לו (לרב נחמן): היה לו לאדוני צער? אמר לו: כהוצאת שעה מחלב, ואם אמר לי הקדוש ברוך הוא לך לאותו עולם כמו שהיית, לא הייתי רוצה שמרובה אימתו (של מלאך המוות).

רבי אלעזר הנה קאכיל תרומה. איתחזי ליה, אמר ליה: תרומה קא אכילנא, ולא קודש איקר? חלפא ליה שעתא. רב ששת איתחזי ליה בשוקא, אמר ליה: בשוקא כבהמה? איתא לגבי ביתא. רב אשי איתחזי ליה (בשוקא), אמר ליה: איתרח לי תלתין יומין, ואהדריה לתלמודאי, דאמריתו: אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו. ביום תלתין אתא. אמר ליה: מאי כולי האי? קא דחקא רגליה דבר נתן, ואין מלכות נוגעת בכבירתה אפילו כמלא נימא.

רבי אלעזר היה אוכל תרומה. נראה לו (מלאך המוות). אמר לו: תרומה אני אוכל ולא קודש היא קרויה? חלפה לו השעה. רב ששת, נראה לו (מלאך המוות) בשוק. אמר לו (רב ששת): בשוק כמו בהמה? בוא אל הבית. רב אשי, נראה לו (מלאך המוות) בשוק. אמר לו: המתן לי שלושים יום ואחזור על תלמודי, שאומרים: אשרי מי שבא ותלמודו בידו. ביום השלושים בא (מלאך המוות). אמר לו (רב אשי): מה כל זה? (אמר לו מלאך המוות): דוחקת אותך רגלו של בר נתן, ואין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלא שעה.

רב חסדא, (מלאך המוות) לא היה יכול לו, שלא היה פוסק פיו מלמוד. הלך וישב בארו של בית רב. נשבר הארוז ושתק ויכול לו. רבי חייא לא היה יכול (מלאך המוות) להתקרב אליו. יום אחד עשה עצמו (מלאך המוות) כעני. בא ודפק על הדלת. אמר לו (לר' חייא): הוצא לי לחם. הוציא לו. אמר לו (מלאך המוות): ואין אתה מרחם על עני? גילה לו שוט של אש ואז מסר לו את עצמו.

רב חסדא, לא הנה יכיל ליה, הנה שתיק פומיה מגירסא, סליק יתיב בארזא דבי רב. פקע ארזא ושתיק, ויכיל ליה. רבי חייא לא הנה מצי למיקרבא ליה, יומא חד אידמי ליה כעניא, אתא טריף אבבא, אמר ליה: אפיק לי ריפתא, אפיקו ליה. אמר ליה: ולא קא מרחם מר אעניא? אהוא גברא אמאי לא קא מרחם מר? גלי ליה, אהוי ליה שוטא דנורא, אמצי ליה נפשיה.

במילים אחרות

ראשית, החכמים מנסים למצוא רמזים למשמעות המוות במשך זמן הגסיסה. מוות פתאומי הוא מיתה חטופה. מחלה של פחות מחמישה ימים נחשבת דחופה, ואולי אפילו מוות שיש עמו נזיפה לאדם. חמישה ימי גסיסה נחשבים לנורמה, ויש לכך אפילו מדרש מן הפסוק שאומר הקב"ה למשה לפני מותו. חמישה ימים מאפשרים התכוננות למוות.

כעת עוברת הסוגייה לרון בגיל הפטירה ולחפש לכך משמעות. נאמר שמוות בגיל חמישים הוא מיתת כרת, כלומר, מיתה שנגרמת בשל עבירה חמורה שעונשה בתורה הוא כרת – מוות בידי שמיים ולא בידי בית דין. רבה סבור שמוות בין גיל חמישים לשישים הוא מוות בעונש כרת. ההערה על גיל מותו של שמואל הנביא, חמישים ושתים, לא ברור מה משמעותה.⁴ גם מוות בגיל שישים נחשב מוות בידי שמיים אבל לא בהכרח עונש כרת. מוות בגיל שבעים כבר נחשב לשיבה טובה, ושמונים – גבורות, זיקנה מופלגת. מסופר על רב יוסף שהגיע לגיל שישים וחגג זאת עם חכמים מתוך הבנה שאינו חייב בעונש כרת. הוא חש הקלה גדולה על כך. אביי אמר לו שאמנם מכרת של שנים הוא פטור, אבל גם מוות פתאומי יכול להיות עונש כרת. רב יוסף, ככל זאת, חש הקלה לנוכח גילו.

רב הונא נפטר פתאום, וחכמים חששו שמותו נגרם בשל עונש כרת. אולם הוא היה בן למעלה משמונים, וחכם מדהייב אמר שמוות פתאומי מעל לגיל זה הוא מות נשיקה ולא מוות של עונש כרת.

בניגוד לכל חיפושי המשמעות למוות, קובע רבא שמשך החיים, מספר הבנים והעושר אינם תלויים אלא במזל או בגורל. אין לחפש משמעות באורך החיים או באופן המוות. חיפוש המשמעות למוות הוא עניין מקובל, אבל רבא סבור שכל זה בטעות יסודו. הוא מדגים זאת על-ידי שני חכמים, רבה ורב חסדא, שצדיקותם הוכחה ביכולתם להוריד גשמים בשנות בצורת. ואולם גורלם היה שונה בתכלית. רב חסדא חי תשעים ושתים שנה והיה עשיר מופלג, בעוד רבה חי ארבעים שנה בלבד והיה עני מרוד. לדעתו של רבא, משמעות המוות נסותרת מאיתנו ואין טעם לעסוק בכך. ובכל זאת הוא מזכיר שהתפלל לשלושה דברים: לעושרו של רב חסדא, לחוכמתו של רב הונא, שבהם הוא זכה, אבל לענוותנות של רבה בר רב הונא לא זכה. האם הוא נסוג בכך מאמירתו שהכול תלוי במזל, או שמא זה מחזק את עמדתו?

בהמשך הסוגייה מופיעים סיפורים על יחסם של חכמים שונים למוות. פחד מהמוות בולט בסיפורים אלה. הם גם מראים, דרך אגב, שחכמים מקיימים מצוות ביקור חולים. הסיפור הראשון הוא על רב שעורים ואחיו רבא, שגוסס. רבא מבקש מאחיו להתפלל שמוותו לא ילווה בייסורים, ורב שעורים מתפלא שרבא חש צורך בכך. הוא סבור

4 בבבלי, תענית ה ע"ב יש סיפור על כך ששמואל רצה למות רק אחרי שאול שאותו המליך, ולכן הוא נפטר בגיל חמישים ושתים. על כל פנים לא היה זה עונש כרת.

שצדיקו של רבא מבטיחה לו יחס טוב מצד מלאך המוות, המככב בכל הסיפורים שלהלן. אבל רבא חושש בהתקרב עליו מותו. רב שעורים מבקש מאחיו להיראות בפניו לאחר מותו, כנראה בחלום, ואכן כך קורה. כאשר רב שעורים שואל את רבא אם סבל במוותו, התשובה היא: כמו דקירה של הקזת דם, כלומר משהו ממש לא נורא והמעבר שלו מן החיים למוות לא היה כרוך בייסורים. כעת מסופר על אותו רבא סיפור שקרה לפני הסיפור הקודם: הוא ביקר אצל רב נחמן הגוסס שביקש ממנו שיתפלל עליו שמוותו לא יבוא בייסורים. וגם כאן רבא מתפלל על פחד המוות של רב נחמן, שכן הוא חכם חשוב וגדול. אבל רב נחמן ירא ואומר שבפני המוות אין משמעות לחשיבותו. וגם כאן מבקש רבא שרב נחמן ייראה אליו לאחר מותו, וכשזה אכן קורה, שואל אותו רבא האם סבל במוותו, וגם כאן התשובה ניתנת באמצעות דימוי: כמו הסרת שיערה מחלב, כלומר, ממש חלק, בלי סבל. ואולם הוא מוסיף, שגם אילו ניתן היה לו לחזור לעולם החיים, לא היה רוצה בשל פחד המוות. למרות שהוא כבר יודע שהמוות אינו כרוך עבורו בסבל, פחד המוות מצמית.

הסיפורים הבאים מדברים על נסיבות מותם של חכמים שונים באמצעות הביטוי "איתחזי ליה" - "נראה לו" - ודי ברור שמדובר במלאך המוות, אף כי הוא אינו מוזכר בשמו כלל. החכמים מתמקחים עם מלאך המוות על מועד מותם, ובחלק מהמקרים עולה בידם לדחות אותו. רבי אלעזר, שהיה כוהן, ראה את מלאך המוות בעודו אוכל תרומה, כלומר, מזון קדוש שהופרש לכוהנים. מכיוון שהמוות מטמא, אמר לו רבי אלעזר שאין זה זמן מתאים למות, שכן בכך הוא יטמא את המזון המקודש. מלאך המוות קשוב לאמירה זו וכך חולף זמן מותו, ואפשר להבין שהוא זכה להמשיך לחיות. רב ששת פגש בו בשוק ואמר שאין זה מכבודו למות כך בשוק כמו בהמה. מלאך המוות התלווה אליו לביתו. רב אשי, שמלאך המוות נראה גם לו בשוק, מבקש שלושים יום כדי לשנן את תלמודו, וזה ניתן לו. וכשרב אשי מבקש עוד זמן, נאמר לו שדוחקת השעה משום שתם עידן הנהגתו את ישיבת סורא, בראשה עמד כשישים שנה, והגיעה שעתו של בר נתן לרשת אותו. מסופר על רב חסדא שהיה לומד כל הזמן, ולכן לא יכול היה מלאך המוות לקחתו. הלך מלאך המוות ונעמד על הארז שבביתו (האם מדובר בקורה של הבית או בארז שעמד ליד הבית? זה לא ברור מן הניסוח). על כל פנים הארז נשבר, ורב חסדא שנבהל הפסיק לרגע מלימודו, וכך יכול היה מלאך המוות לקחתו.⁵ מלאך המוות מתקשה גם עם רבי חייא. יום אחד התחפש מלאך המוות לעני, התדפק על דלתו של ר' חייא וביקש לחם. משניתן לו מבוקשו, אמר לו מלאך המוות כי כשם שהוא מרחם על העני, עליו לרחם על מלאך המוות. משהראה לו סימן שוט של אש, נכנע רבי חייא ומת.

5 סיפור כמעט זהה מסופר על דוד המלך שלא רצה למות ולבסוף מלאך המוות הבהיל אותו כדי שיפסיק ללמוד לרגע ואז יוכל לקחתו. ראו: בבלי, שבת ל ע"ב. הסיפור על רב חסדא מופיע גם בבבלי, מכות י ע"א.

מדרש הבית

בני אדם מנסים, באופן מאוד אנושי ומובן, למצוא משמעות במוות, בעיקר כשהוא קורה בגיל יחסית צעיר או באופן פתאומי. מוות פתאומי הוא טראומטי מאוד לקרובי הנפטר ואינו מאפשר לאדם לסכם את חייו ולהיפרד מקרוביו. הרצון למצוא משמעות במוות מוכר לנו, אבל עמדתו של רבא, שהכול עניין של מזל גם היא חשובה. בסופו של דבר אנחנו עומדים חסרי אונים לנוכח המוות, אם זה פתאומי או לא, אם זה בגיל צעיר או מבוגר יותר. מובן שככל שהנפטר זקן יותר, נקל יותר להשלים עם המוות. אדם שחי חיים ארוכים והספיק לממש את עצמו ואת מטרותיו, משאיר אחריו פחות סימני שאלה קיומיים על משמעות המוות.

העיסוק באבל מוביל לדיון במשמעות המוות, שהוא גם דיון במשמעות החיים. האם לדרך החיים של אדם יש השפעה על דרך מותו? זו עוד שאלה גדולה שנדונה כאן בין השורות. היינו רוצים שליטה כלשהי על המוות, על זמן המוות ועל הדרך שבה מתים. לכאורה הדיון נותן כלים מסוימים להבין את מועד המוות ומשמעותו, כאילו הדבר מאפשר יותר שליטה.

מן הסיפורים השונים אפשר ללמוד שפחד המוות גרוע הרבה יותר מן המוות עצמו. זה טבעי ואנושי. המטאפורות שבהן משתמשים החכמים כדי להמחיש את המעבר מן החיים למוות, מדגישות זאת. מעניין שחכמים יכולים להתגלות לחכמים אחרים לאחר מותם. לא מדובר פה במפורש על עולם הבא או חיים אחרי המוות, וגם אין כאן שימוש בתורת גמול פשטנית, כגון מי שהיה צדיק בחייו יהיה חיים טובים לאחר המוות. זה כלל לא מופיע כאן. אבל המתים לא נעלמים לחלוטין, וזכרונם ממשיך להיות עם קרוביהם או עמיתיהם. ההופעות בחלום מממשות את הרצון שהמוות לא יהיה סוף פסוק מוחלט, שיהיה עוד קשר עם המתים.

מלאך המוות מופיע כאן כדמות אנושית וקרובה. אפשר להתמקח איתו, לרחם עליו והוא לפעמים צריך להתחכם כדי לבצע את שליחותו. יש לו גם גבולות. התיאורים כמעט קומיים. האם זו דרך לביית את פחד המוות שלנו? מלאך המוות נראה כאן מאוד אנושי. לשרשרת הסיפורים הזו יש היבט מרגיע.

על אימת המוות שלנו כתבנו מדרשי פסוק.

מדרשי פסוק

"ואי אמר לי הקדוש ברוך הוא זיל בההוא עלמא כד הוית - לא בעינא דנפיש
ביעתותיה" (מועד קטן כח ע"א).

(בתרגום: ואילו היה אומר לי הקדוש ברוך הוא, לך לאותו עולם כמו שהיית - לא
הייתי רוצה שמרובה אימתו.)

אני מנסה להיזכר

ממתי אני זוכרת אימה בעולם?

מתי ניטע בי פחד?

ומחשבה על אמא ועל הפחד שלה עולה בי.

אמא - אם כל הפחדים

מעייין של חרדה.

גם אני כזו?

מיילדת את אימות העולם לילדיי?

הילה פלד

אני

מתה

מפחד.

אני ממש מפרפרת מפחד.

אני מפרפרת למוות

מהמחשבה שלא תהיו פה.

אולי בגלל זה לא אכפת לי בכלל למות.

עד כדי כך מבעיתה אותי המחשבה שאאבד אתכם, אהובי נפשי.

מותי שלי אינו מפחיד אותי כלל וכלל.

גם לא המחשבה שלא אזכה לחוות אתכם את חוויית התבגרותכם.

ואין לי בעיה שהעולם יתנהל בלעדי.

נשבעת.

(טוב, רק בתנאי שתמצא בת זוג מושלמת לפחות כמוני...).

נשבעת באלוהים שלא אכפת לי למות,

רק תן לי ללכת לפני כולם

כי אין בנפשי עוד מקום.

שיזף לרר

רוב החיים אני היה
כמי שנוהגת ברכב בזוגיות עמומה, עכורה
ומסתכלת במראה האחורית
לראות את הדרך שעשיתי,
עיקולים שעברתי בדרך
מהמורות שהיו מזהירות אותי ממהמורות עתידיות.
לכאורה מביטה קדימה, אך בעצם המבט לאחור.
עברתי, הצלחתי, כשלת... המשכתי.
ובצומת הזה, בהתקרב היום -
האם אדע כי הגעתי לשער?
האם מה שידעתי עד כה מאפשר לעבור בו?
"בפוגשי את המלאך השומר בשער ויציע לי לחזור,
לא הייתי רוצה, שמרובה אימתו",
או נכון יותר, מרובה אימתי.
יגעתי, מצאתי, הגעתי, מאמינה.
דיי.
לאה רייביץ

אני לא פוחדת מן המוות עצמו
אני פוחדת מן הייסורים
אני פוחדת מדמנציה
אני פוחדת שלא אחיה כראוי את החיים שניתנו לי.
אליזבט גולדזין

יוסף כרמון הלך לעולמו. אחד מרגעיו הנעלים היה תפקידו כאיוב במחזה
"ייסורי איוב" של חנוך לוין. האם איוב היה רוצה לחזור אחרי מותו לאימת חייו,
אם היו מציעים לו?
ובתלמוד זה כולו אימת הפחד, פחד מהעתיד הרע שאולי יבוא.
פחד ואימה מנהלים את חיינו הרבה מדי. שיתנו לי את היום הזה, כל יום ויום,
יום ביומו.
פחד ממחלה שעוד איננה, פחד ממלחמה שעוד לא הגיעה, פחד ממוות שאולי
הוא עוד רחוק.
הפחדת שבי אומרת: אל תקשיבי לקול המיותר הזה.
מאיה מלצר-גבע

12. כח ע"ב – כט ע"א: קינות ומוות מכובד

משנה: נשים במועד מענות, אבל לא מטפחות. רבי ישמעאל אומר: הסמוכות למטה מטפחות. בראשי חדשים, בחנוכה ובפורים – מענות ומטפחות, בזה וזה – לא מקוננות. נקבר המת – לא מענות ולא מטפחות. איזהו עינוי – שכולן עונות כאחת, קינה – שאחת מדברת וכולן עונות אחריה, שנאמר: "ולמדנה בנותיכם נהי ואשה רעותה קינה" (ירמיהו ט, ט). אבל לעתיד לבא הוא אומר: "בלע המות לנצח ומחה ה' אלהים דמעה מעל כל פנים" (זחרפת עמו יסיר מעל כל הארץ כי ה' דיבר". ישעיהו כה, ח).

מה אומרות (המקוננות)? אמר רב: "אוי להולך, אוי למשכון". אמר רבא: נשות שכנציב אומרות כך: "אוי להולך, אוי למשכון". ואמר רבא: נשי שכנציב אומרות: "הוצאה העצם מן הלסת וחוזרים המים אל הכלי". ואמר רבא: נשי שכנציב אומרות: "עטפו וכסו הרים שכן רמים וכן גדולים הוא". ואמר רבא: נשי שכנציב אומרות: "השאלו בגד מילת לבן חורין שנשלמו מזונותיו". ואמר רבא: נשי שכנציב אומרות: "רץ ונופל על המעבורת ועדיין לווה הלוואות". ואמר רבא: נשי שכנציב אומרות: "אחינו התגרים על מקום נבדקים". ואמר רבא: נשי שכנציב אומרות: "המוות הוא כמו מוות והיסורים הם כריבית".

למדנו, היה רבי מאיר אומר: "טוב ללקת אל בית אב" (מלכת אל בית משתה באשר הוא סוף כל האדם) והחי יתן אל לבו" (קהלת ז, ב). דברים של מיתה: מי שיספור יספידו אותו, מי שיקבור יקברו אותו, מי שיטען יטענו אותו, מי שיריס (קולו בככי) ירימו עליו.

גמרא: מאי אמרן? אמר רב: "ניי לאזלא, ניי לחבילא". אמר רבא, נשי דשכנציב אמרן הכי: "ויי לאזלא, ניי לחבילא". ואמר רבא, נשי דשכנציב אמרן: "גוד גרמא מכפא ונמטי מיא לאנטיכי". ואמר רבא, נשי דשכנציב אמרן: "עטוף וכסו טורי, דבר רמי ובר רברבי הוא". ואמר רבא: נשי דשכנציב אמרן: "שייול אצטלא דמלתא לבר חורין, דשלימו זוודיה". ואמר רבא, נשי דשכנציב אמרן: "רהיט ונפיל אמעברא ויזופתא זיף". ואמר רבא, נשי דשכנציב אמרן: "אחנא תגרי אזבזגי מיבדקו". ואמר רבא, נשי דשכנציב אמרן: "מותא כ"י מותא ומרעין חיבוליא".

תנא, היה רבי מאיר אומר: "טוב לקת אל בית אב" עד "והחי יתן אל לבו" – דברים של מיתה: דיספד – יספדוניה, דיקבר – יקברוניה, דיטען – יטענוניה, דיידל – ידלוניה.

וְאִיכָּא דְאָמְרִי: דְּלֵא יְדֵל – יְדִלּוּנִיהּ, וְיֵשׁ אֹמְרִים: מִי שְׂלֵא יִגְבִּיהּ עֲצֻמוֹ
דְּכְתִיב: "כִּי טוֹב אָמַר לְךָ עֲלֵה הַנֶּהַח וְגו'".
יִגְדִּילוּ אוֹתוֹ, שְׂכַתוֹב: "כִּי טוֹב אָמַר –
לְךָ עֲלֵה-הַנֶּהַח (מִהַשְׁפִּילְךָ לְפָנַי נְדִיב אֲשֶׁר רָאוּ

עֵינֶיךָ". מִשְׁלֵי כה, ז).

תְּנוּ רַבָּנִין (לְמַדְרוֹ חֲכָמִים): כְּשִׁמְתוּ בְּנֵי שָׁל רַבִּי יִשְׁמַעְאֵל נִכְנְסוּ אַרְבַּעַה זְקָנִים
לְנַחְמוֹ, רַבִּי טְרַפּוֹן, וְרַבִּי יוֹסִי הַגְּלִילִי וְרַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה, וְרַבִּי עֲקִיבָא.
אָמַר לְהֵם רַבִּי טְרַפּוֹן: דְּעוּ שְׁחַכְמֵי גְדוּלָּהּ הוּא וְבִקְיָא בְּאַגְדוּת, אֵל יִכְנֹס אֶחָד מֵכֶם
לְתוֹךְ דְּבָרֵי חֲבִירוֹ. אָמַר רַבִּי עֲקִיבָא: וְאַנִּי אַחֲרוֹן. פִּתַּח רַבִּי יִשְׁמַעְאֵל וְאָמַר: רַבּוּ
עוֹנֹתַי, תְּכַפּוּהוּ אַבְלִיו, הַטְרִיחַ רַבּוֹתַי פְּעַם רַאשׁוֹנָה וְשֵׁנִיָּה. נִעְנָה רַבִּי טְרַפּוֹן
וְאָמַר: "וְאַחֲכֶם כָּל בֵּית יִשְׂרָאֵל יִכְבוּ אֶת הַשְּׂרֵפָה" (וִיקְרָא י, ט). וְהֵלֵא דְבָרִים
קָל וְחוֹמֵר: וּמָה נָדָב וְאִבְיָהוּא שְׂלֵא עָשׂוּ אֵלֵא מִצְוָה אַחַת, דְּכְתִיב (שְׂכַתוֹב):
"וַיִּקְרִיבוּ בְנֵי אֱהֲרֹן אֶת הַדָּם אֵלָיו" (וִיקְרָא ט, ט), כֵּן בְּנֵי שָׁל רַבִּי יִשְׁמַעְאֵל – עַל
אַחַת כְּמָה וְכְמָה. נִעְנָה רַבִּי יוֹסִי הַגְּלִילִי וְאָמַר: "וְסָפְדוּ לוֹ כָּל יִשְׂרָאֵל וְקָבְרוּ
אוֹתוֹ" (מַלְכִים א יד, ג), וְהֵלֵא דְבָרִים קָל וְחוֹמֵר: וּמָה אִבְיָה בֶּן יִרְבֵּעִם שְׂלֵא עָשָׂה
אֵלֵא דְבָר אֶחָד טוֹב, דְּכְתִיב בֵּיהּ (שְׂכַתוֹב בּו): "עֵן נִמְצָא בּוֹ דְבָר טוֹב" (שִׁם),
כֵּן בְּנֵי שָׁל רַבִּי יִשְׁמַעְאֵל – עַל אַחַת כְּמָה וְכְמָה. מֵאֵי (מַהוּ) דְבָר טוֹב? רַבִּי
זִירָא וְרַבִּי חִינְנָא בַר פֶּפְא, חַד (אַחַד) אָמַר: שְׁבִיטֵל מִשְׁמַרְתּוֹ וְעָלָה לְרַגְלֵי, וְחַד
(וְאַחַד) אָמַר: שְׁבִיטֵל פְּרֻדְסָאוֹת שְׁהוּשִׁיב יִרְבֵּעִם אֲבִיו עַל הַדְּרָכִים שְׂלֵא יַעֲלוּ
יִשְׂרָאֵל לְרַגְלֵי. נִעְנָה רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה וְאָמַר: "בְּשָׁלוֹם תָּמוּת וּבְמִשְׁרָפוֹת
אַבוֹתֶיךָ הַמְּלָכִים הָרֵאשׁוֹנִים (אֲשֶׁר הָיוּ לְפָנֶיךָ בֶּן) יִשְׁרָפוּ לָךְ" (יִרְמִיָּהוּ לַד, ה),
וְהֵלֵא דְבָרִים קָל וְחוֹמֵר: וּמָה צִדְקָתָהּ מְלַךְ יְהוּדָה שְׂלֵא עָשָׂה אֵלֵא מִצְוָה אַחַת,
שְׁהַעֲלָה יִרְמִיָּה מִן הַטֵּיט, כֵּן בְּנֵי שָׁל רַבִּי יִשְׁמַעְאֵל – עַל אַחַת כְּמָה וְכְמָה.
נִעְנָה רַבִּי עֲקִיבָא וְאָמַר: "בְּיּוֹם הַהוּא יִגְדַל הַמְּסַפֵּד בִּירוּשָׁלַם כְּמַסְפַּד הַדְּרִימוֹן
(בְּבִקְעַת מְגִידוֹ)" (זְכַרְיָה יב, יא).

וְאָמַר רַב יוֹסֵף: אֵלֵמְלֵא תְּרַגּוּמִיָּה דְּהַאי קְרָא, לֵא הָוָה יִדְעָנָא מֵאֵי קָאָמַר.
בְּעִידְנָא הָהוּא יִסְגֵי מִסְפָּדָא בִּירוּשָׁלַם
כְּמַסְפָּדָא דְאַחָב בַּר עֲמָרִי דְקָטַל
יְתִיָּה הַדְּרִימוֹן בַּר טְבַרִימוֹן, וְכְמַסְפָּדָא
דְּיִאשִׁיָּה בַר אֲמוֹן דְקָטַל יְתִיָּה פְּרַעָה
חֲגִירָא בְּבִקְעַת מְגִידוֹ.
וְאָמַר רַב יוֹסֵף: אֵלֵמְלֵא תְּרַגּוּמִיָּה
דְּהַאי קְרָא, לֵא הָוָה יִדְעָנָא מֵאֵי קָאָמַר.
בְּעִידְנָא הָהוּא יִסְגֵי מִסְפָּדָא בִּירוּשָׁלַם
כְּמַסְפָּדָא דְאַחָב בַּר עֲמָרִי דְקָטַל
יְתִיָּה הַדְּרִימוֹן בַּר טְבַרִימוֹן, וְכְמַסְפָּדָא
דְּיִאשִׁיָּה בַר אֲמוֹן דְקָטַל יְתִיָּה פְּרַעָה
חֲגִירָא בְּבִקְעַת מְגִידוֹ.
וְאָמַר רַב יוֹסֵף: אֵלֵמְלֵא תְּרַגּוּמוֹ שֶׁל
פְּסוּק זֶה, לֹא הֵינּוּ יוֹדְעִים מֵהוּא הוּא
אוֹמֵר. בְּזִמְן הַהוּא יִרְבֵּה הַמְּסַפֵּד
בִּירוּשָׁלַם כְּמַסְפָּד אַחָב בֶּן עֲמָרִי
שֶׁהֵרַג אוֹתוֹ הַדְּרִימוֹן בֶּן טְבַרִימוֹן,
וְכְמַסְפָּד יֵאשִׁיָּה בֶּן אֲמוֹן שֶׁהֵרַג אוֹתוֹ
פְּרַעָה נָכוּ בְּבִקְעַת מְגִידוֹ.

וְהָלֵא דְבָרִים קַל וְחֹמֶר: וּמָה אַחָאָב
מְלֶךְ יִשְׂרָאֵל שְׁלֵא עָשָׂה אֱלֵא דְבַר
אָחָד טוֹב, דְּכָתִיב: "וְהַמֶּלֶךְ הָיָה מְעַמֵּד
בְּמַרְפְּכָה נֹכַח אָרֶם" – כֶּךָ, בְּנֵי שֶׁל
רַבִּי יִשְׁמַעֵאל – עַל אַחַת כְּמָה וְכְמָה.
אָמַר לִיָּה רַבָּא לְרַבָּה בַר מְרִי: כְּתִיב
בֵּיה בְּצַדִּיקֵיהּ "בְּשָׁלוֹם תָּמוּת",
וְכְתִיב "וְאֵת עֵינֵי צַדִּיקֵיהּ עֹר!"
אָמַר לִיָּה, הֲכִי אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן: שְׁמַת
נְבוֹכַדְנֶאצַּר בְּיָמָיו. וְאָמַר רַבָּא לְרַבָּה
בַר מְרִי, כְּתִיב בֵּיה בְּיֹאשִׁיָּהּ: "לִכְן
הִנְנִי אוֹסִיפֶךָ עַל אַבּוֹתֶיךָ וְנֶאֱסַפְתָּ
אֶל קְבֻרֹתֶיךָ בְּשָׁלוֹם", וְכְתִיב: "וַיֹּרֶוּ
הַיּוֹרִים לְמֶלֶךְ יֹאשִׁיָּהּ", וְאָמַר רַב
יְהוּדָה אָמַר רַב: שְׁעֵשְׂאוּהוּ כְּכַבְּרָה!
אָמַר לִיָּה, הֲכִי אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן: שְׁלֵא
חָרַב בֵּית הַמְּקֻדָּשׁ בְּיָמָיו.

והלא דברים קל וחומר: ומה אחאב
מלך ישראל שלא עשה אלא דבר
אחד טוב, דכתיב: "והמלך היה מעמד
במרפכה נכח ארם" (מלכים א כב, לה),
כך בניו של רבי ישמעאל – על אחת
כמה וכמה. אמר לו רבא לרבה בן
מרי: כתוב בו בצדקיהו: "בשלום
תמות" וכתוב: "ואת עיני צדקיהו
עור" (ירמיה לט, ז)!! אמר לו, כך אמר
רבי יוחנן: שמת נבוכדנאצר בימיו.
ואמר רבא לרבה בר מרי, כתוב
בו ביאשיהו: "לכן הנני אוסיפך
על אבותיך ונאספת אל קברותיך
בשלום" (מלכים ב כב, ט). וכתוב: "וירוו
היורים למלך יאשיהו" (דברי הימים ב
לה, כג). ואמר רב יהודה אמר רב:
שעשאוהו ככברה! אמר לו, כך אמר
רבי יוחנן: שלא חרב בית המקדש
בימיו.

במילים אחרות

תפקיד הנשים בהלוויות היה לקונן על המת. יש במשנה הבחנה בין סוגים שונים של קינה שחלקם מותר וחלקם אסור במועד: "מענות", משמע מייללות על המת כל המקוננות יחד. "מטפחות", משמע טופחות בידיים על אברי גופן השונים; ו"מקוננות" – כשאישה אחת אומרת משהו וכולן חוזרות אחריה. בחול המועד מותר לענות, אבל לא לטפח ולא לקונן. בראשי חודשים, חנוכה ופורים (שקרושתם אינה מן התורה שבכתב) מותר לענות ולטפח, אך לא לקונן. עוד נאמר במשנה, שלאחר הטמנת המת אין להמשיך ולקונן (האם מדובר רק במועדים או בכל הלוויה?). המשנה, שהיא האחרונה במסכת מועד קטן, מסתיימת בדברי נחמה של ישעיהו, כדי לא לסיים בדבר קשה. הפסוק אומר, שלעתיד לבוא (עתיד רחוק של גאולה) ינוצח המוות אחת ולתמיד, ואלוהים ימחה דמעה מעל כל פנים.

התלמוד מנסה לברר מה אומרות המקוננות. הן אומרות "אוי להולך ואוי למשכון", רמז לכך שהנשמה היא משכון שאנו חיים מקבלים זמנית מן השמיים. זו הגישה שתמשיך

ללוות את הסוגייה. בהמשך מופיעים שבעה נוסחים שונים של קינה של נשות שכנציב (העיר הבבלית), שנחשבו נשים חכמות במיוחד. נוסחי הקינה לא מובנים לנו, מלבד הנוסח הראשון שהוזכר לעיל. כל קינה מורכבת מדימוי או אמירה כללית על מוות, דוגמת האמירה האחרונה שהייסורים הכרוכים במוות הם תוספת קושי למוות עצמו. האם הקינה הותאמה לנפטר ולנסיבות פטירתו? המספר שבע הוא כמובן טיפולוגי, כימי השבעה.

רבי מאיר מצטט את הפסוק מקהלת שמוטב ללכת לבית האבל מללכת לבית המשתה, ומסביר שהעיסוק בקבורת המת ובהספדו יחזור לאדם כשיספידו אותו ויתאבלו עליו כפי שעשה זאת לאחרים. האמירה האחרונה היא, שמי שיגדיל את המת בדבריו, כך יעשה גם לו; אך מי שלא יגדיל את עצמו, כלומר לא יתגאה בהישגיו, יגדילו אותו בהספדים.

הסיפור הבא מזכיר קצת את הסיפור מאבות דרבי נתן שראינו לעיל בפרק 8. המבנה דומה: ארבעה חכמים (שם זה היה חמישה) נכנסים לנחם את רבי ישמעאל על מות בנו. ר' טרפון מזכיר להם טרם כניסתם בפני מי הם עומדים להגיד דברי נחמה. רבי ישמעאל אומר על עצמו שכנראה הוא נענש על עוונותיו הרבים, ולכן יש לו הרבה אבל בחייו. בכך הוא מעניק לחכמים רשות דיבור. כל אחד מהם נותן דוגמה של רשע שעשה מעשה טוב אחד, ובכך זכה לכך שספדו לו וביכו אותו, ועל אחת כמה וכמה בניו של רבי ישמעאל שהיו צדיקים. כל הדוגמאות המובאות מציגות אנשים שראוי היה שייענשו, ובכל זאת זכו למות בשלום, לפחות יחסי. צדקיהו אמנם מת עיוור, אבל כפי שמסביר רבי יוחנן, נבוכדנצר מחריב המקדש מת בחייו. גם יאשיהו מת מוות אלים, ואולם לדברי רבי יוחנן, לפחות בית המקדש לא חרב בימיו, וזה השלום היחסי שבו מת. האם המספר מניח שבניו של רבי ישמעאל היו ראויים למותם? הדוגמאות שניתנות על-ידי חכמים מטרידות. אמנם נאמר בכל פעם שבניו של רבי ישמעאל ראויים על אחת כמה וכמה למוות מכובד, לעומת הרשעים שזכו על אף רשעותם בכל זאת למוות מכובד, אבל אלה דברי נחמה מוזרים לטעמנו. בסוף הסיפור לא נכתב אם אמנם רבי ישמעאל התנחם מכל דברי הנחמה שנאמרו לו.

מדרש הבית

תפקיד הנשים סביב המוות הוא לקונן - בקינות, בנהי ובככי. תפקיד זה נשמר לאורך הדורות בקהילות רבות. היו נשים שהתמחו בקינות, ובמקומות מסוימים היה זה אף מקצוע שתשלום בצידו. האם זהו סימן לאיפוק חברתי שרק מקוננות מקצועיות מאפשרות לבטא את האבל, או שמא להיפך, זהו סימן לרשות הניתנת לאבלים לבכות ולצעוק את אבלם? על כל פנים, לא כל הקהילות נהגו לקונן ולבכות בקול, וזהו מקצוע שהולך ונעלם מקהילות בארץ. האם המוזיקה המושמעת יותר ויותר בהלוויות נועדה להחליף את הקינות ולאפשר את הבכיה?

מעניין שדווקא תפקיד זה של מקוננות יועד לנשים שלא כרוב התפקידים הפולחניים שנשמרו בדרך כלל רק לגברים. קול היללה כנראה לא נחשב בכלל "קול באישה ערוה" (ברכות כד ע"א). הוא מותר. מן המשנה אפשר ללמוד שדרכי הקינה היו מגוונות ובעלות דרגות חשיבות שונות. מעניין שלפי המשנה, אחרי הטמנת הגופה אין "לענות ולטפח", כלומר שההחצנה של כאב האבלים נחשבת לגיטימית עד ההטמנה, אך לא לאחר מכן. האם כך נהגו בקהילות ישראל? יש עדויות לקינות גם לאחר הטמנת הגופה, בזמן השבעה וכן באזכרות ובימי שנה.

הבכי של המוות קשור לבכי של הלידה, ואולי בשל כך זה תפקיד שנועד לנשים דווקא. אבל מדברי רבי מאיר אפשר ללמוד שהאבל אינו רק עניין של נשים; על גברים להספיד ולהתאבל כדי שיספידו ויתאבלו עליהם.

רבי מאיר מניח בדבריו, שחשוב מאוד לאנשים כיצד ייקברו וכיצד יספדו להם, ושיש בכך יחסי גומלין קהילתיים. אמנם המת לא יכול להחזיר טובה למי שמתאבל עליו, אבל החברה תוכל לזכות את המת ביחס דומה לזה שהוא העניק למתים בחייו (כמו שלמדנו במסכת כתובות ע"ב - ע"א, שיש לתת לאישה לנחם אבלים כדי שגם עליה יתאבלו).

הנושא המשותף למשנה ולסוגייה הוא היחס שהנפטר זוכה לו לאחר מותו: האם הוא זוכה לכך שמספידים אותו ומקוננים עליו כראוי? האם אכן לאנשים חשוב מאוד איך יקוננו ויספידו אותם? על כל פנים, יש בכך להשליך על החיים, בחינת: חיו חיים ראויים כדי שהאירועים סביב המוות שלכם יהיו מכובדים.

13. דף כח ע"ב – כט ע"א: עוד על ניחום אבלים

אמר רבי יוחנן: אין מנחמין רשאין לומר דבר עד שיפתח אבל, שנאמר: "אחרי כן פתח איוב את פיהו" (איוב ב, יג), והדר (ואחר כך): "ויען אליפו התימני" (שם ד, א). אמר רבי אבהו: מניין לאבל שמיסב בראש? שנאמר: "אבחר דרכם ואשב ראש ואשכון כמלך בגדוד כאשר אבלים ינחם" (שם כט, כה). "ינחם" אחריני משמע (ינחם את האחרים משמע)! אמר רב נחמן בר יצחק: "ינחם" כתיב [כתוב]. מר זוטרא אמר מהכא (מכאן): "וסר מרוח סרוחים" (עמוס ו, ז). "מרוח", נעשה שר לסרוחים.

אמר רבי חמא בר חנינא: מניין לחתן שמיסב בראש? שנאמר: "כחתן יכהן פאר" (ישעיהו סא, י), מה כהן בראש, אף חתן בראש. וכהן גופיה מנלן (וכוהן עצמו מניין לנו)? דתנא דבי (שלמד החכם מבית מדרשו של) רבי ישמעאל: "וקדשתו" (ויקרא כא, ח), לכל דבר שבקדושה: לפתוח ראשון, ולברך ראשון, וליטול מנה יפה ראשון.

אמר רבי חנינא: קשה יציאת נשמה מן הגוף כציפורי (קשר בפי החבל) בפי הוושט. רבי יוחנן אמר: כפטורי (קשר בו קושרים שתי ספינות יחד) בפי וושט.

ואמר רבי לוי בר חיתא: הנפטר מן המת, לא יאמר לו "לך לשלום", אלא "לך בשלום". הנפטר מן החי, לא יאמר לו "לך בשלום", אלא "לך לשלום". הנפטר מן המת, לא יאמר לו "לך לשלום", אלא "לך בשלום", שנאמר: "ואתה תבא אל אבותיך בשלום" (בראשית טו, טו). הנפטר מן החי, לא יאמר לו "לך בשלום", אלא "לך לשלום", שהרי דוד שאמר לאבשלום "לך בשלום" (שמואל ב טו, ט), הלך ונתלה; יתרו שאמר למשה "לך לשלום" (שמות ד, יח), הלך והצליח.

ואמר רבי לוי: כל היוצא מבית הכנסת לבית המדרש, ומבית המדרש לבית הכנסת, זוכה ומקבל פני שכינה, שנאמר: "ילכו מחיל אל חיל יראה אל אלהים בציון" (תהילים פד, ח). אמר רב חייא בר אשי אמר רב: תלמידי חכמים אין להם מנוחה אפילו לעולם הבא, שנאמר: "ילכו מחיל אל חיל יראה אל אלהים בציון".

במילים אחרות

חזרה לנושא הסוגייה העיקרי, ניחום אבלים: נאמר כאן שיש לחכות שהאבל יתחיל לדבר לפני שמדברים אתו. הוא זה שצריך להוביל את השיחה. לומדים זאת מאיוב,

שחבריו שתקנו אתו שבעה ימים, עד שאיוב התחיל לדבר ואליופז התימני ענה לו. עוד נאמר, שהאבל יושב בראש השולחן האוכל וזה נלמד מפסוק מאיוב או מפסוק מעמוס. בפסוק מאיוב כתוב "ינחם" וזה נשמע כאילו מנחם האבלים צריך לשבת בראש. רב נחמן בר יצחק מדייק את הניקוד, "ינחם", המוסב לאבל עצמו שהוא המתנחם. מר זוטרא לומד זאת מהפסוק מעמוס כך: מי שהוא מר ודעתו זחה עליו ("מרזוח") - כלומר האבל - נעשה שר, יושב בראש השולחן של מי שסרוחים לרגליו, הלא הם המנחמים (לפי פירוש שטיינזליץ).

רבי חמא בר חנינא מזכיר, שגם חתן וגם כוהן יושבים בראש השולחן, בדומה לאבל. זה מעורר שאלות: מה המשותף לאבל, חתן וכוהן? ומה המשמעות של ישיבה בראש השולחן? לגבי הכוהן, יש לכך תשובה בכתוב, כי הוא ראשון לכל דבר שבקדושה: קורא בתורה ראשון, מברך את ברכת המזון ראשון ונוטל את המנה היפה ביותר ראשון. אם כן, ישיבה בראש השולחן נחשבת פריווילגיה. יתכן שהאבל והחתן מצריכים תשומת לב מיוחדת של היושבים עמם לסעודה, ומשום כך הם יושבים בראש.

ענתה הסוגייה חוזרת לעניין פחד המוות, שכבר נדון לעיל בפרק 11, כאן נטען שקשה ביותר יציאת הנשמה מן הגוף, כמו "חבל שיש בו קשר ויוצא בקושי מן התורן" (רש"י), או קקשר הקושר בין שתי אוניות. במילים אחרות, הקשר שבין הנשמה והגוף הוא קשר חזק שקשה להתירו, והתרתו מלווה בסבל.

ולסיום סוגייה זו העוסקת בניחום אבלים נאמר, שיש לברך אדם חי כשנפרדים ממנו במילים "לך לשלום", בשונה מהנפרד מן המת, שצריך לומר לו "לך בשלום". לומדים זאת מדברי הקב"ה לאברהם המנבאים לו מוות בשיבה טובה. את זה שאין לומר לאדם חי "לך בשלום" לומדים מדברי דוד לאבשלום בנו, שנתלה בשערותיו ומת לאחר פרידתו זו מדוד. לעומת זאת, יתרו אמר למשה "לך לשלום", ואכן משה הלך והצליח.

הדברים הבאים חותמים את פרק התלמוד ואת מסכת מועד קטן, וכפי שמקובל, מסיימים במילים אופטימיות יותר על תלמידי חכמים, שחייהם נעים על הציר שבין בית הכנסת לבית המדרש, בין תפילה ללימוד תורה. הם זוכים לראות פני שכינה, אלוהים מתגלה אליהם. פירוש אחר לפסוק המלמד זאת הוא, שתלמידי חכמים ממשיכים ללמוד תורה והולכים בזה מחיל אל חיל גם בעולם הבא.

מדרש הבית

קשה להגזים בחשיבות האמירה שיש לחכות לאבל שיפתח הוא בשיחה. יש מבוכה במעמד של ניחום אבלים, והנטייה של נבוכים היא לדבר על כל מיני דברים כדי להתגבר עליה. הסוגייה אומרת לנו כי למרות המבוכה, חשוב לראות ולשמוע מהם צורכי האבל, על מה הוא רוצה לדבר ושמה הוא מעדיף לשתוק. הוא זה שצריך להיות במוקד תשומת הלב, ולא המנחמים. אולי משום כך גם מושיבים אותו בראש השולחן,

מקום השמור לכוהנים וחתנים. האם מדובר גם על נשים אבלות? האם מקובל היה שנשים סוערות ביחד עם הגברים? אין לכך שום התייחסות בטקסט. אבל לכוהנות לא היה שמור יחס מיוחד, וכלה אינה מוזכרת כאן ביחד עם החתן.

הדימויים להיפרדות הגוף מן הנפש מבטאים בעיקר פחד גדול, וגם את התפיסה שהחיבור בין הגוף לנפש הוא חיבור חזק ומשמעותי, ולכן התרתו מסובכת וכואבת.

"לך בשלום" נשמע לנו כפרידה סופית, לעומת "לך לשלום" שהוא איחול להצלחה. ואכן כך מוכיחות הדוגמאות המובאות לברכות אלה. עוד על כך במדרשי הפסוק שכתבנו.

מדרשי פסוק

"הנפטר מן המת, לא יאמר לו 'לך לשלום' אלא 'לך בשלום'."
"הנפטר מן החי לא יאמר לו 'לך בשלום' אלא 'לך לשלום'." (מועד קטן כט עא)

מעולם לא נפטרת

מאמי זכרונה לברכה,

לא שלחתיה מעמי

לא בשלום ולא לשלום.

מדי שנה אני נפרדת שוב

אך היא לעולם חיה בי

ונשמתה פועמת בתוכי

במעשיי, במחשבותיי, בחלומותיי,

ודמותה הולכת וגדלה

והיא עוברת

בשיר, בסיפור, באמירה, בתמונה,

אל ילדיי שהכירוה

ואל נכדיי השואלים:

למי הנר?

ואני עונה:

לסבתא אסתר.

יהי זכרה ברוך.

דבורה ארקינד

להיפרד בשלום מהורי

להיפרד

ולהישאר שלמה.

שלמה עם חייהם וחיי

אני הולכת עם שמש בכיסיי.

ולכל נפשות חיי

אומר רק

בואו.

רחלי קרן

באופן תיאורטי:

בשביל לומר למת שילך בשלום

צריך קודם להסכים להיפטר ממנו, כלומר

להיפרד, כלומר להגיד בלב שילך לשלום.

אחרי שילך לשלום אפשר יהיה

לאחל לו שהדרך תעבור בטוב, בשלום.

יישום:

בשביל לאחל לך שתלך בשלום

אני צריכה להסכים להיפטר ממך,

להיפרד, לומר לך שלום.

אחרי שאסכים שתלך לשלום אוכל לאחל

לך שהדרך תעבור בטוב, בשלום.

שלומית תורן-ארבל

הלכת בשלום בסופו של דבר. קשה היה לנשמתך לחלץ עצמה מגופך הדואב

ולהתיר את אסוריך.

נולדתי פגה כי מיהרתי לחלץ את עצמי מחבל הטבור שחיבר בינינו. בסוף דרכך

הייתי שוב בשר מבשרך והיינו לאחת, וכשהלכת ביקשתי את נפשי למות. לא

הוצאתי הגה כשקברו אותך. צעדנו בחשיכה, בידינו עששיות שהאירו את דרכך

האחרונה, וזרי מרווה ריחניים דולקים בידינו. שלוש בנות יש לך, ורק המרכזית

(לא אני) השכילה לשקף את זעקת הלב ופרצה ביבבות קולניות שפילחו את

השמיים. אוי... כמה נפלאות היו צעקותיה. כמה גאה הייתי ביבבות האלה. אמא

אהובה שלי, את שוחרת שלום, צדק ואהבה, ואני מברכת אותך שתלכי לשלום

למסעותייך הבאים. חבקי את המתים השוכנים במחוזותייך ואת אלה שעוד יגיעו

בשעריך. לכי לשלום.

שיזף לרר

"לך בשלום", כי כבר נשלם חלקך בעולמנו וכעת שלום לך, שכב על מנוחתך בשלום.

"לכי לשלום", כי עוד נכוננו לך אתגרים ומשימות ואין שלום בעולם. יש לעשות לשלום, שנאמר: "שלום שלום לרחוק ולקרוב אמר ה' ורפאתיו" (ישעיהו נז ט). אליזבט גולדוין

נפטר מילה נרדפת למת, נפטר מילה נרדפת לנפרד.

ממי אני נפטרת?

כיצד נפטרים מן החי? כיצד נפטרים מן המת?
ואני?

אינני רוצה לא להיפטר ולא להיפרד!

ילדיי שנפטרו עמוק בליבי יום יום, שעה שעה.

ילדיי החיים הולכים עמי גם הם, יום יום, שעה שעה.

האם מילים שאומר תחרוצנה את גורלם?

איזו אחריות, מה גדול המשא.

האם המלך דוד, כשבירך את אבשלום בנו "לך בשלום",

חרץ את גורלו?

ואנו, כשסירבנו לחתום לילדינו שילכו לקרבי,

עשינו זאת דווקא משום שלא רצינו לחרוץ את גורלם!

ולמרות שלא חתמנו להציל, לא הצלחנו.

כאילו שיש לנו שליטה על מה שיקרה.

וכך נותרנו עם הנפטרים בלי ה- "ל..." ובלוי ה- "ב..."

מתפללים לְשָׁלוֹם הגוף והנפש

מנסים לחיות בְּשָׁלוֹם עם עצמנו.

וחיינו הולכים וחולפים

ואין בהם שְׁלָמוֹת

ואין בהם שְׁלוֹם.

אסתר אלכסנדר

"לך בשלום" - נאמר למת כי הוא בשל למותו. ונאמר "בוא שלום, ינוחו על

משכבותם" (ישעיהו נז ב) - "וינוח בשלום על משכבו".

"לך לשלום" - נאמר לחי, כי עוד דרך לו להשלים. כי השלום בביתו ישכון.

לאה רייביץ

אחרית דבר

מצוות ביקור חולים ומצוות ניהום אבלים נלמדות ממדרשים ולא מפשט הכתוב בתורה. זה מפתיע, לאור החשיבות הרבה שמיוחסת למצוות אלה, שהן חלק מ"גמילות חסדים". כדי לבצע אותן כראוי יש צורך לנהוג "לפנים משורת הדין", כלומר לקיימן בנדיבות ובלב חפץ. הן מיוחסות לקדוש-ברוך-הוא בכבודו ובעצמו, כנותן דוגמה אישית. קיים גם מדרש המלמד את מצוות ביקור החולים כחלק מתהליך טבעי של חולי ולקראת המוות. המצוות הללו נוגעות לכל אדם, שכן כל אחד נתקל בחייו במחלות ובמוות במעגלי חייו הקרובים. המצוות והדיון בהן מלמדים כיצד לנהוג במצבים מסובכים אלה.

הסוגייה ממסכת נדרים העוסקת במצוות ביקור חולים, פותחת בשאלה, למי ביקור החולים בעצם מועיל, למבקר או לחולה? היא עושה זאת דרך דיון במקרה של אדם שנדר שלא ליהנות מרכוש חברו, והקביעה שהוא יכול לבקר את החולה רק בעמידה ולא בישיבה. דרך הדיון המעט מפתיע הזה אנחנו לומדות שיש הבדל בין ביקור חולים בישיבה, כלומר בנחת, לבין ביקור קצר בעמידה, שגם לו יש ערך אבל פחות. יש אנשים המשלמים כסף תמורת ביקור חולים - דבר המוכר לנו גם מן המציאות היום, כאשר שוכרים שירותי שמירה על חולה. ישנה גם הבחנה בין טיפול נפשי בחולה לעזמת טיפול כספי בו. על כל פנים, בין אם התועלת בביקור היא של החולה או של המבקר, יש לקיים את המצווה גם במקרה של איסור הנאה ביניהם. זה עשוי להביא לפיוס בין אנשים ניצים אלה. מצוות ביקור חולים היא מצווה של רישות חברתי וערבות הדדית. כנשים אנחנו יודעות זאת היטב ואנו תמהות על הטכניות של הדיון הזה.

למצוות ביקור חולים אין שיעור, אין לה הגדרה כמותית. יש לקיימה ככל הנדרש, גם אדם מכובד לאדם פחות ממנו, וגם בהתמדה. נאמר שהמבקר נוטל אחד חלקי שישים מסבלו של החולה, עובדה שמקשה על המבקר אך מקלה על החולה. החכמים מודעים לקושי של קיום מצווה זו ומספרים סיפורי מקרה על חכמים שלא באו לבקר חולים. ר' עקיבא קובע שמי שאינו מבקר חולה כאילו שופך את דמו וגורם למותו, עד כדי כך חשובה המצווה, אך קשה לביצוע ומצריכה תמרוץ. ועוד תמריץ הוא שמי שמבקר חולים ניצל מגיהנום. ביקור חולים כולל תפילה להבראת החולה ומזכה את המבקר בחיים טובים.

יש בסוגייה המלצה לביקור החולה באמצע היום, לא בבוקר כשהוא מרגיש טוב יותר ולא בערב כשהוא מרגיש גרוע יותר, כדי להיווכח במצבו האמיתי של החולה ולהתפלל כראוי להבראתו. אולם בלימודנו הערנו שביקור חולים כולל דברים נוספים על תפילה להבראת החולה. הערנו, כנשים, שזה מובן לנו מאליו ואין לנו צורך בכל התמרצים המובטחים בסוגייה גברית זו. לפעמים זקוק החולה לשיחה טובה שתסיח את דעתו ממצבו, ולפעמים הוא דווקא זקוק שיישבו לידו בשתיקה. לפעמים מחווה, כגון החזקת יד או חיבוק, חשובה ומועילה לו, ולפעמים חשוב להביא אוכל לחולה שאינו יכול לדאוג בעצמו לצרכיו.

באשר לביקור חולה שהוא על ערש דווי, נאמר שיש לגשת אליו בצניעות, ואולי אפילו ביראה: יש לשבת על הרצפה לידו, שכן השכינה שורה עם החולה הנוטה למות. מצב סופני האדם עובר בהדרגה או בפתאומיות למצב רוחני יותר, פחות מחובר לגוף ויותר לרוח. כבר לא מדובר על טיפול, עזרה או תפילה. יש לשבת לידו ולהיות אתו ברגעים המשמעותיים הללו. חשוב לדעת מתי להפסיק "לטפל" בחולה ורק להיות אתו ולכבד את המעמד. האם זהו זמן לחשבון נפש ותיקון? אפשרות זו עולה מן הדימויים בטקסט ומן הקביעה שאין אדם מבריא עד שנשלחים לו עונותיו. נאמר גם שהבראה ממחלה היא נס עצום. יש לזכור שהרפואה בימי חז"ל לא ידעה להציל ולהאריך חיים כפי שהיא עושה היום. הסיכוי להבריאה ממחלה זיהומית היה נמוך מאוד. נאמר, שאם נגזר על אדם למות, תימצא הדרך להמיתו.

החכמים מתייחסים לסוגי מחלות שונים. מחלת השכחה (אלצהיימר או דמנציה) עוררה חרדה רבה, כפי שקורה גם היום, ואולם יש לזכור שכל התורה שבעל-פה אכן היתה על-פה, ולכן החשש משכחה היה עוד כבד יותר מהיום. רב יוסף התנסה בכך וזכה שתלמידו אביי שמר על כבודו והזכיר לו בעדינות את מה ששכח. מסופר גם על רבי יהודה הנשיא ששכח הלכות רבות, אשר שוחזרו על-ידי רבי חייה ועל-ידי כובס חשוב שהקשיב להוראתו של רבי, למרות שלימוד בבית המדרש לא היה עיסוקו המרכזי.

מחלות אחרות עוררו בושה, דוגמת מחלות מעיים שמצריכות אדם לרוץ לשירותים לעיתים קרובות. מחלות נוספות הגורמות לכך שאין לבקר את החולה בהן, הן מחלות עיניים וראש, כי הדיבור מחמיר את המחלות האלה. יש לשים לב לצורכי החולה ולעובדה שלא בכל מצב נכון לבקרו. גם היום מוכרים לנו מצבים שבהם אנשים מבקשים, מכל מיני סיבות, להימנע מלבקר אותם. מצד אחד, זה משאיר אותם בבדידותם; מצד שני, רצונו של אדם כבודו, ואין לכפות על החולה את מה שלא רצוי לו, גם אם זה מונע מן המבקר לקיים מצווה חשובה. ראינו בסוגייה, המסתיימת כאן, הזמנה ואף דרישה לשים לב לצורכי החולה כפי שהוא מבטא אותם, ולא לכפות עליו את מה שהמבקר סבור שהוא צריך.

לפתיחת לימודנו על ניחום אבלים קראנו סיפורים מקראיים על אבל של אבות על בניהם ובנותיהם. ראינו את הסממנים החיצוניים לאבל, כגון קריעת הבגדים, לכישת שק ואפר, ישיבה על הרצפה וכבי. המבקשים לנחם יושבים עם האבל ושותקים או מנסים לנחמו בדברים. האיסור על אהרון הכהן להתאבל על בניו נראה כגזירה קשה מנשוא. נראה לנו שיש הבדל מובהק בין אבל של הורים על ילדיהם לבין אבל על קרובים אחרים, בני ובנות זוג והורים. האבל על ילדים הוא הרבה יותר דרמטי וכואב. החיים לא נמשכים כפי שהיו קודם, ונראה שתהליך החזרה לחיים ממושך וקשה יותר.

הסיפור על אבלו של רבן יוחנן בן זכאי מדגים עד כמה חשוב לדייק בדברי הנחמה לאבל. יש להתייחס לאבל ולנפטר בהערכה ובכבוד, ולא להשתמש בניסוחים או

בסיפורי מקרה מוכנים מראש. ניסוחים מוכנים מראש עלולים להיתפס כדברי כפירה, אף כי השימוש בהם מובן. קשה מאוד למצוא מילים נכונות לניחוח אבלים. קיימת תפיסה שניחוח אבלים מועיל לא רק לאבלים, אלא גם לנפטר עצמו. תפיסה זו מניחה הפרדה בין גוף ונפש, וטוענת שהנפש של הנפטר "שומעת" את דברי הניחומים וכי הם נחוצים לה. לכן, גם כאשר אין לנפטר אבלים משל עצמו, מזמנים אנשים לניחוח אבלים. החברה אחראית לכך שפטירה של אדם לא תעבור ללא אבל מכובד וראוי.

המשנה וסוגייתה ממסכת מועד קטן מלמדות דיני אבלות ואת הדרך שבה הם מגייסים את הקהילה לניחוח אבלים. ההלכה חותרת לשוויון בין עניים לעשירים בדרך שבה מתאבלים עליהם וקוברים אותם. ניכרת דאגה רבה של המשנה והברייתא המובאת בתחילת הסוגייה לכך שהאבלים לא יצטרכו לחוש בושה בשל מצבם הכלכלי או בשל סיבת המוות של קרובם. כמו כן, לאבל אסור לאכול מזון משל עצמו ביום הראשון לפטירה, כך שהקהילה אחראית לא רק לקבורה ראויה לנפטר (ולשם כך על בני הקהילה לשבות מעבודה עד ובזמן הלוויה), אלא גם לסעודת הבראה לאבלים ולניחוח אבלים במשך שבועת ימי האבלות, עד שהאבל מסמן שדי לו בכך.

בחול המועד ובחגים פורים וחנוכה חל איסור הספד ודיני אבלות. בשל חשיבות ההספדים וימי השבעה לאבלים, זו גזירה קשה מאוד. נאמר גם, שאין להספיד נשים. יש מחלוקת בסוגייה בין בבל, שבה מספידים נשים, לארץ-ישראל, בה אין מספידים נשים. הנוהג הבבלי כנראה התקבל על-ידי כלל קהילות ישראל. נוכחנו בכך שהיום סופדים לנשים כמו לגברים, ובדורות האחרונים גם נשים סופדות למתים. מותר להספיד תלמידי חכמים גם במועדים האסורים על שאר הנפטרים. תלמידי החכמים מוחרגים מהתקנות החלות על שאר הנפטרים.

התלמוד מתאר נוהגי אבלות שונים, כגון טפיחה על בית החזה, מחיאת כף אל כף ורקיעות ברגליים. כל אלה מחוות פיזיות המבטאות אבל. הן מותרות בשגרה, אך לא בחול המועד, חנוכה ופורים. זה נחשב חלק מן ההספד. כמו כן, פוטרים אבלים ממחוות של כבוד לנשיא. ההנחה היא שהאבל אינו פנוי לכך, הוא עסוק באבלו וניתנת לכך לגיטימציה מלאה.

תהליך האבל הוא הדרגתי ונועד לאפשר את התחושות הקשות מחד גיסא, ולחזור לאחור זמן מה לחיים מלאים מאידך גיסא. התלמוד מגדיר את השלבים השונים הללו גם מבחינת נוהגי האבלות וגם מבחינת התחושה של האבלים. מודגש שאין להגזים בעצב, שסירוב לתהליך ההדרגתי משמעו כמו ויתור על החיים. ואולם ככל שהיחסים בין המת לאבל היו מורכבים יותר, ידוע שתהליך האבל עלול להיות קשה וממושך יותר. מנהגי האבל לא השתנו הרבה מאז עריכת הסוגייה ועד ימינו. זה מעיד על כוחו של התהליך ותועלתו.

שאלת משמעות המוות שהטקסט שלנו עוסק בה, היא שאלה אוניברסלית. האם דרך המיתה או גיל המוות יכולים ללמד משהו על משמעותו? יש פה ניסיון למצוא שיטתיות

המרמזות על משמעות כזו. אך יש גם מי שטוען שהמוות הוא שרירותי לחלוטין ותלוי במזל בלבד. פחד המוות גרוע הרבה יותר מהמוות עצמו, כפי שעולה מסיפורים על חכמים מתים המתגלים לחבריהם לאחר מותם. הרצון לשלוט במועד ובנסיבות המוות עולה בסיפורים הומוריסטיים על מפגשים עם מלאך המוות ומיקוח אתו.

לנשים היה תפקיד חשוב בקינות ובכי על המת. מדוע ניתן תפקיד זה דווקא לנשים, בעוד שבדרך כלל הן מודרות מתפקידים חברתיים-פולחניים? נראה שבאופן מסורתי התפקיד הזה אכן ניתן לנשים לאורך דורות רבים, אך בישראל הוא הולך ונעלם בדורות האחרונים. הטקסט מניח שחשוב מאוד לאנשים שיספידו ויתאבלו עליהם כראוי. נראה שביסוד ההנחה הזאת עומדת התפיסה, שהנשמה נותרת לאחר שהגוף מת. מכך אולי נובעים דימויים קשים מאוד של היפרדות הנשמה מן הגוף.

חזרה אל האבלים אשר יש להיות קשובים לצורכיהם, אם זה בשתיקה עמו, בשיחה על המת או בהסחת דעת. לא כל האבלים דומים זה לזה. כל אדם ואבלו. יש להניח שזה קשור גם ביחס הספציפי בין הנפטר לאבל. על כל פנים, אבלים מצריכים תשומת לב ורגישות מיוחדת.

מחלה ואבל הם שני מצבים שבריריים, שבהם אדם נזקק לתמיכה ותשומת לב מיוחדת של קהילתו. ועם זאת, חשוב לדעת איך לגשת לאנשים במצב הזה ולהיות רגישים אליהם. הסוגיות והסיפורים שלמדנו מנסים לעורר את הרגישות הזו ולקבוע לה כללים מסוימים. לנו כנשים התפקידים הללו די ברורים ומבחינתנו, הם כוללים יותר מן האמור בתלמוד. למשל, בשני המצבים הללו עשוי להיות צורך בעזרה בכישול ומזון מוכן, ולא רק בסעודת ההבראה. תפקיד זה שקוף לחז"ל כפי ששקופות להם הרבה ממלאכות הבית המוטלות על נשים כדבר מובן מאליו. ועם זאת, הטקסטים הללו עשירים בתוכנות ובמגוון נקודות מבט על מצבים רגישים אלה.

אנחנו (עדיין) בתקופה שבה אנו מוקפים בפצעים ובאבלים ותקוותנו היא שתרגמו במעט להגברת המודעות לחשיבות התמיכה הקהילתית שהם כה זקוקים לה.

תמוז תשפ"ד (יולי 2024)

